

इतिहाससमुच्चयः

वेदव्यासप्रणीत महाभा-

रतोवृत मूल संस्कृत

उपरथो

गुजरशती भाषांतर इत्यादि

पंडित प्रभाशंकर एवमराम.

गुना. ग. ड.

सदस्यी प्रिन्टिंग प्रेसनां

छाप्यु.

—:—

सं. १८४७. शके १८१३. सने १८८१ ई.

किंमत ३, ८-१४-०

જાન્યુઆરી

૦૨/૦૧/૨૦૨૩

પંચાયત

(અધિકારી)

આ ચોપડીનો હક સર્વપ્રકારે ભાષાંતર કરી શકે
સ્વાધીન રાખેલો છે. . . .

38176

38176

અર્પણપત્રિકા.

રા. રા. ડાક્ટર નરોત્તમદાસ ઇન્દ્રજી વૈષ્ણવ ,
એમ. બી. બી. એમ. (ગ્રહાત્મ)

મહાત્મા ઇન્દ્રજી નરભોરામને ઘેર જન્મી
નાની વયમાં ત્રિધા ઉપાર્જન કરવા પા-
છળ જે સર્વોત્તમ સાહસ આપે કરેલું
છે તેથી અને સત્પુરુષોથી ક્વચિત્
ગમ્ય છે એવા પરોપકાર, સમભાવ,
નિરલોભતા આદિ સદ્ગુણોનો
સમૂહ આપની આવી નાની
વયમાંથીજ નિરંતર આપ-
નામાં જોવામાં આવેછે તે-
થીજ માત્ર મોહ પામી
આ લઘુ ગ્રંથ આપને
સાનંદાદ્યંય પૂર્વક
અર્પણ કરું છું તે
સ્વીકારશે.

આપનો હિતેચ્છુ
ધંડ્યા પ્રભાશંકર જીવનરામ
ભાષાંતર કર્તા.

રા. રા. નરોત્તમદાસ ઇન્દ્રજી વૈધનું ટુંકામાં

જીવન ચરિત્ર.

ઘણું પણ અંથ રાજ અથવા પ્રજાવર્ગમાંના ઘણું સર્વ-
પુરુષને કર્તા તરફથી અર્પણ કરવામાં આવે ત્યારે તે
પુરુષ ઘણું છે અને અંથકર્તાએ તે પસંદગી કરવામાં
વિવેકશુદ્ધિ વાપરી છે કે કેમ તે જાણવાની દરેક
હત્યુક વાંચનારને જાણાસા થાય એ સ્વાભાવિક છે, અને
તેથીજ જે સદ્ગુહસ્થને મેં આ મારો લઘુ અંથ અ-
ર્પણ કરેલ છે, તેના વિષે ઘણીજ ટુંક હકિકત કંઈક તે-
મના કુનેહીઓ પાસેથી મેળવીને અને કંઈક જાતિ
અનુભવ ઉપરથી લઈ આ જગો આપું છું જે વાંચનાર
વર્ગને અથોગ્ય જણાશે નહીં.

પરોપકાર એજ પેરતાનું જીવિત કર્તવ્ય માનનારા
અને નાગર જ્ઞાતિમાં ખીજ નૃસિંહ મેહેતાના જન્મનો
સ્પષ્ટાભાસ આપનાર પ્રતાપી પુરુષ ઇન્દ્રજી નરભેરામ
જીઓ ઇન્દ્રજી વૈધના નામથી આ ભાગમાં પોતાનું નામ
અમર કરી ગયા છે તેમના પાંચમા પુત્ર રા. નરોત્તમદા-
સ છે તેમનો જન્મ સંવત ૧૯૨૦ ના ભાદ્રપદ શુક
૭. શુક્રવાર. તારીખ ૮ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૬૪.
ને દિવસે થયો છે. બાલ્યાવસ્થામાં તેમનું
ઉપનામ “ ગનુભાઈ ” પાડેલું અને હજી પણ

તેમના નિકટના સ્નેહી, કુટુંબી અને વૃધ્ધ આમે નિવા-
 સીઓ તેમને તેજ નામથી યોગાવે છે. ભવિષ્ય (પા-
 ધ્વની વચમાં) વિખ્યાતિ પામેલા પુરૂષો ઉપર પાલ્યાવ-
 સ્થામાં ક્રોધ ક્રોધ વિકટ સંકટો આવી ખન્યાના ઘણા દા-
 ખલાઓ વાંચનાર વિદ્વજ્જનોના જાણવામાં હશે તેવીજ
 રીતે આ પુરૂષની પાલ્યાવસ્થામાં ક્રેટલીક માંદગી અને
 ક્રેટલાક ભયંકર અકસ્માતો એવા તો સખ્ત ખન્યા છે કે
 તેવે વખતે તેમની હાંદગીની આશા વટીક છોડી દેવાઇ
 હતી. પાલ્યાવસ્થામાં પોતાનો વિદ્યાભ્યાસ શરૂ રાખીને
 પોતાના પિતાના આલુ પરોપકારમાં તેમની આજ્ઞાનુસાર
 દાર્દરોને ઔષધ વગેરે દેવામાં તેઓ હમેશાં તત્પર રહે-
 તા. પહેલે માતુશ્રી અને પછીથી પિતા એ ખનનેની
 છાયા રા. નરોત્તમદાસની ખાળક અવસ્થામાંજ દૈવે લઇ
 લીધી હતી અને તેથી તેમના સાધ્યોની દૃષ્ટાંતિક ઐક્ય-
 તામાં પોતાનો અભ્યાસ જરૂરી રાખ્યો. વિદ્યાભ્યાસ તરફ
 તેમનું પૂર્ણ લક્ષ હતું અને તેમના સહાધ્યાયીઓમાં હ-
 મેશાં ઉચ્ચપદ ધારણ કરી પોતાના દરેક શુરૂઓનો
 પણ ઘણોજ પ્રેમ તેઓ મેળવતા ગયા, એટલુંજ નહીં પ-
 ણુ જુનાગઢમાં હાઇસ્કુલનું નવું મકાન જ વખતે ખોલવા-
 માં આવ્યું તે વખતે રા. નરોત્તમદાસ ઇંગ્લેન્ડ તથા
 સંસ્કૃત રેસીડેશન બોલેલા તે જોઇ તે વખતના પોલીટી-
 કલ એજન્ટ કર્નલ પાર્ટને જણે હાલનું ભવિષ્ય ભાખ્યું
 હોય તેવો ઉચો અભિપ્રાય ખતાવ્યો હતો. તેમજ તે વ-
 ખતના આર્કિટંગ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મી. પટવર્ધને

પણ ઘણોજ સરસ અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો. મેટ્રીક્યુલે-
શનની પરીક્ષામાં પસાર થઈ મુંબઈની આન્ટ મેડીકલ
કોલેજમાં તેઓ દાખલ થયા જ્યાં પ્રારંભે ઘણી અગ-
વડતા છે એમ દરેક સ્નેહી તરફથી કહેવામાં આવ્યું
હતું પણ તેમનો નિશ્ચય તેમણે ફેરવ્યો નહીં. અને
કોલેજમાં અભ્યાસ કરી બરાબર ત્રણ વર્ષે એફ. એસ. એમ-
ની પરીક્ષામાં પસાર થયા, અને દોઢ વર્ષ આગળ અભ્યાસ
વધારી છેવટની એસ. એમ. એન્ડ એસ. ની પરીક્ષાને
માત્ર છ મહીના બાકી હતા તેટલામાં વધારે સાહસની
તેમને પ્રેરણા થઈ.

નામદાર ફેસરેહિંદની જ્યુબીલીના સ્મરણ દાખલ
જુનાગઢના ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ બહાદુરખાનજીએ
વિદ્વાંયત જઈ જાયી ટળવણીનો અભ્યાસ કરનારને દર-
માસે રૂ. ૨૫૦ ની સ્કોલરશીપ દેવાનું ઠરાવ્યું. આ
સ્કોલરશીપનો લાભ લેવાનો તેમણે માનસિક નિશ્ચય કર્યો
અને તેમના આ સ્તુત્ય સાહસમાં સંભાવિત સલાહકારો
તથા રાજ્યકાર્યભારીઓએ પુરતું સહાય્ય આપ્યું, અને
તે સહાયતાનો લાભ લઈ તેઓએ સંવત ૧૯૪૩ ના
ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ શુકર વાર તારીખ ૮ એપ્રિલ સને
૧૯૮૭ ને રોજ સ્ટીમર “ ગેંગસમાં ” બેસી મુંબઈનો
કિનારો છોડી આંગ્રજભૂમિ તરફ પ્રયાણ શરૂ કર્યું. મુંબઈ
છોડતી વખત ખુદાવંદ નવાબસાહેબ તરફથી તેમને એક
કીર્તી સોનાનું ઘડીયાળ બક્ષીસ કરવામાં આવ્યું હતું.
અને તેમાં કંઠલાક સ્તુતિકારક શબ્દો તેમને માટે દાત-

રેલા છે. વિજ્ઞાયતમાં તેઓની તખીયત હમેશાં નાદુરસ્ત રહેતી હતી અને ઢેઢલીક વખતે તો તે એવું ભયંકર રૂપ ધારણ કરતી કે તેના હિતેચ્છુ પ્રોફેસર અને નામાંકિત ડાક્તરોએ તેને વીલાયત છોડી જવાની સલાહ આપી પણ તેઓએ પોતાની તખીયતની જરા પણ દરકાર ન રાખતાં ફક્ત-ઉમેદ અખત્યાર કરવા તેઓ ત્યાં ગયા હતા તેજ પોતાના લક્ષમાં રાખી “ અર્થ સાધયામિ વા દેહં પાતયામિ ” એ કહેવત પ્રમાણે પોતાનો અભ્યાસ જારી રાખી ધારેલું કર્તવ્ય એમણે ઘણી સારી રીતે પાર પાડ્યું. થોડોજ અભ્યાસ ત્યાં કરી કરહામ યુનિવર્સિટી સાથે સંબંધ રાખનારી ન્યુકાસ્ટલની મેડીકલ કોલેજમાં તેઓ દાખલ થયા. આ કોલેજમાં હિંદવાસીઓને દાખલ થવાને પ્રતિબંધ હોવા છતાં વિજ્ઞાયતમાંના રા. નરૈત્તમદાસના શુરૂઓની તેમણે એટલી બધી પ્રીતિ મેળવી હતી કે તેમનો ખાસ ભળામણથી કોલેજના રજીસ્ટ્રારે તે ધોરણ ફક્ત રા. નરૈત્તમદાસને માટેજ ખદલ્યું. એ કોલેજમાં અભ્યાસ પૂર્ણ કરી તેમણે તે યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓ પસાર કરી એમ. બી. અને બી. એસ. એ બે ડીગ્રીઓ એક પછી એક લીધી એટલુંજ નહીં પણ વૈદક સંબંધી દરેક વિષયોમાં તેમની નિપૂણતા માટે તેમના પ્રોફેસરોના બંધા અભિપ્રાયો મેળવ્યા છે. સુમારે ત્રણ વર્ષ યુરોપમાં રહી તેઓ તારીખ ૨૫ નવેમ્બર સને ૧૮૮૬ ને રોજ સુંબઘના કિનારા ઉપર આવ્યા.

આંહી આવ્યા બાદ ખુદાવંદ તવાખસાહેબે તેમને જુન-

દી દેવાશાળાના ડાક્ટર નિમ્યા છે. જે વખતે તેઓ
 આંહી આવ્યા તે વખતે પણ તેમની તંદુરસ્તી એટલી ભ-
 યંકર રીતે ઢાઢ વખત બગડી આવતી કે તેમના સ્નેહી-
 ઓને ઘણા ખેદ થતો પરંતુ તેમની આવી નાબુદ તં-
 દુરસ્તી હતે પણ તેમણે જે પરોપકાર શરૂ કર્યો તેના બ-
 દલો બગત પિતાએ તુરતજ આપી રહેતે રહેતે તેમની
 તંદુરસ્તી સારી થઈ પોતાની ફરજના સંબંધમાં તેમણે
 જે શરૂવાત કરી છે તે શેહેર બુનાગઢના લોકોથી તો
 જાતી નથી એટલુંજ નહીં પણ તેમની વિખ્યાતી દૂરદે-
 શ ફેલાતી જાય છે અને તેમના કૌશલ્યનો લાભ રાખ
 અને પ્રબલ તરફથી પૂરતી રીતે લેવાય છે. ખરેખર જ્યા-
 રે શેહેરમાં દુષ્ટ ઢાલેરાનો ફેલાવ જોસભર આવતો તે
 વખતે રા. નરોત્તમદાસ પોતાની શરીર સ્થિતીનું ભાન,
 ખાન પાનાદિનું ભાન, યુવા બેસવાનું ભાન કંઈ પણ
 રાખ્યા વગર વરસાદ ગમે તેટલો પડતો હોય, રાત ગમે
 તેટલી અંધારો હોય, દરદી ગમે તેટલે દૂર હોય, અને
 ગમે તેટલો નિર્ધન હોય તોપણ જ્યારે કાને પડ્યું કે તુર-
 તજ જે સ્થિતીમાં હોય તેજ સ્થિતીમાં હાથમાં નાનીસી
 લાકડી, કમર સુધી ઢાટ, ગોઠણ સુધી કછોરો, ગાંઠની
 દવાની પોટકી લઈ વરસાદથી ભીંજતા વેર વેર દરદીની
 સેવા કરતા મધ્ય રાત્રીએ જતા જેમણે રા. નરોત્તમદાસને
 જોયા હશે તેમને આ માફ લખવું જરાપણ અતિશયો-
 ક્તિવાળું નહીં લાગતાં ઘણું સૂક્ષ્મ લાગશે.

પુષ્કળ મદદ મળે છે તોપણ ઘર આગળ પોતાના પદ-
રથી ઢેટલાક દર્દીઓને આહે તો તે રાહ હો યા રંક હો
તોપણ દવાનું દાન સારા ખર્ચથી કરે છે. આટલુંજ ન-
હીં પણ વૈધમાં જે સદ્ગુણો હોવાનું પૂર્વે પંડિતો કહિ
ગયા છે તેવા સદ્ગુણો જેવા કે પરોપકારખુદ્ધ, સમભાવ,
નીતિ, નિરભિમાનપણું, ભાષાલાવણ્ય, નિરલોભ આદિ
સદ્ગુણોનો જમાવ આ નાની વયમાં પણ તેમનામાં એટ-
લો બધો જોવામાં આવે છે કે તેનો વધારે વિસ્તાર કર-
વાનું કામ તેમનું જીવન વૃત્તાંત કરનાર ઉપર રાખું છું.

આલતા જમાનાની સગવડોને લઈ વિલાયત જવા દૂર
પ્રદેશ જવા માટે સ્તુતિ કદાચ અન્ય લોકોને વધારે પડતી
લાગે તોપણ નાગર જ્ઞાતિના એક તરણ વયના યુવાને પો-
તાના કુટુંબ, સ્નેહીઓનો વિયોગ કરી જવું, અને ત્યાં રહી
યાછા જ્ઞાતિ સમુદાયમાં આવવું દરમિયાન શું શું સં-
કટ સહન કરવાં પડે છે તેનો જને ખ્યાલ માત્ર હશે તે-
ને રા. નરૌત્તમદાસે કરેલું સાહસ ધણુંજ વિરલ લાગશે—
એ જમ તેની સ્તુતિનું કારણ છે તેમ દૂર દેશ જઈ વિધાનો
અગાધ ખજનો અખત્યાર કરી ઐહીક પુરતાં સુખોનાં
સાધનની પ્રાપ્તિ રજુ છતાં પણ આ નાહાની વયમાં
ઉપર જણવેલા ગુણોને વળગી રહેવું એ સહજ સાધ્ય
નથી, અને એજ હકિકતથી આ ગ્રંથ તેમને અર્પણ ક-
રવા માટે મન મોહ પામ્યું છે.

ખરેખર રા. નરૌત્તમદાસ જવા સાહસિક અને સદ્ગુ-
ણી નરૌ નાગર જ્ઞાતિનું ભૂષણ છે અને તેવા વિરલા યુ-

ફોનો વધારો થાવાથી તે જ્ઞાતિને ખરેખર આનંદ
લેવાનું કારણ છે.

રા. નરોત્તમદાસને સારા કુટુંબનાં ધર્મ પતિ છે અને
હાલ આઠ વર્ષનો એક પુત્ર તથા દોઢ વર્ષની એક પુત્રી છે.
ઈશ્વર તેમના કુટુંબની સર્વ રીતે અભિવૃદ્ધિ કરે તથાસ્તુ.

પંડ્યા પ્રભાશંકર જીવનરામ.

ભાષાંતર કર્તા.

પ્રસ્તાવના:

આ ભારતભૂમિમાં પૂર્વે દ્વાપરયુગના અંતે પરમ ઋષિ વ્યાસજીએ કૃપા કરીને સર્વ લોકના હિત વાસ્તે અઢાર પુરાણ અને મહાભારત નામનો મહાન્ ગ્રંથ સંસ્કૃત ભાષામાં રચ્યો છે, જેમાં મહાત્મા વ્યાસ મુનિએ પૂર્વે થઇ ગયેલા મહોટા શૂરવીર રાજાઓના ઇતિહાસ વિસ્તારથી નિરૂપણ કર્યા છે, જેમાં ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ વર્ણવ્યું છે. શિવાય નીતિ, ક્ષમા વિવેક, ધૈર્ય આદિનાં એવાં દૃષ્ટાંત આપ્યાં છે કે, જે વાંચનાથી પ્રત્યેકના મન ઉપર સંપૂર્ણ રીતે ધર્માદિકની છાપ પડ્યા વિના રહેજ નહીં. પરંતુ આજ કાલના સમય ઉપર દૃષ્ટિ કરતાં કહેવું પડે છે કે, મહાભારત સરખો સંપૂર્ણ ગ્રંથ તો ઠાઠક ભાગ્યવાંતના વાંચી શકે, કારણ કે લોકોની વ્યવહારમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ છે અને વ્યવહાર છોડી પારમાર્થિક માટે મથન કરનારા થોડાકજ દૃષ્ટિએ પડે છે, એમ ધારી એક વિદ્વાન્ જનું નામ હજી મારા સાંભળવામાં આવ્યું નથી તેમણે મહાભારતમાંથી તત્ત્વ કાઢીને એક નાનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે જે ગ્રંથ “ ઇતિહાસસમુચ્ચય ” નામે જાહેર થઇ ગયેલા રાજાઓ તથા પ્રજાઓનાં વૃત્તાંતના સમુદાય છે.

આ ગ્રંથ ચાર વર્ણ ચાર આશ્રમને અને પુરાણ વાંચનાર વ્યાસોને પણ ઉપયોગ થઇ પડશે, કેમજે આ ગ્રંથ કથાત્મક રૂપ છે અને વળી માળારૂપ છે તે માળા ફેરવવાનો અધિદાર સર્વને છે. આ માળા બત્રીશ અધ્યાયરૂપ પાસ

અને તેત્રીશમો અધ્યાય મેરૂ રૂપ છે. એવી માળાને ધારણ કરવાથી અથવા શ્રવણ ગોચર કરવાથી આ સંસારથી મોક્ષ પમાય છે. ઢેમકે મણિરત્નમાળામાં અને નિર્ણયસિંધુમાં માળા ધારણ કરવાના મહિમા વિશે લખ્યું છે કે—

કંઠંગતાવા શ્રવણં ગતાવા । પ્રશ્નોત્તરાશ્વ્યા મણિરત્નમાલા
તનોતુ મોદં ત્રિદુષાં પ્રયત્નાત્ । રમેશગૌરીશપદૌ મુસેવ્યૌ ॥

રુદ્રાક્ષાન્ કંઠદેશે દશનપરિમિતાન્ ॥ નિર્ણયસિંધુમાં—
જેથી આ માળા ધારણ કરવા લાયક છે. અથવા આને ધર્મની માળા પણ કહિ શકાય. ઢેમકે અધિકરણમાળાનાં પાદોની પેઠે આના અધ્યાય પણ જુદા જુદા છે. તેમ વળી મહાભારતનાં પર્વે પર્વે અધિક રસ રહેલો છે, તેમ આમાં પણ અધ્યાયે અધ્યાયે અધિક રસ રહેલો છે.

પરંતુ ખેંદની વાત છે કે, વર્તમાન સમયમાં તો રાજ્ય ઇંગ્રેજ હોવાથી બહુધા લોકોમાંથી સંસ્કૃતનો અભ્યાસ છુટી ગયો છે અને છુટતો જાય છે, પણ આપણા કલ્યાણનાં સર્વ સાધનો સંસ્કૃત ભાષામાંજ વર્ણવેલાં છે, માટે તે સાધનો સંસ્કૃત જાણ્યા વગર મળવાંજ દુસ્તર છે અને ધર્મકામાદિક સાધન સંપાદન કરવાની તો આવશ્યકતાજ છે. આમ ધારીને મેં આ ગ્રંથનું જીજ્ઞાસી ભાષાંતર કરવાનો વિચાર કર્યો અને મારા વિચારનું સદ્ગૃહસ્થોર્થે અતુમોદન કર્યું, જેથી મારી આશાસતા આજ સંપૂર્ણ રીતે પ્રકૃતિ થઈ છે, અને આ ગ્રંથને વાંચીને ધર્માદિક સમજી શિક્ષકોનો જ્ઞાન લેવા લોકો સૂકશે નહિ, એવી સંપૂર્ણ રીતે મને ખત્રી છે.

આ અંથમાં મેહેરમાન રાજમાન્ય રાજ્યશ્રી ઝવેરી-
લાલ કેશવલાલભાઈએ છાપખાનાનું કામ છતાં અવકાશ
લધ કરેક્ષન વગેરે સુધારવામાં ઘણી વખત મદદ
આપી છે તો તે સાહેબનો હું આભારી થયો છું, તે-
મજ ત્રવાડી રામશંકર મયાશંકર પણ મદદ આપી છે.

આ અંથમાં દરેક શબ્દ ઉપર નોટ મુકી હતો તો સામે
તેવડોજ ખીન્ને અંથ થાય અને તેની કીંમત વધી પડે, એથી
નોટ નહિ લખતાં મૂળ માત્રજ તે અંથના ગુજરાતી શબ્દો
નાંખ્યા છે અને જે શબ્દનો ગુજરાતીમાં શબ્દ મળ્યો નથી
ત્યાંહાં તેજ શબ્દ એટલે સંસ્કૃત શબ્દ રાખ્યો છે પણ
ખનતાં સુધી પર ભાષાનો શબ્દ નાંખ્યો નથી.

આ અંથ ઢવળ ઇતિહાસ રૂપે વાંચવાથી તેનું ફળ મળવું
કે તેની કીંમત (આ અંથની ગંભીરતા) જણાય તેમ
નથી, જમ જમ વાંચશે અને વિચાર કરશે તેમ તેમ
તેની કીંમત જણાશે. આ અંથમાં એકજ વાત વા-
રંવાર આવેછે તેથી જોમ સમજવું નહિ કે પુનરુક્ત દો-
ષ છે; પણ પુરાણની સ્થૂણાખનન ન્યાય (ઘોડાની પ-
છાડીના ખીલાને ધ્રુવવાની) પેઠે કહેલી વાતને દૃઢ કર-
વા સાદું છે.

આમાં એવી રીતની અનુક્રમણિકા આવશે કે, જે વાંચ-
વાથી વ્યવહારિક તથા પારમાર્થિક સમજ વિશેષ, જાણવું
અવશેષ રહેશે નહિ.

આ ચોપડો છપાયાની પૂર્વે વૃદ્ધજનોને પણ ઉપયોગ

આવે એમ જાણી મ્હોટા અક્ષર એટલે “ એટપ્રાધમર ”
જતીમાં છપાવી છે.

આ ગ્રંથનું ભાષાંતર કરવાના સમયમાં મારી પાસે તે
ગ્રંથ લખેલ અને વળી તે જીર્ણ હોવાને લીધે દાદ જગોયે
અશુદ્ધ હોવા સંભવ રહે છે તોપણ કાળજી રાખી ખતી
શક્યું તેટલું સુધાર્યું છે અને આનું શુદ્ધ પત્રક છેવટના
ભાગમાં રાખેલું છે તો સુજ્ઞ પુરૂષોએ સુધારી વાંચવું અને
સૂચના આપેથી સુધારીને ખીજી આવૃત્તિમાં લખીશ.

પંડ્યા પ્રભાશંકર જીવનરામ.

ભ.ષાંતર કર્તા.

અનુક્રમણિકા.

(અધ્યાયની.)

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ઉપોદ્ધાત.	૧
શ્યેનજીવ રાજ્ય અને બ્રાહ્મણનું આખ્યાન ...	૩
ગૌતમી બ્રાહ્મણીનું આખ્યાન. ...	૧૧
મુદ્ગલક્રપિ અને દુર્વાસાના સંવાદનું આખ્યાન. ...	૧૮
શિમિરાજ્ય અને શ્યેન સંબંધી કપોતનું આખ્યાન. ...	૨૪
ગ ગા મહાત્મ્ય. ...	૨૬
સકંતુપ્રસ્થ બ્રાહ્મણના મહિમાનું આખ્યાન. ...	૩૨
સુદર્શન બ્રાહ્મણ અને મૃત્યુદેવતાનું આખ્યાન. ...	૩૯
સ્વર્ગ અને નરક વર્ણન. ...	૪૪
કપોત અને પારાધીનું આખ્યાન. ...	૪૯
દુર્ગતિ તરવાનું આખ્યાન. ...	૬૦
સપ્ત ઋષિના સંવાદનું આખ્યાન. ...	૬૨
નનજલી ઋષિ અને તુલાધારનું આખ્યાન. ...	૭૩
બ્રહ્માણ અને કુંજાધાર દેવતાનું આખ્યાન. ...	૭૮
મંડી બ્રાહ્મણનું આખ્યાન.	૮૩
બ્રોધ્યક્રપિ અને નહુષ રાજાનું આખ્યાન.	૮૭
ઇન્દ્ર અને કાશ્પના સંવાદનું આખ્યાન.	૮૯
પિતા અને પુત્રના સંવાદનું આખ્યાન....	૯૪
વ્યાસજી અને શુકદેવજીના સંવાદનું આખ્યાન. ...	૯૯
પૃથ્વીના દાનનું આખ્યાન. ...	૧૦૪
યમ અને નામિકેતના સંવાદનું આખ્યાન. ...	૧૦૮
બુદુ અને બલ્હના સંવાદનું આખ્યાન. ...	૧૧૩
યમરાજ્ય અને બ્રાહ્મણના સંવાદનું આખ્યાન.	૧૧૭
નૃગ રાજ્ય અને ભગવાનના સંવાદનું આખ્યાન.	૧૨૧
નહુષ રાજ્ય અને વ્યવન ઋષિના સંવાદનું આખ્યાન. ...	૧૨૬

માનસ તીર્થયાત્રા.	૧૩૩
પ્રત્યક્ષા ડ્યુન.....	૧૩૬
માંસભક્ષણ નિષેધ. ...	૧૩૮
નહુપ રાજા અને પુષ્પિરના સંવાદનું આખ્યાન. ...	૧૪૪
ખલુલા અને વ્યાધના સંવાદનું આખ્યાન. ...	૧૫૬
સુવ્રતા અને યમરાજના સંવાદનું આખ્યાન. ...	૧૭૪
પુંડરીક અને તારદના સંવાદનું આખ્યાન.	૧૮૮
સંસારરૂપ વર્ણન	૨૦૧
આશીર્વાદ. ...	૨૦૪

અનુક્રમાંણિકા

૫૩.

(વિષય વાર.)

- ૧ વ્યાસદેવતું સ્તવનં.
- ૨-૪ ઇતિહાસસમુચ્ચયનો વિસ્તાર. કુટુંબના મૃત્યુથી ઉત્પન્ન થયેલ શોક નિવારક આપેલા ઉપદેશ.
- ૫-૧૭ જીવું કર્મ કર્યું હોય તેવું ક્ષણ ભોગવાય છે, કર્મનું મહાત્મ્ય.
- ૧૮-૨૧ દાન શ્રદ્ધાથીજ કરેલું સફળ છે.
- ૨૨ સ્વર્ગનું દુઃખ.
- ૨૩ ઇન્દ્રિયા અને ચિત્તનો નિગ્રહ. ચિત્તનું જીવાત્મામાં રોકવું.
- ૨૪-૨૮ ભયભીતને અભયદાન દેવું. સત્ય અને દયા પરમ ધર્મ છે. પારકાને વાસ્તે જીવવું તે ઉત્તમ જીવિત છે.
- ૨૯-૩૧ ગંગાનું મહાત્મ્ય.
- ૩૨-૩૮ અતિથિની સેવા કરવી. સતી સ્ત્રીને રાજા રાખવી. સ્ત્રીએ કાયા, વાણી અને મનથી પતિની સેવા કરવી. શ્રદ્ધા વિના દાન નિષ્ફળ છે.
- ૩૯-૪૭ અતિથિની ઇચ્છા સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ કરવી.
- ૪૪-૪૮ દેહલાંક નિષેધ કર્મોની યાદ.
- ૪૯-૫૯ શરણે આવેલા દુશ્મનને પણ સંતુષ્ટ કરવો. ગાયતું રક્ષણ કરવું. આત્માને વશ કરવો. સર્વ પ્રાણીને અભય આપવો. મનને નિશ્ચળ રાખવું.

- ૬૦-૬૧ ઠેઠલાક અવગુણો.
- ૬૨-૬૬ રાત્રીથી પ્રતિગ્રહ ન કરવો. તૃષ્ણાનું વિમોચન કરવું.
- ૬૭-૭૧ ઠેઠલાંક નિંદા કર્મ ત્યાગ કરવાં.
- ૭૨ લોભ ન રાખવો.
- ૭૬-૭૭ મનનો નિગ્રહ તેજ પરમ યોગ છે. જેનું મન શાંત તે શાસ્ત્રજ છે.
- ૭૮-૮૨ વિદ્યા, શૌર્ય, ધન, કામ અને અર્થની ઇચ્છા કરતાં ધર્મ વખાણવા લાયક છે.
- ૮૩-૮૬ મનમાં દુઃખનો અભાવ રાખવો. શાંતિ, વૈરાગ્ય, આત્મતત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા રાખવી. અદૃષ્ટ ઈષ્ટવાન્ છે. કામના બંધનથી છુટવું.
- ૮૭-૮૮ આશા પરમ દુઃખ છે. વિચાર એકલાં કરવો.
- ૮૯-૯૩ આત્માકારમુદ્ધિ-તેને લગતો થોડો ઉપદેશ.
- ૯૪-૯૮ પ્રાણી ઉપર દયા સર્વદા રાખવો. ધ્યાનયોગથી સંસારને તરાય છે.
- ૯૯-૧૦૪ વ્યાસજીનો શુકદેવજી પ્રત્યે ઉત્તમ ક્ષણદાયક ઉપદેશ.
- ૧૦૪-૭ ભૂમિદાન ઉત્તમ છે.
- ૧૦૮-૧૨ ગાય દાનનું મહાત્મ્ય.
- ૧૧૨-૧૬ અન્ન દાનનું મહાત્મ્ય.
- ૧૧૭-૨૦ ધર્મનો અર્થ- દશ યમ અને દશ નિયમો કહ્યાં છે. તિલદાનનું મહાત્મ્ય.
- ૧૨૧-૨૫ ગાયનું હરણ ન કરવું. બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય ન હરવું.

- ૧૨૬-૩૨ સાધુ પુરૂષના સમાગમથી લાભ થાયછે. ગાય-
મહાત્મ્ય. રાજ્ય નિંધ છે.
- ૧૩૩-૩૫ માનસતીર્થનું લક્ષણ. મન પવિત્ર રાખવું.
- ૧૩૬-૩૭ બ્રહ્મવાતકી જાણ ?
- ૧૩૮-૪૩ હિંસા શા માટે તજવી ? મદ, સ્ત્રી, માંસ, જુગ-
હું અને ચોરી નિંધ છે.
- ૧૪૬-૪૭ ધર્મ એટલે શું ?
- ૧૪૮ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ ભેગાં કેમ થાય ?
કેટલાંક નિંધ કર્મો.
- ૧૪૯ સ્તુતિપાત્ર કર્મો.
- ૧૫૦-૫૧ શ્રાદ્ધ અને દાનનો કાલ.
- ૧૫૨ વિચારિને કર્મ કરવું.
- ૧૫૩ સાધુ પુરૂષની સાથે સમાગમનું ફળ.
- ૧૫૪-૬૦ બ્રાહ્મણનું અપમાન ન કરવું.
- ૧૬૧-૬૭ કેટલાંક પાપોની યાદ.
- ૧૬૮-૭૧ સત્યનાં સારાં ફલ. હિંસા મહાપાપ. સત્યનોજય
૧૭૨-૭૬ મરણથી ઉત્પન્ન શોક નિવારક આપેલો બોધ.
૧૭૭-૭૯ કેટલાક સાત્વિક ગુણો.
- ૧૮૦-૮૩ આત્મતત્ત્વનો વિચાર.
- ૧૮૪ મનુષ્યગ્રાહી બોધ.
- ૧૮૫-૮૮ બ્રાહ્મણની સેવાનું ફળ.
- ૧૮૯ બ્રહ્મચર્ય અવસ્થાના ધર્મ.
- ૧૯૦-૯૧ પુંડરીક કેવા આચરણથી પૂજનીય થયા ?
- ૧૯૨ ધર્મમાર્ગ અનેક પ્રકારના છે તો ક્યા શાસ્ત્રોલેખા ?

- ૧૯૩ પરમાર્થ સ્વરૂપ.
- ૧૯૪-૯૬ ' ઝો નમો નારાયણાય ' એ પરમ યોગ છે.
- ૧૯૭ પુંડરીકની ઉત્તમ ભક્તિ, સર્વ વિષ્ણુભય છે.
- ૧૯૮-૯૯ વિષ્ણુની સ્તુતિ.
- ૨૦૦ ઇન્દ્રિય નિગ્રહ કરી ઇશ્વરનું ભજન કરવું
- ૨૦૧-૩ સંસારનું સ્વરૂપ.
- ૨૦૪ આશીર્વાદ.

પંડ્યા પ્રભાશંકર જીવનરામ
ભાષાંતર કર્તા.

શુદ્ધિ પત્રક.

પૃષ્ઠ.	પાકિત.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૯	માતાના	માતાના
૨	૧૭	રોય	હોય
૧૨	૧૮	અ.	આ
૧૫	૧૭	ના	ને
૧૭	૯	નથી	નથી નથી
૧૮	૧૦	ને	અને
૩૯	૨	મપ્યહો	મલપમપ્યહો
૪૧	૬	આપો છો	આપો છો
૪૯	૪	શર	શરણે
૫૨	૧૪	પોકપણુરનારાં	પોપણુ કરનારાં
૫૭	૧૩.	બધુ	બધુ
૬૦	૨	પ્રયથો	પ્રયયો
,,	૫	નવમોષેઽધ્યાયઃ	નવમોઽધ્યાયઃ
૬૯	૨	તીર્થયાત્રામાં	તીર્થયાત્રામાં
૭૩	૧૭	પોતાના	પોતાના
૭૮	૧૧-૧૪	કેટલા	કેટલાક
,,	૧૯	પગ	પૂગ
૭૯	૨૧	ઉલલા	ઉભેલા
૮૨	૨૦	વર્ષાની	વર્ષાદની
૮૭	૨૩	ઉત્પાદનમ	ઉત્પાદનમાં
૧૧૧	૧૭	વસ્ત્રસદિત	વસ્ત્રસદિત
૧૧૨	૧૩	અને	અન્ને
૧૩૬	૧૩	રાજ	રાજ
૧૪૨	૧	નિદેય	નિદેય
૧૬૫	૧૬	સ્થાનમાં	સ્થાનમાં

૧૬૭	૧૨-૨૦-૨૩	સખ્યો	સખિયો
"	૧૫	સાઓતો	ઓતે
"	૧૭	પરકા	પારકા
"	"	પાલન	પાલના
૧૬૯	૧૯	સખ્યો	સખિયો
૧૭૦	૧૬	દેખતો	દેખતો ઓવો
૧૭૩	૬	વૃત્તિ	વૃત્તિ
૧૭૪	૪	સંવાદનું	સંવાદનાં
૧૭૭	૬	યોગ	યોગ્ય
"	છેલ્લી	અમારો	અમારા
"	"	છેતર્યો	છેતર્યો
૧૭૯	૭	વિવેકી	વિવેકી
૧૮૦	છેલ્લી	મદિર	મંદિર
૧૮૨	૨૩	શરીથી	શરીરથી
૧૮૩	૧૪	મદિક	માદિક
"	૧૭	અમાણ	અપ્રમાણ
"	૨૧	થયેલાં	થયેલા
૧૮૪	૪	જનનું	જનના
૧૮૯	૨૧	ધનધા	ધન
૧૯૦	૧૪	આમના	આમની
૧૯૧	૧૧	મુનિની	મુનિને
૧૯૨	૧૩	નિર્પેક્ષા	નિરપેક્ષા
૧૯૬	૧૮	જપ	જપવા
"	૨૨	લેવો	લેવા
૨૦૨	૭	દેડ્યો	દોડ્યો
૨૦૪	૨	મંગલાલય	મંગલાય

इतिहाससमुच्चयः

गुजराती भाषांतर.

अध्याय १ लो:

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ १

અર્થ—નારાયણ અને નરમાં ઉત્તમ જે નર તેને તેમજ દેવી સરસ્વતી, અને વ્યાસજીને નમસ્કાર કરીને સુજ પુરુષોએ સંસારને છોડે એવા ગ્રંથનો વિસ્તાર કરવો.

પરાશરના પુત્ર, સત્યવતી માતાના હૃદયને આનંદ દેનારા, અને જેના મુખ કમળથી ગળતા વાણી સુખી અમૃતનું આર્પણ જગત પાન કરેછે, એવા વ્યાસ જય પામે. જેમાં વ્યાસનાં વચનરૂપી નિર્મળ કમળ, ગીતાના અર્થ રૂપી ઉત્કૃષ્ટ ગંધ છે, નાના પ્રકારનાં આખ્યાનરૂપ ફેસર (તંતુઓ) છે, હરિની કથાના સંબોધનથી પ્રકૃષ્ટિત થએલ, લોકમાં સજ્જનરૂપ ભ્રમરોએ રાત્રિ-દિવસ હર્ષથી પાન કરેલ, કલિયુગના મળને નાશકરનાર ભારતરૂપ કમળ પુરુષના શ્રેયને અર્થ થાઓ. કૃષ્ણદ્વેપાયન વ્યાસ સાક્ષાત્ નારાયણ રૂપ છે. કમકે નારાયણ વગર ખીજે કાણુપુરુષ ભારતને રચે? જણે વેદરૂપ મહાસમુદ્રને જગતના હિત વાસ્તે બુદ્ધિરૂપ મંથાનથી વલોવીને ભારતરૂપ ચંદ્રમા કાઢ્યો. ધણુંકરી કટલાક ઋષિઓ તો કવળ પોતાના હિત વાસ્તે ઉદ્ધમ કરેછે, પણ ભગવાન વ્યાસજી તો સર્વ પ્રાણિના

હિતાયે પ્રવૃત્ત થયાછે. લોકહિતેચ્છુ વ્યાસે વેદમાંથી મહાઅદ્ભુત ભારત જુદું કાઢ્યું એના જર્વુ પ્રીજી કહ્યું કૃત્ય સ્તુત્ય છે? “ સર્વ પ્રાણી કષ્ટને તરે, અને કલ્યાણને જીવે ” એમ કહિ સર્વ વેદનો અર્થ તેણે ભારતમાં દેખાડેલ છે. વેદમાં જટલા અર્થ રહેલા તે બધા તે તે સ્થાનમાં દેખાડનાર વ્યાસ રૂપ જ સિંહ છે તેનો સિંહનાદ સાંભળો. “ આ ભારતમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનાં જવાં વર્ણન કરેલાં છે તેવાં ખીજ શાસ્ત્રમાં કર્યાં નથી; અને કર્યાં છે તો ઠાક સ્થળમાં છે. એજ વાત મકૃતમાં લઇને અર્થ અને કામમાં આસક્ત થયેલી પ્રજાના હિત વાસ્તે ધર્મ, અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે. એવો “ ઇતિહાસેસમુચ્ચય ” કહ્યોજી. ”

કેમકે કામી પુરૂષને અર્થે કામનું વર્ણન, અને લોભિયાને વાસ્તે લોભનું વર્ણન કરવાથી કાંઈ ફળ મળતું નથી. “ આધિજાને જેમ કુવામાં ધક્કો દેવો તેવું છે. ” વ્યાસ મુનિએ કામ, અને અર્થ એ બે મિથ્યા છે, તોપણ ધર્મ, અને મોક્ષને ખતાવવા વાસ્તે જે સારા પુરૂષાર્થ છે એમ માંની કહેલ છે. જે એમ ન હોય તો બુદ્ધિવાન, મહા, દયાળુ વ્યાસમુનિ મનુષ્યને ઘેર સાંસારના હેતુભૂત અર્થ-કામનું કેમ વર્ણન કરે? લોકની ચિંતાને મટાડવા વાસ્તે વર્ણન કરી તે ફરીથી આ વિચિત્ર અર્થવાળા ઇતિહાસથી તેની નિંદા કરી છે. ભારતે, ભાનુમાન અને ઇંદુ એ ત્રણ આ પૃથિવમાં જો ન હોય તો અજ્ઞાનરૂપ અધકારને આ જગતમાં ઠાણ મટાડત? ભારતના અધ્યયન અથવા શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણથી સમગ્ર પાપ નાશ થાય છે. જ

વ્યાસના ઓષ્ઠપુટથી ખડાસ્ય નીકળેલ, અપ્રમેય, પવિત્ર અને
 • પાપ હરનાર, કલ્યાણકારક ભારતરૂપ વચનમાં જે સ્તના
 કરે, તેને તગાવના પાણીના અભિષેકથી શું ફળ ? કાંઈ-
 જ નહીં, એમ જાણી સુજ્ઞ પુરુષોએ શ્રદ્ધાપુરુષ થઈ આ ભા-
 રત સંગ્રહી ઇતિહાસસમુચ્ચય સાંભળવો. બ્રાહ્મણે કાયા,
 વાણી, અને મનથી દિવસે કરેલું પાપ સાયંકાળે મહાભા-
 રતના [કિટલાક ભાગ] નો પાઠ કરવાથી છુટેછે. રાત્રિએ પા-
 પ કરેલું પ્રાતઃકાળમાં મહાભારતના પાઠ કરવાથી છુટેછે.-
 ભારતમાં જે જે શ્લોક રહ્યાછે તે તેની આ ઇતિહાસસમુ-
 • ચ્ચયમાં યોજના કરેલું. સાર સાર શ્લોકનો ઉદ્ધાર કર-
 વાનો પ્રયત્ન છે, ઠાણ સમગ્ર ભારતનો ઉદ્ધાર કરવાને સ-
 મર્થ થાય ? સુસુદ્રમાંથી સર્વ રત્ન ઠાણે લઈ શકે ? આમાં-
 થી ઇતિહાસનો સંગ્રહ પણ સત્પુરુષોને મળશે માટે આતુ
 નામ ઇતિહાસસમુચ્ચય યથાર્થ છે. આ ધોર સંસારમાં
 નિસ્તારરૂપ મોક્ષના સાધન રૂપ બ્રહ્મશ્રી આખ્યાન વાળો
 આ ઇતિહાસસમુચ્ચય ફરંછે, જેમાં પેહેલું શ્યેનજીદા-
 ખ્યાન, તે પછે ગૌતમીનું. અને ત્રીજું સુદગલનું. તે પછે
 ગંગામાહાત્મ્ય, અને સર્વતુપ્રસ્ય મહિમા, સાતમું સુધર્શ-
 નાખ્યાન, નરકાખ્યાન, કપોતાખ્યાન, તે પછે દુર્ગતિતરણ
 નામનું દશમું, સપ્તઋષિના સંવાદરૂપ અગ્નિયારમું, લો-
 ભાખ્યાન, જ્ઞાનલ્યાખ્યાન. તે પછે ચૌદમું કુંડાવારનું,
 મંદીગીતાખ્યાન, બોધ્યગીતાખ્યાન, તે પછે ઇન્દ્ર-કથપના
 સંવાદનું સત્તરમું, પિતા પુત્રના સંવાદનું. તે પછે શુકાનું
 શાસન. તેમજ ભૂમિદાન, ગોદાન, તે પછે મહાપુણ્યદા-

યક અન્નદાન બાવીશમું, તિલદાન, નૃગાખ્યાન અને તે પછે પચીશમું અવનાખ્યાન, માનસ-તીર્થયાત્રા, બ્રહ્મ-ત્યાવિધિ અને માંસભક્ષણ નિષેધ અઠાવીશમું, નહુષા-ખ્યાન, બહુલાખ્યાન, અને એકત્રીશમું સુવ્રતાખ્યાન અને બત્રીશમું પુંડરીક અને નારદઋષિના સંવાદ-રૂપ આખ્યાન છે. એવી રીતે મહાભારતના મધ્યમાં બત્રીશ આખ્યાન રૂપ ધતિહાસસમુચ્ચયવ્યાખ્યાન કરેલ છે, એમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ જાણવું.

જન્મેજય પુછેછે—હે વૈશંપાયન ! મરણ પામેલા કુટું-બીઓને પાંડવોએ તથા નારાયણે દાધાંજળી આપીને પછે શું કર્યું ?

વૈશંપાયન કહેછે—હે જન્મેજય ! તે પછી સ્વિલ્લાગી-રથીને કાંઠે ભાઈઓ સહિત હેઠું સુખ રાખી સર્પની પેઠે નિઃશ્વાસ મુક્તા બેઠા છે, તેટલામાં તેની પાસે મહાત્મા બ્રહ્મર્ષિઓ આવ્યા, જમાં નારદ, દેવળ, વ્યાસ, કવ્ય, કણ્વ, કાશ્યપ, રૈભ્ય, બૃહસ્પતિ, ધૌમ્ય, અવન, ગાલવ, ભૃગુ, વસિષ્ઠ, જમદગ્નિ, દુર્વાસા, લોમશ, અને ખીન્ન, શિષ્યો સહિત મહાવ્રતવાળા આવ્યા. તે પછે આવેલા ઋ-ષિઓને ભાઈઓ સહિત પ્રણામ કરી અશ્રુથી આકુળતા પામી યુધિષ્ઠિર રાજ આવું પુછેછે. હે ઋષિઓ ! રાજ્યના લોભથી મેં વાહ્યા પુત્ર, પૌત્ર, કાકા, દાદા, સસરા, ભાઈ-ઓ, જ્ઞાતિઓ, અને સ્નેહીઓને માર્યા. તેમજ જ્ઞાતિનો ધાત કરનાર, રાજ્યની ઇચ્છાને લીધે વંશના છેદનરૂપ અતિ ઉચ્ચ કર્મ કરનાર હુંને શોકક્રમ ત્યાગ કરતો નથી? વ-

જી જતા ખોળામાં બાલ્યાવસ્થામાં કીડા કરી, જણે અમને
 પાલન પોષણથી વૃદ્ધિ પમાડયા; એવા ભીષ્મપિતામહ-
 નો રાજ્યના અદ્ય સુખના લોભથી રણભૂમિમાં વધ કરા-
 વ્યો. તેમજ મારા ગુરુ દ્રોણાચાર્યે પુછ્યું કે, મારો પુત્ર
 જીવેછે કે નહીં? ત્યારે સત્ય રૂપ કાંચગીને ત્યાગ કરી રા-
 જ્યના લોભથી ગુરુને ખોટા મિષથી દહ્યું કે, અશ્વત્થામા
 હતઃ સસં દત્યુક્તઃ કુંજરે હતે ॥ અશ્વત્થામા હાથી મરા-
 ણો હતો તોપણ અશ્વત્થામા ખરેખર મરાણો એમ કહ્યું.
 એવી રીતે દારૂણ પાપ કર્મ કરવાથી કેવા લોકને પામીશ
 સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ અમારા જ્યેષ્ઠ ભાઈ કર્ણને માર્યો,
 એથી બીજું મ્હોટું પાપ કરનાર દ્રાણુ હશે? પર્વતની ગુ-
 ફામાં સુતેલા સિંહના બાળકને; તેમ દ્રોણે પાલના કરેલી
 સેનાના મધ્યમાં પાસે ઉભેલા અભિમન્યુને મેં મોકલ્યો
 તે દિવસથી હું, અર્જુન અને કંમળનેલ કૃષ્ણભ-
 ગવાનની સામું જોઈ શકતો નથી. દ્રૌપદીને પોતાના પાંચ
 પુત્રનો વિયોગ મારા હેતુથી જ્યારે થયો ત્યારથી દુષ્પી-
 માં દુષ્પી થતાં પાંચાલીને જોઈ માફ મન બળ્યા કરેછે.
 હે મુનિસત્તમ! એવા પ્રકારથી જ્ઞાતિનો નાશ કરનાર મા-
 રા પ્રિય ભાણુને આંહીજ બેઠાં શોષણ કરી કલેવરને ત્યાગ
 કરીશ, એમ તમોએ જાણવું. કેમકે, હું સરખો કુલધા-
 તંક જ્ઞાતિમાં દાઢ થયો નથી.

વૈશંપાયન કહેછે—હેજન્મેજય ! એવી રીતે ઉગ્યાર કર-
 તા અને શોકથી વિહંગ થયેલા યુધિષ્ઠિર મત્યે ભૂત, ભવિ-
 ણ્ય જાણનારે વ્યાસજી આવું વચન કહેછે.

વ્યાસજી કહેછે હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ ! શરીર શોષણ કારક શોક
 કરોમાં ; કેમકે જે રણભૂમિમાં મરણ પામ્યા છે, તેઓનું
 મરણ અન્ય મરણ સરખું સુલભ નથી. હે પાંડુનંદન !
 તમસરખા જ્ઞાનવેત્તા મહાત્માઓ વ્યસનમાં શોક કરતા
 નથી, અને સુખના ઉદયમાં હર્ષ પામતા નથી. જ્યારે
 તમ સરખા શોકમાં ગણિત થાય ત્યારે તેનું શાસ્ત્રમાં નિ-
 પુણ પાણુ દેવળ શ્રમને અર્થેજ થાય છે. મૂઠ પુરૂષને એક
 દિવસમાં એક હજાર હર્ષનાં સ્થાન, અને એક સો ભયનાં
 સ્થાન પ્રાપ્ત થાયછે; પણ પંડિતને પ્રાપ્ત થાતાં નથી
 કેમકે, જે જાત-વસ્તુ છે તેનો નાશ થાયછે. જોનો નાશ
 છે તેનો જન્મ થાય છે; માટે એ બે અપરિહાર્ય પદાર્થનો
 શોક કરવા લાયક નથી. પોતાનાં કરેલાં કર્મનાં ફળભૂત
 જે અવશ્ય થાવાનાં પદાર્થો છે, તેનો શાસ્ત્રતત્ત્વજ્ઞ પુરૂષ
 શોક કરતા નથી. જે વસ્તુ મરણ પામી અથવા નષ્ટ થઈ
 એનો જે શોક કરેછે, તે દુઃખથી દુઃખને પામેછે; કેમકે એ
 બે અનર્થ રૂપ છે. પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, તેજ, અને પાં-
 ચમું જળ એ પાંચ પદાર્થથી પ્રાણિમાત્રના દેહ છે; ત્યારે-
 તેના નાશમાં શું વેદના કરવી? એને અન્યથા કરવામાં દે-
 વ અથવા મનુષ્યનો ઉપાય નથી. જે પ્રાણી મૃત્યુવશ થાયછે
 તે પ્રાણી પોતાના અદૃષ્ટથી પાછો આવેછે. હે પાર્થ ! આ
 જગતમાં ભાઈઓ, પુત્ર-દારાના, અને ધનના વિયોગથી ઘો-
 રદુઃખમાં ડુબેછે તેણે આશ્રય કારક ધૈર્યતા રાખવી. દેહ-
 ધારિને જે શોક છે, તે શ્રવણ, ધર્મ, બળ, પરાક્રમ, સુખ,
 અને ઉત્સાહને હરણ કરેછે. શોક કરનારાઓનો

શોક દુઃખનો નાશ કરતો નથી, અને તેથી [શોકથી] તેઓનું સામર્થ્ય નાશ પામેછે; તેવા શોકનો ત્યાગ કરો. બાળકોને, યૌવન અવસ્થાવાળાઓને, વૃદ્ધોને, તેમજ ગ, ભ્રમમાં રહેલાઓને પણ કાળ પ્રવેશ કરેછે, એવું આપું જગત્ છે. જ્યારે આપું જગત્ સર્વ અવસ્થામાં નાશ પામેછે; ત્યારે વિવેકી પુરૂષ ઉત્પન્ન થએલા અને નષ્ટ થએલા પદાર્થને જોઈ હર્ષ અને શોક કરતા નથી. જ તત્ત્વવેત્તા પુરૂષો છે તે ગએલી વસ્તુનો શોક કરતા નથી, અને ઢાઢસારો સ્થિતિમાં જોઈ ઈર્ષ્યા [અસહનપણું] કરતા નથી, તેમ ઢાઢની વસ્તુની ઈર્ષ્યા કરતા નથી, અને વર્તમાન કાળ પ્રમાણે વર્તેછે. હે લોકપાત્ર ! હે ધનુર્વર ! શોક ક્યાં અને પૃથ્વી પાલન કરનારા તમે ક્યાં ? માટે મોહથી ઉત્પન્ન થએલા શોકને ત્યાગ કરો. આ ઠેકાણે પુરાતન ઇતિહાસ કહું તે સાંભળો, જ્યાં પુત્રના શોકથી પરિતાપ ખામી અને મનમાં ખેદ-યુક્ત થઈ ઉદાસથી બેઠેલા શ્યેનજિત્ રાજાને ઢાઢ તત્ત્વવેત્તા બ્રાહ્મણે આવો બોધ દીધો છે.

બ્રાહ્મણ કહેછે—હે રાજેન્દ્ર ! ઠમ મુઝાઓછા અને શોક ઠમ કરોછો ? જ્યારે તમે શોક કરશો ત્યારે ખીજ જણુ પણ શોક કરશે. તમે, હું, આ સર્વે રાજાઓ મરણ પામશે તેમાં શું વેદના કરવી ? ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાણિમાત્રનો સંયોગ અને વિયોગ, અવશ્ય થાવાના છે. જમ જળમાં યરપોટા થાય અને ફુટી જાય તેવો સંસાર છે. હે રાજા ! તારો દીકરો ક્યાં છે ? તારા પિતામહ તે ક્યાં છે ? તેને તું હમણું દેખતો નથી, અને તે તુંને દેખતા નથી.

એવી રીતે પુત્ર, પૌત્ર, જ્ઞાતિ અને બાંધવ છે; માટે તેમાં
સ્નેહ ન કરવો. કેમકે, તેની સાથે વિયોગ અવશ્ય થાવા
નો છે. કાઠને કાઠની સાથે અત્યંત સહવાસ થાતો નથી.
પોતાનું શરીર પણ જ્યારે ભેળું નથી ત્યારે અન્ય તો
ક્યાંથી હોય? વળી કહેવ છે કે સર્વેક્ષ્યાંતાનિચયાઃ પતનાં-
તાઃ સમુદ્ભવાઃ ॥ સંયોગાવિપ્રયોગાંતામરણાંતં હિ જીવિતં.
॥ ૧ ॥ જે જથ્થો છે તેનો અતે ક્ષય છે. જે જાંચા ચ-
ડ્યા તેને હેઠું પડવું છે, જેનો સંયોગ છે તેનો વિયોગ છે
અને જે જીવિત છે તેનો મરણથી અંત છે. જે કાળ છે તે-
ને પડિત, મૂર્ખ, બળવાન, દુર્બળ, અને સામર્થ્યવાન સ-
રખા છે. જેમ વટેમાર્ગ કાઠ છાયાનો આશ્રય કરી વિસામો
ખાઈ તરત પાછો ચાલી નીકળે છે, તેવો પ્રાણિમાત્રનો સ-
માગમ છે. કેમકે, સમાગમનો અપગમ થાય છે અને જે સુ-
ખ છે તે દુઃખાદિકથી ભંગુર છે, કાયાનો સમીપમાં અપા-
ય છે અને સંપત્તિ છે તે આપત્તિનું સ્થાનક છે, અને કદી
મનુષ્યોને સંપત્તિ મળે છે તે ગંધર્વ નગર સરખી છે; એ-
ટલે ક્ષણમાત્રમાં દેખાય અને ક્ષણમાત્રમાં નાશ થાય તે-
વી છે, રૂપ, યૌવન, આયુષ્ય અને દ્રવ્ય સંયમ અનિત્ય છે,
રોગથી પીડિત મર્ત્ય શરીર છે, એમ જાણી પડિત જન
મુંઝાતા નથી; એનું ઔષધ એટલું જ છે કે, તેનું ચિંતવન
કરવું જ નહીં, અને જે ચિંતવન કરે છે તો ફરીથી વૃદ્ધિ-
પામે છે. શોક અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલ, અને તે શરીરને
શોષણ કરનાર છે; માટે હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! શોકનો ત્યાગ કરો.
વ્યાસ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે શ્યેનજીવ રાત્રીને ..

બોધ દીધો ત્યારે પુત્રના શોકને ત્યાગ કરી સ્વસ્થચિત્ત-
થયા. હે રાજા ! તમે પણ સાત્ત્વિકી બુદ્ધિને ગૃહણ કરી,
જ્ઞાતિના શોકનો ત્યાગ કરી નિષ્કંટક રાજ્યને ભોગવો.

ત્રૈશંપાયન કહેછે—હે જન્મેજન્ય ! એવી રીતે વ્યાસે બોધ દી-
ધો તો પણ દુઃખ અને શોકના પરિતાપથી આવું વચન કહેછે.

યુધિષ્ઠિર કહેછે—હે બ્રહ્મન્ ! સર્વજ્ઞાં છો તો પણ તમારા
વચન ઉપર મને વિશ્વાસ થાતો નથી, અને ઉલ્લટો જ્ઞાતિના
વધ જન્ય શોક બળાત્કારથી મને બાધ કરેછે. હે પિતામ-
હ ! વાદ્દહા પુત્ર, પૌત્ર, પિત્રિઓ, પિતામહાઓ, ભાણુએ,
જ્ઞાતિઓ, ભાઇઓ અને નાના દેશથી આવેલા પ્રિય રા-
જાઓનો, રાજ્યમાં લુપ્ત થઇ મેં વધ કરાવ્યો. વળી જ
ધર્મિષ્ઠ રાજાઓ, જણે મુખ્ય મુખ્ય યાગો કર્યા છે, તેને
મારીને જીવે હું કહી ગતીને પામીશ ? સિંહ સરખા રાજા-
ઓ રહિત આ પૃથ્વીને જોઇ અને તેની ચિંતાથી રાત્રિ દિ-
વસ મારો દેહ બળ્યા કરેછે. પતિ, પુત્ર, અને ભાઇઓ રહિત
થયેલી જ ઉત્તમ સ્ત્રીઓ તેની શી અવસ્થા થાશે ? રાત્રિ-
દિવસ ટીટોડીની પઠે વિલાપ કરતી સ્ત્રીઓનો શબ્દ સાં-
ભળી ઢાણ જીવવાને સામર્થ્યવાળો થાય ? આત્મા કૂર ક-
ર્મ કરી જ્ઞાતિનો વધ કરનાર મને ત્રૈલોક્યના રાજ્યનો લા-
ભ હર્ષ કારક થાતો નથી.

ત્રૈશંપાયન કહેછે—હે જન્મેજન્ય ! એવી રીતે શોક અને
દુઃખમાં આર્ત થઇ વિન્હળ થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજાને પરમ
કૃપાથી વ્યામ થઇ ફરીથી આવું વચન કહેછે.

વ્યાસ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! અતીત વસ્તુનો શોક કરવા

લાયક નથી, અને વળી ફરીથી કહું તે તમે સાંભળો.
 જન્મ સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થો જગ્યા પછી વૃથા છે.
 તેમ જ રાજાઓ રણભૂમિમાં મરણ પામ્યા છે, તે બધા વૃ-
 થા છે. જ મરણ પામ્યા છે તેને વાસ્તે પૃથ્વીનાં જટલાં
 રત્ન, હાથોઓ, અને ઘોડાઓ અર્પણ કરીયે તોપણ તે
 પાછા મળતા નથી. તેને હણનાર તમે, ભીમસેન, કે
 અર્જુન નથી, કેવળ પોતાનાં કરેલાં કર્મના ફળથી મરણ
 પામ્યા છે, હે પાર્થિવ ! તેઓના કાળના તમે હેતુ માત્ર છો.
 પ્રાણી પ્રાણીની સાથે યુધ્ધ કરેછે તેમાં જ પુણ્ય અને પાપ
 તેમજ તેનું સુખ દુઃખ જ ફળ છે તે કાળ કરેછે એમ જા-
 ન્યો. તે કાળને કાંઈ પ્રિય કે, શત્રુ નથી. કર્મસાક્ષી જ પ્રજાપ-
 તિ છે તેપણ કાળથી નાશ પામેછે. હે રાજા તેના પણ ના-
 શનો હેતુ કર્મ છે તેને તમે ચિંતવન કરો; જનાથી મૃત્યુ
 વશ થાયછે. તમારો અને નિયમ વ્રતવાળાઓનો કાળજ
 કારણ જાણવો. માટે ધર્મમાં પ્રધાનભૂત જ તમે તેને મોહ
 ઘટતો નથી. એના પ્રકારની કર્મનો ગતિ છે; તેમાં મનુ-
 ષ્ય શું કરી શકે? જન્મ પોતાનું કર્મ પ્રેરણા કરે તેમ તે ચા-
 લેછે. ધણું કરીને મનુષ્યની બુદ્ધિ કર્મને અનુસરી ચા-
 લેછે, જન્મ જન્મ ચાલેછે તેમ તેમ ભાવી કર્મના ફળને
 ભોગવેછે. આ ગંભીર કાળરૂપી સમુદ્રમાં મૃત્યુ, રોગ,
 અને જરારૂપ આહથી કુપ્રતો કાંઈ પુરૂષ પોતાના આત્મા-
 ને જાણતો નથી. બ્રહ્માશિદિપ્તિએ ઘડેલાં પ્રાણિરૂપ કાયાં
 ઠામ પોતાના કર્મરૂપ ઇંદ્રનમાં કાળ રૂપ અગ્નિથી પાકે
 છે. પિતા રૂપ બીજ, અને માતા રૂપ ક્ષેત્રમાં વૃદ્ધિ રૂપ

શુભાશુભ કર્મથી જન્મ જન્મ પ્રાણીરૂપ અન્ન આ લોકમાં
પેદા થાયછે તેમ તેમ કાળ કાપી નાંખે છે. હે જનેશ્વર !
એવી રીતે આ પૃથ્વીનો ક્ષય કાળ-કૃત છે, એમ જાણી જ્ઞા-
તિ, અને બંધુના વધથી ઉત્પન્ન થયેલા શોકને ત્યાગ કર્ય.

વાસુદેવ કહેછે—હે નૃપોત્તમ ! આ વ્યાસ મુનિ ત્રિકાળ
જાણનાર, અને તારૂં હિત આહવાર જે કહેછે તે તમે ક-
રો. જે અજ્ઞાની પુરૂષો છે તે શોક, અને દુઃખમાં અસ્ત
થઇ ઘણાકાળ પર્યંત શોક કરેછે, અને મહત્પુરૂષો તો ક્ષણ-
માત્ર શોક કરેછે.

વૈશંપાયન કહેછે—હે જન્મેજય ! વ્યાસાદિ ઋષિઓએ
તેમજ કૃષ્ણ ભગવાને, બોધ દીધો; તોપણ ન સમજી
અહંથી યુક્ત ચંદ્રમાની પેઠે ભાધઓથી વિદાધયેલા યુધિ-
ષ્ઠિર કુડ્ડૈક્ષેત્રમાં ભીષ્મપિતામહ પાસે ગયા.

સતૈઃ પરિવૃતઃ શ્રીમાન્ પ્રહૈરિવ નિશાકરઃ ॥

દુઃસ્વેન ચ સમાવિષ્ઠો જગામાથ પિતામહં - ૧ ॥

इतिश्री इतिहाससमुच्चये गुर्जरभाषायां श्येनाजिदाख्यानं
नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો. ૩૪/૭૬

जन्मेजय उवाच.

गांगेयस्य समीपस्थो भ्रातृभिः सहितस्तथा ॥

एतदाख्यादि मे ब्रह्मन् किं चकार युधिष्ठिरः ॥ ૧ ॥

જન્મેજય પુછે છે—હે બ્રહ્મન્ ! ભાધઓ સહિત યુધિષ્ઠિર

રાજા ભીષ્મપિતામહની સમીપ બેસી શું કરવા લાગ્યા ?
તે મને કહે.

વૈશંપાયન કહેછે-હે જન્મેજય ! વ્યાસે તેમજ મહાત્મા
કૃષ્ણ ભગવાને સમગ્રાવ્યા તોપણ શોક, અને પરિતાપ-
થી ભીષ્મપિતામહને ફરીથી પુછેછે.

યુધિષ્ઠિર પુછેછે-હે દેવવ્રત ! મહાભાગ ! સત્યધર્મપરાય-
ણ ! પાપ કરવાથી અનંત દુઃખદાયક કયા લોકને પામી-
શ ? હે પિતામહ ! તમે જો માફ પ્રિય ઇચ્છતા હો તો
મહા ઘોરપાપથી મુકાંજી તેમ મને શિખામણ આપો ?

ભીષ્મપિતામહ કહેછે-હે યુધિષ્ઠિર ! તમે પરતંત્ર થઈ
કેમ માનો છો કે, હું માફછું ? હે મહાભાગ ! કર્મની ગ-
તિ તો સૂક્ષ્મ, અને અતીન્દ્રિય છે. કર્મનો કર્તા મને છે,
એમ મહાત્મા પુરૂષો કહેછે; માટે જણે જવું કર્મ કયું હો-
ય તેણે તેવું ફળ ભોગવાયછે, થાવાતું છે તે થાયછે, અ-
ન્યથા થાતું નથી; માટે એ ચિંતારૂપ ઝરને નાશ કરનાર
ઐશ્વર્ય કેમ પીતા નથી ? આ ઠેકાણે ઇતિહાસ છે તે તમને
કહી બતાવું છું, જ્યાં મૃત્યુ અને ગૌતમીના, તથા પા-
રાધી અને સર્પનો સંવાદ છે.

એક ગૌતમી નામે વૃધ્ધ બ્રાહ્મણી હતી, જે પોતાના અ-
શ્રમમાં હમેશાં રહેતી, જેના એકજ પુત્રને અદૃષ્ટથી સર્પે
દંશ કર્યો, તેટલામાં અર્જુનક નામે એક પારાધી હતો તે
બ્રાહ્મણીના બાળકને પ્રાણવગરનો બેઠકોધથી તે સર્પને
ચાંબડાનાં દોરડાથી બાંધીને ગૌતમીની પાસે લઈ આવ્યો
અને કહ્યું કે, હે મહાભાગે ! આ તારા દીકરાને નાશકરનાર

અધમ સર્પને ખાંધી લઇ આવ્યો છઉ. હવે કહો તેમ કરે.

પ્રાસણી કહેછે—હે વ્યાધ ! આધિ, વ્યાધિ, અગ્નિ, ભય, શસ્ત્ર, ભુખ, સર્પ, પશુ, જળ અને પતન એમાંથી જે જીને અદૃષ્ટમાં છે તેમાં તેનું મૃત્યુ થાય છે. પાપી ઉપર પાપ ન કરે એ સાધુનું લક્ષણ છે ઠમકે પાપી છે તે તો પોતાના પાપથી જ નાશ પામે છે; તેની ઉપર તમે પાપ કરવાની ઠમ મ ઇચ્છા કરો છો ?

ભુખ્યક કહેછે—હે શોભને ! પાપીને ધાત કરવાનો દોષ થાતો નથી એમ નીતિ શાસ્ત્રમાં લેખ છે માટે શિશુને ધાત કરનાર આ સર્પનો હું ધાત કરી નાખું.

ગૌતમી કહેછે—હે ભુખ્યક ! સાડું કરનારની ઉપર સાડું કરનાર પુરુષ સુલભ છે, પણ નરસું કરનારની ઉપર સાડું કરનાર પુરુષ તો દુર્લભ છે. જે મનુષ્ય અન્યને દુઃખ દેછે તે દુઃખને પામેછે; માટે દુઃખથી ભય રાખનાર પુરુષે દાઢને દુઃખ દેવું નહીં.

ભીષ્મપિતામહ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! ગૌતમીયે સર્પના વધથી નિવૃત્ત થાવા પારાધીને વારંવાર કહ્યું તોપણ ભુખ્યક, સર્પને મારવાનો મતિ કરેછે. જે મનુષ્ય આહારમાં યોનિમાં [માતા વિષે] તથા ખીજમાં [પિતા વિષે] પવિત્ર છે, તે મનુષ્ય કષ્ટાવસ્થામાં આવ્યો હોય, તોપણ તેની પાપમાં મતિ રમતી નથી. પાપકર્મ ઉપર પ્રીતિવાળા મનુષ્યને વિદ્વાન્ સમજાવે તોપણ તે નિવૃત્ત થાતો નથી. કારણ દાયલાને ધસત્રાથી નિર્મળતા થાતી નથી. પૂર્વના સહસ્ર જન્મમાં ગરનાં કરેલાં કર્મની જે યુધિષ્ઠિ છે, તે યુધિષ્ઠિને જ

તુ અનુસરે છે, તેને ઉપદેશ દેવો નિરર્થક છે. તે પછે તે પન્નગ દુઃખથી શ્વાસ લેતો, અને ચર્મના પાશથી પીડા પામી મૃત્યુ વાણીથી મંદ વચન કહેછે.

પન્નગ કહેછે—હે અર્જુનક ! આમાં લેશ-માત્ર મારો દોષ નથી. પરતંત્ર એવા હુંને મૃત્યુ દેવનાએ પ્રેરણા કરી તેથી આ બ્રાહ્મણના દીકરાને દંશ કર્યો છે. મેં ક્રોધથી કે કામનાથી કર્યો નથી માટે તેનું પાપ તેને માથે છે.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એમ જ્યારે મૃત્યુપ્રેરિત ભુજંગે વચન કહ્યું ત્યારે મૃત્યુદેવતા આવી આવું વચન કહેછે.

મૃત્યુ કહેછે—હે પન્નગ ! કાળે પ્રેરણા કરેલ મેં તમને પ્રેરણા કરી છે, તો આ શિશુના વિનાશનો હેતુ કાળ છે. હું પણ નહીં અને તમે પણ નહીં. હે સર્પ ! આકાશમાં અને પૃથ્વીમાં જે સ્થાવર કે જંગમ વસ્તુ છે તે સર્વ કાળ વશ રહેલ છે, એથી આખું જગત્ કાળમય છે. જે માણસ કાળના ઝપાટામાં આવેલ છે તેને મંત્ર, તપ, દાન, મિત્ર અને બાંધવાદિ ઠાઠ રક્ષા કરવાને સમર્થ નથી. તેમાં પણ ત્રણ વસ્તુ તો એવી છે કે જેને કાળપાશમાંથી નિવૃત્ત કરવાને ઠાઠ સામર્થ્યવાન થતો નથી. “વિવાહ, જન્મ અને મરણ” જ્યાં જનાં થવા માંડ્યાં હોય; ત્યાંજ તેનાં તે તે સ્થાનમાં થાયછે. આકાશમાં વાદળાં વાયુને વશ થઈ જેમ ભમેછે તેમ સર્વ જગત્ કાળવશ છે.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! તે પછે ધર્માર્થના સંશયમાં કાળદેવતા પોતે આવીને પન્નગ, મૃત્યુ અને પારાધી સાંભળતે ગૌતમીને આવું વચન કહેછે. હું, મૃત્યુ, પારાધી અને

પન્નગ આના જન્મ મરણના હેતુ નથી, દેવળ પ્રયોજક
છઠ્ઠાએ. હે અર્જુનક ! આણે જ કર્મ કર્યું છે, તે તેનું પ્રેરક
હેતુ છે; માટે આપણે બંધા કર્મ વશ છીએ.. કર્મના સંબંધ-
થી ભાગીદાર, સગાઓ અને બાંધવો મળે છે. સુખ દુઃખ-
માં પુરૂષને પ્રેરણા કરનાર કર્મજ છે. જમ સોનારૂપાના
રસને જરા ઓઠામાં ગોઠવાય છે તેનું બીજું ઉઠે છે, તેવી
રીતે પૂર્વનાં કરેલાં કર્મથી જંતુ ક્ષણ પામે છે. આયુષ્ય, આ-
ચરણ, વિત્ત, વિદ્યા અને મૃત્યુ એ પાંચ વસ્તુ ગર્ભમાં રહે
ત્યાંથી જ દેહિને અર્થે સૃજાય છે. કુંભાર મૃત્તિકાના પિંકથી
જ જ પાત્રની ઇચ્છા કરે તે તે પાત્ર બનાવે, તેમ પૂર્વનાં
કરેલાં કર્મ કર્તા પુરૂષને પ્રાપ્ત થાય છે. દેવ, મનુષ્ય, પશુ,
પક્ષિ, પેટે ચાલનારાં પ્રાણી અને સ્થાવરપણું કર્મથી પમાય
છે. વૃક્ષો જમ પોતાની ઋતુના સમયમાં ક્ષણ, ફુલને ઉત્પન્ન
કરે છે, તેમ પ્રાણી પૂર્વનાં કરેલાં કર્મને અનુસરે છે. સેંકડો
ગાયોના ટોળામાંથી જમ વાછડું પોતાની માને ગોતી કાઢે છે
તેમ કરેલાં શુભાશુભ કર્મ, કરનારને પ્રાપ્ત થાય છે. તે કર્મનો
ઉપભોગ વગર નાશ થાતો નથી. જ પુરૂષ પૂર્વે કરેલાં કર્મના
અન્યથા કરવાની ઇચ્છાથી દોડે છે, તેની આગળથી જ અ-
દૃષ્ટ દોડે છે. સુવે તો ભેળું સુવે છે, ભલે તો તેની સાથે ભલે
છે, કર્મ કરે તો તેની સાથે પડછાયાની પેઠે ચેપા કરે છે.
તડકા અને છાંયો જમ પરસ્પર બંધાણેલ છે તેમ કર્મ
અને કર્તા પરસ્પર ભેળાં છે એમાં કાંઈ સંશય નથી.
ગ્રહ, રોગ, ઝેર, પાણી, રાજ અને પદ્મ્યાદિકથી જ પીડા
પામે છે, તે પોતાનાં કર્મથી જ છે. જ્યાં જને સુખ અને

દુઃખ ભોગવવું છે ત્યાં તે પુરૂષ દૈવરૂપ દોરીથી મંધાઇ-
ને બલાત્કારથી દોરાય છે; માટે પ્રાણીને સુખ-દુઃખ ઉ-
ત્પન્ન થવાનું કારણ દૈવજ પ્રમાણ છે, જગતાં અને સુતાં
પણું કર્મ વગર બીજું કંઈ ચિંતવન કરવાનું નથી.
જે વસ્તુની કાંઈએ રક્ષા કરી નથી, પણ દૈવે જે રક્ષા ક-
રી છે, તે તે વસ્તુ હમેશાં ટકી રહે છે, અને જેની કાંઈએ
રક્ષા કરી હોય તે વસ્તુ દૈવથી અરક્ષિત છે, તે વ-
સ્તુ નાશ પામે છે. જેમ કાંઈ અનાથ પુરૂષ વગડામાં રખ-
ડતો જીવે છે, અને કાંઈને ઘરમાં યત્નથી રક્ષા કરી હોય તે
પણ નાશ પામે છે. જેમ પૃથ્વીમાં વાવેલાં નાનાં પ્રકારનાં
બોજ અને રત્ન એક વખત વાવે છે તેમાંથી બીજને લેણું છે,
અને રત્ન છે તે સ્થિર રહે છે; તેમ કર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. તે-
લના ક્ષયથી દીવો જેમ નાશ પામે છે, તેમ કર્મના ક્ષય-
થી પ્રાણીના શરીરનો નાશ થાય છે; માટે સત્પુરૂષોએ ક-
ર્મના ક્ષય થવાથી મૃત્યુ કહેવું છે. હે બ્રાહ્મણિ ! તારા દી-
કરાના નાશનો હેતુ હું, મૃત્યુ, લુપ્ધક અને પન્નગ નથી.
સુખ, દુઃખ, જન્મ અને મરણનું કારણ આ પોતે શીશુ-
જ છે. જેમ અગ્નિનું કારણ અરણી [મંથન કાષ્ઠ] છે.

ભીષ્મ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એમ જ્યારે ગૌતમી બ્રાહ્મ-
ણીને વચન કહ્યું ત્યારે તે પોતાના કર્મથી પ્રત્યક્ષ દેખાતા
લોકને માની અર્જુનક પારાધીને આવું વચન કહે છે.

ગૌતમી કહે છે—હે અર્જુનક ! આના મરણના હેતુ કાળ,
ભુજંગમ અને મૃત્યુ નથી, પોતાના કર્મથી આ બાળક નાશ
પામ્યો છે. મેં પણ એવું કર્મ કર્યું હશે કે જ્યાં મારો પુત્ર

ત્ર મરણ પામ્યો. હે કાળ ! હે મૃત્યો ! તમે જાઓ. હે અર્જુનક ! પન્નગને મુકી દે.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં ગૌતમીનાં વચન સાંભળી કાળ, મૃત્યુ અને જીર્ણગમ જન્મ આવ્યા હતા તેમ પાછા ચાલ્યા ગયા. અર્જુનક પારાધીને રોપ ઉતરી ગયો અને ગૌતમી શાંત થઈ. હે ભારત ! તમે પણ શાંત થઈ ચિંતા કરો માં, અને પોતાના કર્મથી મત્યક્ષ દેખાતા ત્રણ સોકને જાણો. આ પરસ્પર યુધ્ધાદિક કર્મ તમે કર્યું નથી તેમ દુર્યોધનાદિક પણ કર્યું હતું; થી સર્વ રાજાઓનું મરણ થયું તે અદૃષ્ટને લીધે ખન્યું છે.

વૈશંપાયન કહેછે—હે જન્મેજય ! એવી રીતનાં વચન સાંભળી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા સોકને ત્યાગ કરી સ્વસ્થ ચિત્ત થયાં. જે અધિમાન પુરુષ આ ઉત્તમ ગૌતમીના આખ્યાનને શ્રવણ કરીને યથાર્થ જાણે તો તે જ્ઞાનવાન થાય.

य इदं गृणुयान्नित्यं गौतम्याख्यानमुत्तमम् ॥

सुबुद्धिमानिदं सर्वं ज्ञાતા જ્ઞાની ભવેન્નરઃ ॥ ૧ ॥

इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिर संवादे गुर्जरभाषायां युधिष्ठिरशोकापनयने गौतम्याख्यानं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જો.

વૈશંપાયન ઉવાચ ॥

इत्युक्तवाति भीष्मे तु कृष्णे च यदुनंदने ॥

સ રાજા રાજશાદૂલો મીષમં પુન રમાવત ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહેછે-હે જન્મેજન્ય ! એમ લીધમે જ્યારે કહ્યું
અને યદુપુત્ર કૃષ્ણે કહ્યું ત્યારે રાજશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરે લી-
ધમે ફરીથી પુછ્યું.

યુધિષ્ઠિર પુછેછે-હે તપોધન ! દાન અને તપ એ બેમાંથી
શું દુષ્કર છે, અને મરણ પછી કેતું મોહકું ફળ મળે છે,
એ વાત મને કહો ?

લીધમે કહેછે-હે રાજન્ ! પૃથ્વીમાં દાનથી બીજું કંઈ
‘દુષ્કર’ નથી. આ વાત લોકમાં સાક્ષીભૂત પ્રત્યક્ષજ દેખા-
યછે. ‘પોતાના પ્રિયપ્રાણને અને સ્નેહીને ત્યાગ કરી લો-
ભને લીધે દ્રવ્યની આશાથી સમુદ્રમાં અથવા વનમાં પ્રવેશ
કરેછે અને કટલાક સેવારૂપ નીચની ચાકરી કરેછે; તેમજ
હિંસામય અને બહુ ક્લેશદાયક ખેડ કરેછે’ હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ!
એવી રીતે દુઃખથી ભેગા કરેલા નાણાનો ત્યાગ કરવો પ્રા-
ણથી પણ કઠિન છે. હે મહારાજ ! પોતે ન્યાયથી ભેગા
કરેલા દ્રવ્યનો અર્ધાથી વિધિ પ્રમાણે સત્પાત્રને વિષે ત્યા-
ગ કરે તો તે દાનનો અંત આવતો નથી. જે અર્ધા છે તે
સર્વ કામનાને સ્વનારી, પવિત્ર, વિશ્વરૂપી અને સંસારને
તારનારી ધર્મની પુત્રી છે. જે અર્ધાથી ધર્મ સિદ્ધ થાયછે.
તે ધર્મ દ્રવ્યના સમુદાયથી સિદ્ધ થાતો નથી. રાજજોધન
સંપત્તિ છતાં નરકમાં ગયા છે અને મુનિઓ નિર્દ્રવ્ય છતાં
અર્ધાથી સ્વર્ગમાં ગયા છે. આ ઠેકાણે પુરાતન ઇતિહાસ ક-
હું તે સાંભળો. પૂર્વે કુરુક્ષેત્રમાં ધર્માત્મા શિલોંછ [ખેતર-
માંથી ખેડુલોક દાણા લઈ ગયા પછી દાણા વીણી લેવાં તે

‘ શિશુ ’ વેપારી લોહાએ દાણાના પાલા ઉપાડી લીધા પછી દાણા વીણી લેવા તે ‘ ઊંછ ’] વૃત્તિથી નિર્વાહ ચલાવનાર, શાંત, અતિથિપ્રિય, વેદાધ્યનસંપન્ન, સત્યબોધનાર, નિદા રહિત, ક્રોધહીન, સાક્ષાત્ત ધર્મમૂર્તિ હોય એવા મુદ્ગલ નામે ઋષિ હતા, જેણે ઊંછ વૃત્તિથી એક પક્ષમાં દ્રોણમાત્ર [કચ્ચો અધમણુ] વીહિ ભેગી કરી અને તે બ્રાહ્મણુપોતાની દારા અને પુત્ર સહિત પક્ષને અંતે હોમ કરી અતિથીને જમાડી શેષ અન્ન જમવાની ઇચ્છા કરેછે તેટલામાં તે બ્રાહ્મણુનું અદ્ભુત કર્મ સાંભળી ઉન્મત્ત રૂપ, અને નગ્ન થઈ તેમજ નાના પ્રકારની વાણી ઉચ્ચારણુ કરતા દુર્વાસા તે મુદ્ગલ ઋષિની પાશે આવી આવું વચ્ચત્ કહેછે હે મુને ! અન્નની ઇચ્છાથી હું અતિથિ આપ્યો છું એમ જાણો.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! તે પછે મુદ્ગલ ઋષિ તેને પ્રસન્ન થઈ તેનું પૂજન કરી મધુર વચનથી તૃપ્ત કરતા હોય એમ કહેછે.

મુદ્ગલ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! આજ હું ભાગ્યવાન થયો; મારો મનોરથ સંપૂર્ણ થયો ટેમકે ઉત્તમ બ્રાહ્મણુ મારે ઘેર સમય પ્રમાણે પધાર્યા. તમારા આગમનથી ઉત્પન્ન થયેલ જ હર્ષ તેથી વ્યાપ્ત થયેલ ચિત્તાવાળા અને મ્હોટા ઉત્તરવનો દિવસ હોય એમ ભાસેછે.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં વચન કહી ધર્મવેત્તા મુદ્ગલે શિર્ષોચ્છ વૃત્તિથી ભેણું કરેલું અન્ન હર્ષથી અર્પણુ કર્યું. તે પછે દુર્વાસાએ શ્રદ્ધાથી આપેલું અન્ન જમીને

શેષ અન્ન પોતાને શરીરે ચોપડીને જમ આળ્યા તેમ ચાલ્યા ગયા. અને જ્યારે પર્વકાળ થયો, ત્યારે પાછા આવી અન્ન જમેછે, એમ છ વાર સમગ્ર અન્ન જમ્યા; તોપણ તેના મનને વિકાર પમાડવાને સમર્થ ન થયા. તેમજ ક્રોધ, કૃપણતા, અપમાન અને મત્સર ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ ન થયા; ઉક્તી તેની શુદ્ધ ભાવના જોઇ પ્રસન્ન થઇ ધર્મના તત્ત્વને જાણનાર અને જ્ઞાનથી નિષ્પાપ થએલા મુદ્ગલ ઋષિને આવું વચન કહેછે.

દુર્વાસા કહેછે— હેમુને ! આ લોકમાં તમ સરખો દાતા દ્રાઢ થયો નથી અને થાશે પણ નહીં. કેમકે, દુર્નય જ ક્ષુધા છે તેને મટાડે અને ધૈર્યને ઉત્પાદન કરે, તેજ સ્વર્ગને જીતેછે, અને તેથી [ક્ષુધા જીતવાથી] દુર્નય કામં, ક્રોધ, સ્તેભ, મદ, ચાડી, ઇર્ષ્યા, કપટ અને કૃપણપણું જીતાયછે. તમે કર્મથી લોક જીતીને પરમ ગતીને પામશો. અહો ! આ મ્હોડું તમારું દાન છે, જ્યાં તે સ્વર્ગવાસી દેવતાઓ, મનુષ્યો સિદ્ધ, ગંધર્વો, અને જટલા પૃથ્વીના ગોળમાં રહ્યા છે તેઓને તૃપ્ત કરેછે. હે મુને ઇંદ્રિયોનો જય, ધૈર્ય, તપ, સત્ય, ક્ષમા, શમ, દયા, દાન અને દમ, એટલા સ્વાભાવિક ગુણ તમમાં રહ્યા છે. ચરાચર સમસ્ત લોક ધર્મથી ધારણ થાયછે અને ધર્મ પણ તમ સરખા સ્થંભથી ધારણ રહેછે.

મુદ્ગલ કહેછે—હે મુને ! હું ધન્ય છઠિં, આજ અનુગ્રહવાન થયો કેમકે સત્પુરુષની સાથે જ સમાગમ ન્તે સર્વ પાપને હરણ કરનારો છે.

લીંગમ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! દુર્વાસા ઋષિ એમ કહેછે,

તેટલામાં દિવ્ય રત્નથી વિચિત્ર, ઝિણી ટોકરીઓના સમૂહથી શોભિત, સર્વકામનાની સમૃદ્ધિથી યુક્ત, તેજોમય અને કામના પ્રમાણે ચાલનાર વિમાનમાં બેસી દેવદૂત મુદ્ગલ પાસે આવી આવું વચન કહેછે. હે બ્રહ્મર્ષિ ! આ વિમાનમાં બેસો, તેમજ પોતાના કર્મથી મેળવેલી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાઓ, સ્વર્ગમાં ઇંદ્રસહિત દેવતાઓ, અને પવિત્ર બ્રહ્મર્ષિઓ, મનના ઉત્સાહથી તમારાં દર્શનની આકાંક્ષા રાખે છે.

મુદ્ગલ કહેછે—હે દેવદૂત ! સત્પુરુષોની સાથે સાત રગલાં ચાલવાથી મિત્રાઈ થાયછે એમ માહાત્મા કહેછે, માટે વિશ્વાસથી હિત વાસ્તે હું 'પુષ્ટું' છઠ્ઠાં દે સ્વર્ગમાં વસનારને શુભ દેટલા અને દોષ દેટલા છે એ કહેા? તે સાંભળી મ્હારું જ હિત હોય તે કહું.

દેવદૂત કહેછે—હે મહર્ષિ ! તમારી બુદ્ધિ સારગ્રાહક છે, તો હું વિચાર કરી ઘણા પુરુષોએ માનેહું સ્વર્ગતું ઉત્તમ સુખ કહું તે સાંભળો. સ્વર્ગમાં, સર્વ કામનાને આપે એવાં ચોમેર રહેલાં વૃક્ષોથી શોભિત, નંદનાદિ રમ્ય ઉપવનો છે, અપ્સરાના ગણથી સેવન કરેલ સર્વ રત્નથી વિચિત્ર, ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર, મધ્યાન્હના સૂર્ય સરખાં તેજસ્વી, મોતિના જાળીયાથી યુક્ત, ચંદ્રના મંડળ સરખાં ઘોળાં, સુવાણું યુક્ત શય્યા, અને આસન વાળાં વિમાનમાં બેસી સુકૃત કંદનાગ પુરુષો સ્વર્ગ લોકમાં જઈને સર્વકામનાની સમૃદ્ધિથી ભરપૂર, અને સર્વ દુઃખથી રહિત થઈ, જમ સુખ થાય તેમ વિચરે છે, નારિતટા, ચોરટાઓ,

ઈન્દ્રિયોને વશ ન કરનારા, ધાતકોઓ, ચાડિયાઓ, કૃતઘ્નોઓ, અભિમાની, અહંકારી; ક્રોધી, લોભિયા, અને દાંભિકા તેમાં જતા નથી. સાચું બોલનારા ચોરિથી રહિત, નપસ્વિયો, શૂરવીરો, દયાવાળા, સહનશીલો, યજ્ઞન કરનારા અને દાનશીલો સ્વર્ગમાં જાય છે. જ્યાં રોગ, જરા, મૃત્યુ, શોક, ટાઢ, તક-કા, ભુખ, તરશ અને ખેદ કાઢને થાતો નથી. હે મુદ્ગ-લ ! એટલા અને બીજા ધણા સ્વર્ગના ગુણો છે. હે વિપ્ર ! એમાં જ દોષ છે તે હવે સાંભળો. શુભ કર્મનું સમગ્ર ફળ ત્યાં ભોગવે છે, અને દુરીથી શુભ કર્મ ત્યાં બનતું નથી, એ મહાન્ દોષ છે. પારકી ઉજ્જવળ લક્ષ્મીને બેઠા મનમાં અસંતોષ થાય છે, અને સુખમાં આસક્ત મનવાળાઓનું અચાનક પૃથ્વીમાં પડવું થાય છે. આંહી જ કર્મ કરે છે, તે ત્યાં ભોગવે છે; હે બ્રહ્મન્ ! આ કર્મ ભૂમિ છે, અને સ્વર્ગ છે તે ફળભૂમિ કહેવાય છે.

મુદ્ગલ કહે છે—હે દેવદૂત ! તમે સ્વર્ગલોકનો ખરેખર મહાન્ દોષ કહ્યો; હવે નિર્દોષ અને શાશ્વત જ સ્થાન હોય તે મને કહો ?

દેવદૂત કહે છે—હે મુને ! બ્રહ્માના લોકથી માંડી જટલા લોક છે તે બધા દોષરૂપ છે; માટે વિવેકી પુરૂષો સ્વર્ગની ઇચ્છા કરતા નથી, અને બ્રહ્માના સદનની ઉપર શુદ્ધ, સનાતન, જ્યોતિરૂપ, જેને પરબ્રહ્મ કહે છે એવું વિષ્ણુનું પરમ પદ છે. જે પરમ પદને વિષય, દંભ, લોભ, મદ, ક્રોધ અને મોહથી વ્યાપ્ત થયેલાં જે મૂઠ પુરૂષો છે તે તેવા

લોકમાં જતા નથી. અને જે નિર્મમ, નિર્ઘંકાર, નિર્ધન, નિતેન્દ્રિય, અને ધ્યાનયોગમાં પ્રીતિવાળા જે વિષ્ણુભક્ત છે તે જાણે છે. હે મુને ! જે જાત તમે મને પુછી તે વાત મેં કહી જતાવી. ત્રિમાનમાં એસો અને સ્વર્ગમાં તાકી-દથી પધારો.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં તેનાં વચન સાંભળી દેવદૂતને મુગ્ધ આણું વચન કહેઁ. હું સ્વર્ગમાં આવીશ નહીં, તમે સુખેથી જાઓ, અને મારા વચનથી ઇન્દ્રદિવે-વતાઓ અને ઐશ્વર્યોને તમારે વંદના કરવી, અને ક્ષમાપના કરવી. એવી રીતે ધર્મીત્મા મુદ્ગલ ઋષિ દેવદૂ-તને એવાં વચન કહો પુનરાવૃત્તિવક્ત્રુ ભૂત જે સ્વર્ગ તે-માં નિરશ્રુત થઈ, સર્વ કામનાને ત્યાગ કરી, ધ્યાનયોગ-પરાયણ થયા. તેમજ એકાંત નિવાસ, આહાર રહિત, મમતા રહિત, અહંકાર રહિત, સર્વ દુઃખ સહનશીલ, સર્વપ્રાણી ઉપર હિત આહવાન, ઇન્દ્રિયો અને ચિત્તને નિશ્ચલ કરી અને જે ચિત્ત છે તેને જીવાત્મામાં રોકી, તે પછી જીવાત્માને પરમાત્માની સાથે એકતા કરી ચિત્તની એકા-ગ્રતારૂપ યોગનો આશ્રય કરી દેવતાઓને દુર્લભ, જગતનું કારણ, દૂરસ્થ, અને નારાયણરૂપ અચલ જે પદ છે તેને પામ્યા; માટે હે રાજેન્દ્ર તમે પણ ન્યાયાર્જિત ધનને દા-નમાં આપો, અને દાનથી જ્ઞાન પામી સિદ્ધિ પામશો. આ ઉત્તમ મુદ્ગલ ઋષિના આખ્યાનને જે દાઢ નિરંતર સાંભળે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુ લોકમાં જાય છે.

‘ય इदं शृणुयान्निसं मुद्गलाख्यानमुत्तमम् ॥

વિમુક્તઃ સર્વપાપેભ્યો વિષ્ણુલોકં સ ગચ્છતિ ॥ ૧ ॥
 इतिश्री इतिहाससमुच्चये गुर्जरभाषायां भीष्म युधिष्ठिर-
 संवादे सुदग्गलोपाख्यानं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો.

वैशंपायन उवाच.

कथयंतं हि तीर्थानां प्रभावानद्भुतां स्तथा ॥

लोमशं धर्मतत्त्वज्ञं पर्यवृच्छ युधिष्ठिरः ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહેછે—હે જન્મેજન્ય! તીર્થોના અદ્ભૂત મહિ-
 માને કથન કરનાર અને ધર્મના તત્ત્વને જાણનાર લોમશ
 ઋષિને યુધિષ્ઠિર પુછે છે હે તપોવન! જે પ્રાણી લયથી
 પીડિત થયેલાંને શરણે આવે તેની જે રક્ષા કરે તેને જે
 પુણ્ય થાય તે તમે મને કહો.

લોમશ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર! પૂર્વે દેવતાઓએ તોળવાના
 સાધનમાં એક લાગમાં સર્વ યજ્ઞો અને સમગ્ર દક્ષિણા મુ-
 દી અને એક લાગના ત્રાજવામાં લયથી બીનેલા પ્રાણીનું
 પ્રાણ રક્ષણ મુદ્ધુ; તે બેઉમાં જે પ્રાણ રક્ષણનું ત્રાજવું
 છે તે અધિક થયું. આ ઠેકાણે પુરાતન ઇતિહાસ કહું જે-
 માં ઇંદ્ર, અગ્નિ અને ઉશીનરદેશના શિગિ રાજનો સં-
 વાદ છે. એક સમયે શિગિ રાજનો યજ્ઞ થાવા માંડ્યો
 તેના સમયમાં શિગિ રાજની પરિક્ષા લેવા વાસ્તે ઇંદ્ર
 શકો થઈ અને અગ્નિ હોલો થઈ યજ્ઞમાં આગ્યા. તેમાં
 હોલો હતો તે શકાના લયથી ત્રિહુળ થઈ શરણાગતને ર-

ક્ષા કરનાર રાજની પાસે આવી છાંયો. તે પછે શ્યેન સુ-
ખી ઇંદ્ર ધીમેથી રાજની પાસે આવું વચન કહેછે.

શ્યેન કહેછે હે રાજ ! તમે સર્વ ધર્મિષ્ઠ રાજમાં પ્રખ્યાત
છો, કૃતઘ્નોને ધાનથી, ખોટું બોલનારને સત્યતાથી, કૂર
કર્મિને ક્ષમાથી, અસાધુને સાધુતાથી જય કરો છો. ધણુંક-
રો સર્વ પ્રાણી ઉપકાર કરનાર પ્રત્યે પ્રત્યુપકાર કરે છે; તમે
તો અપકાર કરનારની ઉપર ઉપકાર કરો છો, અહિંતેચ્છુ-
ની ઉપર હિંતેચ્છુ, પાપી ઉપર અપાપી અને દોષ જ્ઞેના-
ના ગુણને જોતનાર તમે છો; માટે વિધાતાયે નિર્માણ ક-
રેલો આ લક્ષ્ય છે તો ક્ષુધાથી પીડીતને આપી સંતોષ કરો.
લોભથી ધર્મને હણી આ ધર્મવિરુદ્ધ કર્મ કરવાને ટમ ઇચ્છા
કરો છો? હે નરેશ્વર ! સર્વ પ્રાણીના આહાર સર્વ પ્રાણીઓ
છે, અને આહારથી સર્વ જંતુ જીવે છે. જો મારો આહાર
તમે લોપશો તો મારા પ્રાણ નાશ થાયે; અને મારા મૃ-
ત્યુ પછવાડે મારાં પુત્ર દારાદિ વગેરે મરી જશે. તમે એક
હોવાના પ્રાણ બચાવી અમારા બધાના પ્રાણને ટમ રક્ષા
કરતા નથી ! જો ધર્મ ધર્મને બોધ દેછે તે ધર્મ નથી. જો
વિરોધ વગરનો ધર્મ છે તેનેજ સત્પુરૂષો ધર્મ કહેછે; મા-
ટે જ્યાં ધર્મનો વિરોધ આવે ત્યાં તેનું શુરૂ લાઘવ, વિચા-
રીને, જનું અધિકપણ હોય તેનો વિચાર કરી ધર્મને
નિર્ણય કરો .

રાજ કહેછે—હે શ્યેન ! તમે સાંભળો તમ વિના ખીજી દાઢ
પક્ષી ધર્મને કહેનાર કે સાંભળનાર નથી. ભયભીત પ્રાણીને
અભય દેનારા પુરૂષો તો જગતમાં દુર્લભ છે. અને સાં-

તું, ગાય, પૃથ્વી આદિ દાન દેનારા તો આ જગતમાં સુ-
લભ છે. મ્હોટા મ્હોટા યજ્ઞાદિનાં કૃણ તો કાળના પરિ-
ણામથી ક્ષય પામેછે; પણ લયલીતને અલયદાન દેવાના
કૃણનો નાશ લેશ પણ થાતો નથી. મેં દાનનો, યજ્ઞનો, ત-
પનો અને તીર્થ સેવાનો મહિમા સાંભળ્યો છે, પણ અલય
દાનના સોળમા ભાગને પહોંચતો નથી. સર્વ બ્રાણીને
પોતાના પ્રાણુ વહાણ છે; માટે લયથી ત્રાસ પામેલાના પ્રા-
ણને ખુધ પુરૂષોએ રક્ષા કરવી. જે માણસ લોભથી, દ્વેષ-
થી અને લયથી શરણે આવેલાનો ત્યાગ કરે તો તેને બ્રહ્મ-
હત્યા સમ પાપ લાગેછે એમ મહત્પુરૂષો કહેછે. આ
પક્ષિ દુઃખથી એમ માને છે કે, હું મરી જાશું, એ અનુ-
માનથી આના મરણની રક્ષા કરવી યોગ્ય છે. હૈ રથેન !
જે તારે આહાર સારૂ યતન હોય તો તુંને ઇશ્વર આહાર
ખીન્ને આપું.

રથેન કહેછે—હે રાજા ! વિધાતાએ અમારો આ કપોતજ
આહાર રચેલ છે, તો આને મુકીને ખીજનો આહાર કેમ
કરિયે ? વળી કહેલ છે કે “ રથેનાઃ કપોતાન્વાધંતે શ્રુતિ
રેવા સનાતની ॥ ” શકા હોવાને દુઃખ દેછે એમ ચાલ-
તી માણસોની કહેવત છે. હે રાજા ! તમે સરસકાના ગ્રા-
હને ત્યાગ કરી દેવના સ્થંભ ઉપર કેમ ચડો છો.

રાજા કહેછે—હે વિહંગમ ! હું, કુત્સિતશાસ્ત્રના માર્ગે ક-
દાપિ ચાલનાર નથી. શાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે “ ધર્મઃ સ-
ત્યદયા પરઃ ” સત્ય અને દયા તેજ પરમ ધર્મ છે. સર્વ
બ્રાણીને સર્વસ્વ-દાન દેવાથી પણ દયા એકજ વિશેષ છે.

જે પ્રાણી કાયા, વાણી અને મનથી સર્વ પ્રાણીનું હિત કરનારા અને દયાવાળા છે તે બ્રહ્મ લોકમાં જાય છે. આસ-તાં, ઉભતાં, જગતાં અને સુતાં સર્વ પ્રાણીના હિતની ચેષ્ટા નથી કરતો તેની ચેષ્ટા પશુના સરખી જાણવી. કાંઈ વધ થાતા પ્રાણીને જોઈ જે ઉપેક્ષા કરે છે, તે ધોર નરકમાં પડે છે, એમ વિવેકી પુરૂષ કહે છે. જમ તમે આત્માને પ્રિય જાણો છો તેમ પરનો પણ આત્મા પ્રિય છે, એમ જાણીને આ કપોત તુ જીવીત રક્ષા કરો. હે રથેન ! તમારે જોતું હોય તો માંસ રાજ્ય, અથવા ખીજું કાંઈ ભક્ષ્ય એક હોલા વગર માગો.

રથેન કહે છે—હે રાજા ! જો તમારે હોલા ઉપર દૃઢ ભક્તિ હોય તો હોલા બરોબર તમારું માંસ આપો.

રાજા કહે છે—હે રથેન ! ખલુ સારું દયો માંસ માંસ આપું છું, જમકે, આ જગતમાં ક્ષણવિનાશી અને અધ્રુવ શરીરથી જે ધ્રુવ ધર્મને મેળવતો નથી તે મૂઠ પુરૂષ શોધ કરવા લાયક છે.

રથેન કહે છે—હે નરેશ્વર ! હું ખીજના માંસની ચાચનાં કરતો નથી, જો આપો તો તમારું માંસ હોલા બરોબર આપો.

રાજા કહે છે—હે વિહંગમ ! જમ તમે કહો છો તેમજ હું કરવા ઇચ્છા ધારું છું, જે કરવાથી આ હોલાના પ્રાણ બચે.

લોભશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં વચન કહિ પોતાનું માંસ તોડીને હોલાની સાથે તોળવા લાગ્યા. તે તોળતાં વેત જે તરફ હોલો છે તે તરફનું લાજવું અધિક થયું; રાજાએ હસીને ફરીથી માંસ તોડીને લાજવામાં નાંખ્યું તેમજ પુરૂષ થયું નહિ. તે પછે જ્યારે શરીરમાંથી માંસ

ખુટી ગયું ત્યારે પોતેજ તે ત્રાજવામાં બેઠા. એવી રીતે ઉશીનર દેશના રાજા જ્યારે ત્રાજવામાં બેઠા કે આકાશમાં દેવતાઓના હુંદુભિ નામનાં નગારાં વાગ્યાં. અને અંતરિક્ષથી પુષ્પ વૃષ્ટિ પડી. તેટલામાં તે રાજાની ધર્મબુદ્ધિ જોઈ ઇંદ્ર પ્રત્યક્ષ થઈ આવું વચન કેવા લાગ્યા. હે રાજા ! તારું કલ્યાણ થાઓ, હું ઇંદ્ર છઠિ, હોલો અગ્નિ દેવતા છે. અમે બે જણાઓ તમારી પરિક્ષા લેવા વાસ્તે તમારા યજ્ઞમાં આવ્યા છીએ. તમે જે કર્મ કર્યું તે કર્મ ક્ષાઇએ પૂર્વે કર્યું નથી અને કરશે પણ નહિ. હે નૃપ ! પોતાના કર્મ-રૂપ દૃઢ પાશથી આપું જગત બંધાણું છે તેમાં તમે દુઃખથી છોડાવવા સાડ મ્હોટી દયા કરી. જે માણસ પોતાના પ્રાણથી પારકાં માણને બચાવે છે, તે માણસ જન્મમરણ રહિત લોકમાં જાય છે. પણ પણ પોતાના દેહનું પેશ્વણ કરી જીવે છે. જે પારકાને વાસ્તે જીવે છે તેનું જીવિત વખાણવા લાયક છે. જેમ અંદન પોતે ધસાઇને પણ અન્યને શીતળતા કરે છે તેમ સંત પુરૂષો પારકા ઉપકાર સાડ પોતે દુઃખિત થઈ હિત કરે છે. જની બુદ્ધિ પારકા ઉપકારમાં છે અને પોતાના સુખની સ્મૃતિ નથી એવા તમ સરખા સત્પુરૂષો આ જગતના હિતને અર્થે ઉત્પન્ન થાય છે. હે રાજા ! તમે દિવ્ય રૂપ ધારણ કરી, પૃથ્વીની પાળના કરી અને ઇંદ્ર લોકને ઉદ્ધવન કરી પ્રભુલોકમાં જશો.

લોમશ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે ઇંદ્ર અને અગ્નિ કહિ સ્વર્ગ લોકમાં આદ્યા ગયા. તે પછે તે રાજા યજ્ઞ સમાપ્ત કરી દેવતાની પેઠે ધણાક કાળ આનંદ પામ્યા. આ-

શિષિ રાજના ચરિત્રને જે સાંભળે તે પાપને ઘોઈ સ્વર્ગ લોકમાં જશે. શિષિ રાજ પણ નાશવંત શરીરને જીતી, સર્વ પ્રાણીને દુર્લભ જે શરિર દાનને આપી પારકા જીવનું રક્ષણ કરી તણ લોકને પુજવા લાયક બ્રહ્મલોકમાં ગયા. વિચિંત્ર રાજા સ્વશરીરમધુવં ધ્રુવં યજ્ઞઃ સર્વજનસ્ય દુર્લભં । શરીરદાનાત્પરજીવરક્ષણં વિધાય લોકત્રયભૂષણં ચયૌ ॥ ૧ ॥

ઈતિશ્રી ઇતિહાસસમુચ્ચયે ગુર્જરમાપાયાં મીઘ્મ યુધિષ્ઠિર સંવાદે કપોતાશ્યાનં નામ ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥ ૪ ॥

અધ્યાય ૫ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

કે દેશાઃ સુમહાપુણ્યાઃ કા નગ્રઃ કે ચ પર્વતાઃ ॥

સેવ્યા ધર્માર્થિભિર્નિસં તન્મે ब्रूहि पितामह ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે પિતામહ ! ધર્માત્મા પુરુષોએ સેવન કરવા લાયક મહા પવિત્ર દેશ, પવિત્ર નદીઓ અને પવિત્ર પર્વતો ઠાણ ઠાણ છે તે મને કહો ?

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! આ ઠેકાણે પુરાતન ઇતિહાસ કહું તે સાંભળો, જેમાં જિગ્જ્ઞવૃત્તિ બ્રાહ્મણ અને સિદ્ધપુરુષને સંવાદ છે. ઠાઠ એક મહાત્મા સિદ્ધ પુરુષ કરતા કરતા શિલોજવૃત્તિ બ્રાહ્મણને ઘેર આવ્યા ; ત્યારે તેણે યથાવિધ પ્રમાણે તેનો સત્કાર કરી, આસન આપી, તેની ઉપર બેસાડ્યા. તે પછે તમે જે પુછો છો તેજ તેણે પુછ્યું. જિગ્જ્ઞવૃત્તિ પુછે છે—હે સિદ્ધપુરુષ ! આ પૃથ્વિમાં સ્વા-

ભાવિક પવિત્ર દેશો, પર્વતો, નદીઓ અને આશ્રમ કહ્યાં કહ્યાં છે તે તમે મને કહેવા લાયક છો ?

સિદ્ધપુરુષ કહેછે—હે ઊચ્છવૃત્તિ ! ગમે તે દેશ, ગમે તે પર્વત અને ગમે તે આશ્રમમાંથી જ્યાં ગંગાજી વહન કરેછે તે સર્વ પવિત્ર જાણવાં. જે કુળ ગંગાના સંબંધથી પ્રાપ્ત થાયછે તે તપથી બ્રહ્મચર્યથી, યજ્ઞથી અને ત્યાગથી પણ મળતું નથી. આ જગતમાં દુઃખથી ચેતનવગરના અને ઉત્તમ ગતી ગોતનારાને ગંગા વગર બીજી કાંઈ ગતી નથી. ગંગાજી સેંકડો પુરુષોને પોતાનાં દર્શનથી, પાનથી અને નામ લેવાથી પવિત્ર કરેછે. ગંગાનું નામ લેવાથી, ધ્યાનથી, પાનથી અને સ્નાનથી બે વંશને સંસાર સમુદ્રમાંથી તારે છે. મન, વાણી અને કાયાના પાપથી અસ્ત થયેલા પુરુષો ગંગાના દર્શનથી પવિત્ર થાયછે; એમાં કાંઈ સંશય નથી. જે મનુષ્ય કાયાની શુદ્ધિ વાસ્તે એક સહસ્ર આંદાયણ કરે અને એક મનુષ્ય ગંગાજળનું પાન કરે તે બેઉ જાણને સમ કુળ થાયછે. જેમ અગ્નિ રૂતના ઢગલાને ભસ્મ કરે, જેમ સૂર્યના ઉદયથી અંધકાર નાશ થાય ; તેમ ગંગાજળના સ્નાનથી પાપમત્રનો નાશ કરેછે. પ્રથમની અવસ્થામાં જે પાપ કર્યાં હોય, અને પછેની અવસ્થામાં ગંગાજળનું સેવન કરે, તે પાપને ઘોંઘા પરાંગતિને પામેછે. આંધળા, નપુંસક, જડ, અંગ વગરના, પતિત, દોગી અને અંત્યજ વગેરે ગંગાના સેવનથી દેવતાની તુલનાને પામેછે. જે કાંઈ મનુષ્ય દૂર રહેતા હોય, તોપણ ગંગા ગંગા ગંગા ઐગ્રબોલે તો તે પરાંગતિને પામેછે. સર્વ

પિતૃગણો તો એવી ઇચ્છા કરેછે કે, ‘અમારા વંશને કાંઈ પુણ્યાત્મા ક્યારે ગંગાસ્નાન કરવા જશે? ગંગાના જળથી પિત્રિઓને ક્યારે તૃપ્ત કરશે? જ્યારે તૃપ્ત કરે કે તેનો જન્મ સાદૃશ્ય થાશે.’ ગંગામાં મરણ, દેશવર્તી ભક્તિ અને બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થવાં તે અલ્પ તપનું ફળ નથી. પ્રાણના ઉત્ક્રમણના સમયમાં અને કાંઈ જગોથી પડી જવાના સમયમાં શ્રદ્ધા યુક્ત થઈ મનમાં ગંગાનું સ્મરણ કરે તો પરમ ગતિને પામેછે. જે મનુષ્યનાં અસ્થિ ગંગાજળમાં જોડલા દિવસ રહે તેટલા હજાર વર્ષ પર્યંત વિષ્ણુ લોકમાં પુન્નયછે. જે હેમાળયના શિખરથી હેઠાં ઉતરેછે અને જરે સદાશિવ મસ્તકે ધારણ કરેછે જેનું ત્રિકાળ દર્શન કપિઓ અને સર્વ દેવતાઓ સેવન કરે છે એવાં ગંગાજળને કાણ સેવન ન કરે? વાનપ્રસ્થોએ, સંન્યાસિઓએ, ગૃહસ્થોએ અને બ્રહ્મચારિઓએ સેવન કરેલાં ગંગાનો કાણ આશ્રય ન કરે? દેવતાઓને વરદાન દેનારાં અને સર્વ લોકની પ્રતિષ્ઠા કરનારાં ગંગાને જે સેવન કરે, તે મહાત્મા કૃતાર્ય થાયછે; એમાં સંશય નથી. આવિ રીતે ગંગાના મહિમાનો એક દેશ કહ્યો. સમગ્ર વર્ણન કરવાને હજારો વર્ષ પર્યંત કહ્યા કરે તોપણ તેનો પાર આવતો નથી. કાંઈ સમુદ્રના રત્નની, અને એક પર્વતના કાંકરાની ગણતરી કરી શકે નહિ; તેમ ભાગીરથીનાં ગુણને કહિ શકતો નથી.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! ઊંચવૃત્તિ બ્રાહ્મણ સિદ્ધપુરૂષના એવાં વૈયનથી બોધ પામી ગંગાની વિધિ પ્રમાણે

ઉપાસના કરી દુર્લ્લભ સિદ્ધિને પામ્યા. માટે હે રાજેન્દ્ર ! તમે પણ પરમ શ્રદ્ધાથી ગંગાજીનું સેવન કરો, જ્યોત્સિદ્ધિને પામશો. આ પવિત્ર અને ઉત્તમ ગંગાજીના મહાત્મ્યનો જે કાંઈ પાઠ કરશે અથવા શ્રવણ કરશે, તે પરમ ગતિને પામશે.

इतिहासमिमं पुण्यं गंगामहात्म्यमुत्तमम् ॥

यः पठेच्छृणुयाद्वापि स गच्छेत्परमां गतिं ॥ १ ॥

इतिश्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिर संवादे गुर्जरभाषायां गंगामहात्म्यं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠો.

જન્મેજય ઉવાચ.

पितामहस्य मे यज्ञे धर्मराजस्य धीमतः ॥

यदाश्चर्यमभૂत्किञ्चित्तन्मे ब्रૂहि तपोधन ॥ ૧ ॥

જન્મેજય પુછેછે—હે વૈશંપાયન ! બુદ્ધિમાન મારા પિતામહના યજ્ઞમાં જે કાંઈ આશ્ચર્ય થયું હોય, તે મને કહો ?

વૈશંપાયન કહેછે—હે જન્મેજય ! તમારા પિતામહના યજ્ઞમાં જે આશ્ચર્ય થયું તે તમે સાંભળો. બ્રાહ્મણો, ગરીબ લોકો, આંધળા અને કૃપણાદિકને જ્યારે અન્નાદિકથી તૃપ્ત કર્યા, જ્યારે ચારે દિશામાં મનુષ્યના જય જયના પોકાર થાવા માંડ્યા અને જ્યારે ધર્મરાજના મસ્તક ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ થવામાંડી; તેટલામાં એક ભોંજીમાંથી સૂંદરૂંના વ-

જીની આકૃતિ વાળું અર્ધ સરીરથી નોળીયું બહાર નીકળી હૃદય પામી મહોટા નાદથી આવું વચન કહે છે.

નકુળ કહે છે—આ પુષ્પ વૃષ્ટિ શા સાર પડે છે ? અને જ્ય જ્યના મહાન્ શબ્દ ટેમ થાય છે ? આ યજ્ઞ કુરુક્ષેત્ર નિવાસી ઊગ્રચૃત્તિ બ્રાહ્મણના પ્રસ્થમાત્ર [રૂપેયા ૪૦ ભાર] સાથુના દાનની ગરોબર નથી. એવાં નકુળનાં વચન સાંભળી યજ્ઞમાં બેઠેલા મહર્ષિઓ વિસ્મય પામી નકુળને લેળા થઇને પુછે છે.

બ્રાહ્મણો પુછે છે—હે નકુળ ! અત્યંત અદ્ભૂત આકૃતિવાળા તમે કાણ છો ? અને ક્યાંથી આવો છો ? અને આ રા-જના યજ્ઞની ટેમ નિંદા કરો છો ?

નકુળ કહે છે—હે દ્વિજા ! હું, ક્રોધથી, દ્વેષથી ઠે, મત્સરથી કહેતો નથી, જેમ પૂર્વનું વૃત્તાંત થયું છે તે સર્વને હું કહિ-યતાવું; તે તમે સાંભળો. કુરુક્ષેત્રમાં એક ઊગ્રચૃત્તિ બ્રાહ્મ-ણ હતો તે ષટ્ કર્મ પરાયણ થઇ પોતાની સ્ત્રી, તથા પો-તાનો પુત્ર અને પુત્રની સ્ત્રી સહિત નિર્વાહ કરતા રહે છે. એમ કરતાં કાંઈ સમયમાં દુકાળ પડ્યો, જે દુકાળમાં સર્વ પ્રાણીઓ ક્ષુધાની પીડાથી મ્રાણ જવાના કષ્ટમાં પ-ડ્યાં. આ માહાં તપસ્વી બ્રાહ્મણ પણ પોતાના કુટુંબ સ-હિત બહુજ દુઃખિત થવા લાગ્યા. એમ કરતાં કાંઈ દિ-વસ યવનો સાથુ પ્રસ્થમાત્ર મળ્યો. તે સાથુને વિધિ પ્ર-માણે ચાર ભાગ કરી ભુખથી કૃશ સરીર થયેલાં ચારે જણાઓ જમવાનો આરંભ કરે છે; તેટલામાં કાંઈ એક અતિથી આવ્યો, તે અતિથીનું વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરી

મનમાં પ્રસન્ન થઈ, તેના મનને પ્રિતીકારક મધુર વચનથી પુછે છે.

બ્રાહ્મણ કહેછે—હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! હું, ધન્ય છું, આજ મારે અનુગ્રહ કર્યો. ટમકે, અતિથિની વેળામાં તમે પદાસ્યા તો બહુ સાડં થયું. હવે અમને સનાથ કરો, ખીરાબે અને જમો. જેના ઘરમાં તમ સરખા માહાત્માઓ વિશ્રામ લેછે તેનાં ઘર તથા સ્ત્રી પુત્રાકિકને ધન્ય છે.

અતિથિ બ્રાહ્મણ કહેછે—હે વિપ્ર ! જ ગૃહસ્થાશ્રમિ નિર્ધન છતાં જેના ઘરમાં અતિથિના પૂજનથી દિવસો શૂન્ય જેના નથી તે ગૃહસ્થ ભાગ્યવાન બણવો. તેમ કહ્યું છે કે, તૃણાનિ ભૂમિરુદકં વાક્ ચતુર્થી ચ સુવૃતા ॥ એતાનિ તુ સતાં મેહે નોચ્છિયંતે કદાચન ॥ ૧ ॥ સત્પુરૂષના ઘરમાંથી આસન, જમિન, પાણી અને ચોથી મનોહર તાણી એટલાનો ડાઘદી ઉચ્છેદ થાતો નથી; માટે ગ્રહસ્થે દુઃખિનને શયન, યાકીગયેજ્ઞાને આસન, તરશાને પાણી અને ભુખ્યાને ભોજન અવશ્ય દેવું.

નકુળ કહેછે—હે બ્રાહ્મણ ! એનાં વચન જ્યારે કહ્યાં; ત્યારે હિંચવૃત્તિ બ્રાહ્મણે અતિથિની યથાવિધિ પ્રમાણે પૂજા કરી પોતાનો ભાગ બ્રાહ્મણને આપ્યો, તે ભાગ જમીને બ્રાહ્મણ તમ ન થયા. ત્યાર પછી ભુખ્યા કુખળી, તપસ્વિની, અને શરીરથી કંપતી સ્ત્રી પોતાના પતિને આપું વચન કહેછે.

બ્રાહ્મણી કહેછે—હે ધર્મજ્ઞ ! આ સાથુ છતાં ટમ હિંસ થયા છે ? અતિથિને તૃપ્તિ સાડ મારો ભાગ આપો.

બ્રાહ્મણ કહેછે—હે શોભને ! કીટ, પતંગ અને મૃગાદિક

પણ પોતાનાં પોષ્યવર્ગને પાળત કરેછે; માટે આમ દેવા-
ને તું હાયક નથી. ધર્મ, અર્થ, કામ, ધરનાં કાર્ય, દોષ
અતિથિની સેવા, સંતાન, પિતૃને સ્વર્ગ અને પોતાને જ
સ્વર્ગ એ સર્વ મળવું સ્ત્રીને આધીન છે. જ પુરૂષ સતી
સ્ત્રીને પોપણ કરતો નથી; તે પુરૂષ મ્હોટો અપયશ અને
નરકને પામે છે.

બ્રાહ્મણી કહેછે—હે પ્રિય ! વિધાતાએ સ્ત્રીને ‘ સહધર્મચ-
રી ’ નિર્માણ કરેલ છે; માટે આ માહાત્મ્ય ધર્મમાં મને બહિ-
ર્ભૂત કરવાને તમે હાયક નથી. સ્ત્રીને પતિજ પરમ ધર્મ,
દેવતા, પરમ બુદ્ધિ અને પરમ ગતી પણ તેજ છે. સ્ત્રીને
જો પતિ પ્રસન્ન થાય તોજ ધર્મ, અર્થ, કામ, યશ અને
સ્વર્ગગતિ મળે છે. જ સ્ત્રી કાયા, વાણી અને મનથી પતિ-
ને અનુસરી ચાલે છે, તે મ્હોટા ભાગ્યવાળી સ્ત્રીને દેવતા-
ઓ પણ પૂજે છે.

નકુળ કહેછે—હે ઋષિઓ ! એવાં વચન કહિ સ્ત્રીયે પો-
તાનો ભાગ અતિથિને આપ્યો. તે ભાગ અતિથિ જમીને
તમ જ્યારે ન થયા; ત્યારે ધર્મવે ત્તા પુત્રે પિતાને આવું વચ-
ન કહ્યું. હે પિતા ! અતિથિને સંતોષ સાડ મારો ભાગ આપો.

પિતા કહેછે— હે પુત્ર ! જો તું સો વર્ષનો છ તોપણ
મારો બાળક છો અને વળી બાળકને ભૂખ બહિષ્કરણ છે;
માટે હે પુત્ર તું જમ્ય.

પુત્ર કહેછે—હે તાત ! જ પિતા છે તે શુદ્ધ, દેવતા અને
સનાતન ધર્મ છે. જો પિતા પ્રસન્ન થાય તો સર્વ દેવતા પ્ર-
સન્ન થાયછે; જેની કૃપાથી શરીર, સંપત્તિ, સ્ત્રી, સુત અને

લોક પ્રાપ્ત થાયછે, એવા પિતાથી આ જગતમાં બીજે કાણુ પૂજ્ય છે ? જેહલી અવસ્થામાં પિતા પુત્રનું પોષણ કરે છે. અને ઉત્તર અવસ્થામાં પિતાની પુત્ર સેવા કરે છે; માટે મારે પણ સાથુ આ અતિથિને આપો.

નકુળ કહેછે—હે બ્રાહ્મણ ! એવાં વચન કહિ અતિથિને સાથુ આપ્યો. અતિથિ સાથુને જમ્યા તોપણ ત્વમિ ન પામ્યા. તે પછે દિકરાની વહુ પ્રસન્ન થઈ સસરાને કહેછે હે મહાભાગ ! આ બ્રાહ્મણને મારે પણ ભાગ આપો.

સસરે કહેછે—હે પુત્રિ ! જે દીકરાની વહુ બાળક હોય, સારાં લક્ષણ વાળી, નિયમ વ્રતથી કુશળી થયેલી અને જે કુળની સંતતીનું હેતુ છે, તેની તો સર્વદા રક્ષા કરવી જોયે. વળી તું સેવા કરવાથી, ભુખથી પિડાએલી તપસ્વીની અને દીન વદન થએલીને જોઈ મારું મન પીડા પામેછે.

વહુ કહેછે—હે પુજ્ય ! તમે સ્વામીના સ્વામી છો, દેવના દેવ છો અને ગુરના ગુર છો; માટે તમે ના કહેવાને લાયક નથી. તમારે તો મારી ઉપર અનુકંપા કરી પોતાની ભક્ત છે એમ જણી સાથુ આપો દીનનો અનુગ્રહ કરો.

નકુળ કહેછે—હે બ્રાહ્મણ ! તે પછે તેનો પણ સાથુ લઈને અતિથિને આપ્યો, તે અતિથિ સર્વદા ભાગને જમીને બેઠા; અને તે બ્રાહ્મણ તો કુટુંબ સહિત છુદાગ્નિથી પરિતાપ પામ્યા, તોપણ મ્હોટો અનુગ્રહ માનતા પર્વતની પેઠે નિશ્ચિંત રહ્યા. તે પછે તે બ્રાહ્મણ ધર્મરાજના સ્વરૂપથી દર્શન આપી આવું વચન બોલ્યા. હે દ્વિજ ! દમ, તપ, દયા, દાન, શૌચ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, સત્ય, ક્ષમા, આર્જવ અને જ્ઞાન

જોટલાં મારાં શરીર છે; માટે જે મનુષ્ય જોકાંચ મન રા-
ખી. ભક્તિથી જે ભજે તેને હું પ્રસન્ન થઈ ઇચ્છિત ગતીને
આપું છું; જે સાડાં દે પ્રાણાણુ । તમે જે કાંઈ અન્ન ભેળું
કર્યું હતું તે સર્વ અન્ન મને અર્પણ કર્યું માટે આંહીથી સ્વ-
ર્ગમાં આસો. જે તમે મને દાન આપ્યું તે દાનની સ્વર્ગમાં
રહેલા સર્વ દેવતાઓ, સિદ્ધો અને પ્રભાપિંચો સ્તુતિ કરે-
છે. તમારો જન્મ સદ્ગુણ થયો, તમારું પ્રાણાણુપણું પણ
સદ્ગુણ થયું, એમ જેવું ધર્મરાજને કહ્યું તેવીજ આકા-
શમાં પુષ્પ વૃષ્ટિ થઈ અને તેથી તેણે સ્વર્ગને જીત્યું.
એનો સ્ત્રી, પુત્ર અને દીકરાની પ્રતિવ્રતા વહુ તે પણ ધર્મ
સાડાં સુખનો તૃણની પેઠે ત્યાગ કરી સ્વર્ગને જીત્યાં. શ્ર-
ધ્ધારૂપો જળમાં બેળેલા દાનથી ધર્મરાજ જેવા તૃપ્ત થાય-
છે તેવા શ્રધ્ધાવગરના મહાદાનથી તૃપ્ત થાતા નથી. શ્રધ્ધા
વગરનું કરવું તે પાપ છે. શ્રધ્ધા છે તે પાપને નાશ પમાડ-
નારી છે. જીર્ણ કાંચળીને સર્પજમ ત્યાગ કરે તેમ શ્રધ્ધાવાનું
પુરૂષ પાપનો ત્યાગ કરેછે. ઘણું દેવું તે પણ શ્રધ્ધા વગરનું
નાશ પામે છે, શ્રધ્ધાથી જળ પણ અનંતગણું થાય એમ
વિવેકી પુરૂષો કહેછે. પૂર્વે રંતીદેવ નામે રાજા હતા તે પ-
ણ શ્રધ્ધાથી જળ અર્પણ કરી સ્વર્ગમાં ગયા. ઉશીનર દે-
શના શિબિરાજ પોતાનું માંસ આપીને સર્વ દુઃખથી ર-
હિત થઈ દેવતાની પેઠે ધણાક કાળ આનંદ પામ્યા. ધ-
ણાક રાજસૂય યજ્ઞો અને સેંકડો અશ્વમેધ કરવાથી આ
સાધુના દાન તુલ્ય નથી. હે વિપ્ર ! તમારે વાસ્તે પ્રાપ્ત થ-
યેલા આ વિમાનને બુવો. તમે તમારી સ્ત્રી, પુત્ર અને

પુત્રની વહુ સહિત વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં ચાલેા.

નકુળ કહેછે-હે બ્રાહ્મણો ! એત્રી રીતનાં સાક્ષાત્ ધર્મતાં વચનથી સંતોષ પામી કુટુંબ સહિત વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયાં. તે પછે હું દરમાંથી નીકળી ઉતાવળેા થઇ દેવતાઇ પુષ્પયુક્ત સાથુના પાણીમાં આંજોટિયેા. તે પછે ધર્મની કૃપાથી, મુનીના તેજથી અને દેવતાઇ પુષ્પના મર્દનથી માડું એક પડખું સોનાનું થઇ ગયું, પછે મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે, હવે આ ખીજું પડખું કેમ થાય ? એ વિચાર કરી દેટલાંક તપોવનમાં, તિર્થોમાં અને યજ્ઞોમાં ફરતાં ફરતાં આ ધર્મરાજના યજ્ઞને સાંભળી સોનાના સરખું પડખું થાવાની આશાયે હર્ષથી આત્રી બધી યજ્ઞની ભૂમિમાં આંજોટિયેા તોપણ માડું અર્ગ સોનાનું થયું નહિ, તેથી તમારી સમક્ષ મેં એવું વચન કહ્યું કે 'આ યજ્ઞ ઊચ્છવૃત્તિ બ્રાહ્મણના પ્રસ્થ સાથુની બરોબર નથી'.

વૈશંપાયન કહેછે-હે જન્મેજય ! એવાં વચન કહિ નકુળ જમ આવેલ તેમ ચાલ્યું ગયું. બ્રાહ્મણો પણ એ આશ્ચર્ય જોઇ પોતાને ઘેર ગયા. હે જન્મેજય ! તમે મને યજ્ઞમાં જ આશ્ચર્યની વાત પુછી તે મેં કહિ બતાવી. હે રાજા ! આમાં તમારે વિસ્મય પામવું નહિ. દેટલાક મુનિઓ યજ્ઞ કર્યા વગર દેવેજ સર્વ પ્રાણી ઉપર દ્વેષ રહિત, સંતોષ, સાચું બોલવું, કામળભાવ, ઇન્દ્રિઓનો જય, સહનતા અને તપથી સ્વર્ગમાં ગયા છે. હે રાજા ! તમે પણ દુઃખથી ભેળું કરેલું નાણું થોડું પણ દાન આપો જ દેવથી મહાન્ ફળ થાયછે. જુવેા આ બ્રાહ્મણ નિરપૃહાવાન્ થઇ, જા-
ન-
ન-

થુ આપી કુટુંબ સહિત સ્વર્ગે માં ગયા.

•ત્વમેવ દુઃસ્વાર્જિતમપ્યહો દદસ્વ રાજન્દદતાં મહાફલં ॥

વિ હાયસત્કૂન્સકુટુંબનિઃસ્પૃહોજગામસર્વૈસ્ત્રિદિવં પુનર્દ્વિજઃ
ઇતિશ્રી ઇતિહાસસમુચ્ચયે ભીષ્મપુષ્પિઠિર સંવાદે ગુર્જરભા-
પાયાં સત્કુરહિમાકથનં નામ પઞ્ચોડધ્યાયઃ ॥ ૬ ॥

અધ્યાય ૭મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ ॥

કેન મૃત્યુર્ગૃહસ્થેન ધર્મમાશ્રિત નિર્જિતઃ ॥

एतन्मे पृच्छतस्मात् यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે-હે પિતામહ ! કયા ગૃહસ્થે ધર્મને આ-
શ્રય કરી મૃત્યુને જીત્યો , એ વાત પુછનાર મને જન્મ હો-
ય તેમ કહો.

ભીષ્મ કહેછે-હે યુધિષ્ઠિર ! જન્મી રીતે ગૃહસ્થે ધર્મને
આશ્રય કરી મૃત્યુને જીત્યું. તેનો આંહી પુરાતન ઇતિહાસ
છે તે કહું તેને સાંભળો, પૂર્વે ધક્ષવાકુ રાજના વંશમાં
સદ્ગુણથી સંપન્ન દુર્યોધન નામે થયો. જણે દેવ સરખું
રૂપ ધારણ કરી દેવ નદી નર્મદાને પરણવાની ઇચ્છા કરી.
જને વિષે દુર્યોધને ઓધવતી નામે કન્યા ઉત્પન્ન કરી. તે
કન્યાને અગ્નિદેવતાએ જ્યારે યાચના કરી ત્યારે દુર્યોધને
અગ્નિમાં જન્મ ધીની ધારા અર્પણ કરે તેમ અગ્નિદેવને
ઓધવતી અર્પણ કરી. જને વિષે અગ્નિદેવતાએ સુદર્શન

નામે પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો. જે સુદર્શન દાનેશ્વરી, સત્યવાન, ધન્વિયોને વશ કરનાર અને સાક્ષાત્ ધર્મની મૂર્તિ હોય નહીં એવા થયાં. તે પછી નૃગ રાજના ઓધવાન નામે જે દાદા હતા જેણે ઓધવંતી નામની પોતાની દીકરી સુદર્શનને પરણાવી. તે ધર્માત્મા સુદર્શન ગૃહસ્થે કુરુક્ષેત્રમાં નિવાસ કરી મૃત્યુને હું, છંતીશ એવી પોતે મતિજ્ઞા કરીને પોતાની ધર્માચરણી સ્ત્રીને 'કહ્યું' કે, હે પ્રિયે! દ્વાધ દિવસ તારે અતિથિને નિરાશ કરવો નહિ કહ્યું'છે કે, અતિથિર્યસ્ય મગ્નાશો ગૃહાત્પ્રાપ્તિ નિવર્તતે-॥ સ તસ્મૈ દુષ્કૃતં દત્ત્વા પુણ્યમાદાય ગચ્છતિ ॥ ૧ ॥ અતિથિ જેના ધરથી આશાભંગ થઈ પાછો વળેછે તે અતિથિ ધરધણીને પાપ દઈ અને તેનું પૂણ્ય લઈને પાછો આદર્યો જાયછે. જે માણસ અતિથિનો અનાદર કરેછે તેનાં સત્ય, સૌર્યતા, તપ, અધ્યયન, દાન અને ચજ્ઞ વૃથા જાણવાં. અતિથિ જે ગૃહસ્થને પ્રસન્ન થાય તો સર્વ દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય. જે અતિથિ વિમુખ તો સર્વ દેવતાઓ તેથી વિમુખ થાયછે; માટે હે સ્ત્રી! તારે હમેશાં અતિથિને શરીરાદિક અર્પણ કરી સંતોષ પમાડવો, એમાં કાંઈ વિચાર કરવો નહિ. હે કલ્યાણિ! કદિ હું પરદેશ ગયો અથવા સમીપ હોંઝાં તોપણ તારે અતિથિનું અપમાન કરવું નહિ. જે તું મને પરમેશ્વરરૂપ માનતી હો તો સ્ત્રીએ કાયા, વાણી અને મનથી પતિને અનુસરી રહેવું એટલોજ સ્ત્રીનો પરમ ધર્મ છે એમ માહાત્મા કહેછે, અને તેજ સ્ત્રી આ લોકમાં કર્તિ અને અંતે પતિના લોકને પામેછે. એવાં પતિનાં વચન

સાંભળી ઓધવતી વિનયથી પતિને નમસ્કાર કરી મધુર વાણીથી આવું વચન કહેછે હે મહાવ્રત ! તમારા વચનથી અન્યથા ખીન્નું કાંઈ દોષ દિવસ કરનાર નથી દેખડે, સ્ત્રીએ પોતાના પતિનું વચન પાળવું એ પરમ ધર્મ છે. હે તપોધન ! આશ્ચર્ય છે કે, ભાગ્યહીન મનુષ્યે ન જણાય એવા ધર્મનો મને બોધ આપ્યો છો જોયો હું ભાગ્યવાળી થઈ. તમે ભરણ કરવાથી ભરતો, પાળન કરવાથી પતિ, પ્રીતિ દેવાથી સુખદેનાર અને સારી બુદ્ધિ દેવાથી ધર્મદેનાર કહેવાવડો. જની કૃપાથી કામના, અર્થ, સંપત્તિ, પુત્ર, કીર્તિ અને અચળ લોક પ્રાપ્ત થાયછે. જોયો અન્ય અધિક કયા દેવ છે ?

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! તે પછે અતિથિની સેવાથી મૃત્યુ જીતવાની ઇચ્છા કરતા સુદર્શનને જોઈ મૃત્યુ દેવતા છિદ્ર જોતા પછવાડે ફરેછે. એમ કરતાં કોઈ દિવસ મહાત્મા સુદર્શન સમિધ સાડ વનમાં ગયા. મૃત્યુ દેવતા બ્રાહ્મણરૂપ અનિયિ થઈ એકાંતમાં બેઠેલી, પતિવ્રતા અને ધર્મને આચરણ કરનારી ઓધવતી પાશે આવી આવું વચન કહેછે. હે કંડ્યાણિ ! તારે સાડ હું અતિથિ આપ્યો છું, તારે જો ગૃહસ્થાશ્રમનો ધર્મ સંમત હોય તો એકાંતમાં મને ભજ. અતિથિ જ મનમાં ઇચ્છા કરે તે તેને અર્પણ કરવાથી જ ફળ મળેછે તે સેંકડો યજ્ઞો કરવાથી મળતું નથી, એમ મહાત્મા કહેછે.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! તે પછે ઓધવતીએ ખીજાં ધણાંક વર દેવાની ઇચ્છા ધરાવી તોપણ અતિથિએ શરીર

વિના ખીજની ઇચ્છા કરી નહિ. તે પછે તેનો આગ્રહ જોઈ
અને પતિના વચનને સ્મરણ કરી પોતે પતિવ્રતા છતાં
મનમાં લાજને એકાંતમાં ગયાં, તેટલામાં તેના પતિ સમિ-
ધે લઈ આશ્રમના દ્વારમાં આવી સ્ત્રીને ખરકવા લાગ્યા. તે
પછે લાજ પામેલી અને અતિથિએ હાથે સ્પર્શ કરેલી સ્ત્રીએ
મનમાં હું ઉચ્છિષ્ટ [પરપુરુષના સ્પર્શ વાળી] છઠ્ઠાં એમ
જાણી ઉત્તર દીધો નહિ. તેથી પર્ણકુટીમાં રહેલા વિપ્રે
જવાળ દીધો હે વિપ્ર ! હું આવેલા અતિથિની સાથે તારી
સ્ત્રી ઇચ્છા પ્રમાણે રમેછે, જે કામ હોય તે બોલો ? એવા
સમયમાં મૃત્યુદેવતા મહાન્ મુદ્ગર ઉગામીને વિચાર ક-
રેછે કે, જો ' આ હીનપ્રતિજ્ઞા થાય તો આ ઘડી તેનો વધ
કરીશ ' એમ વાટ જીવેછે તેટલામાં સુદર્શન કાયા, વાણી
અને મનથી ઇર્ષ્યાને ત્યાગ કરી હર્ષથી આવું બોલ્યા.

સુદર્શન કહેછે—હે વિપ્ર ! મને પરમ પ્રીતિ છે; માટે ત-
મારી સાથે રતિ સુખ થાઓ ! ઠમકે, ગૃહસ્થે અતિથિનું
પૂજન કરવું, અને પરમ શ્રદ્ધાથી જે અતિથિનું પૂજન
કરેછે; તે મરણ પછે સ્વર્ગમાં જઈ દેવતાઓથી પૂજાયછે.
અતિથિને વાસ્તે મારે પ્રાણ, દારા અને જે કંઈ પદાર્થ
જેએ તે તેને દેવો એ માંડે વ્રત છે. જ્ઞી રીતે બોલે-
લી મારો વાણી અનૃત ન થાય તે સત્યતાથી દેવતાઓ
મને પાસન કરે અથવા દહન કરે. એ વાત સર્વ પ્રાણી-
ના અંતરાત્મા સર્વેશ્વર જાણેછે.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! તે પછે દેવતાઓનો બહુ
સાડું બહુ સાડું એવો હર્ષનો નાદ થયો અને મહાત્મા પ્રા-

ભાણના મસ્તક ઉપર પ્રુષ્પ વૃષ્ટિ થઇ. તે પછે પર્ણકુટીથી બ્રાહ્મણ બહાર નીકળી ધર્મરાજનું સ્વરૂપ ધારણ કરી આવું વચન કહેછે.

બ્રાહ્મણ કહેછે—હે વિપ્ર ! દિગ્ગજા રૂપથી હું ધર્મરાજ તારી પરિક્ષા લેવા આંહી આવ્યો છું, જે ક્રોધને દેવ, દાનવ, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ અને પત્રગ પણ જીતવાને સમર્થ નથી તેને તમે આજ જીત્યો છે. જે સહજ ન કરવાનું કામ કરાવે અને મર્ત્યલોકને ભયકારક એવો પોતાનો કામ શક્તિને વશ કર્યો છે. મૃત્યુ દેવતા હાથમાં સુદ્ગર લઇ તમારે પછવાડે ફરતા તે પણ શાંત થયા. આ પતિવ્રતા તમારાં સ્ત્રીને ત્રણ લોકમાં પાપ દૃષ્ટિથી સ્પર્શ કરવાને દેવોવાને દાઇ સમર્થ થાશે નહિ. જે આ સ્ત્રી તમને અનુસરીને રહ્યાં છે તે પ્રજાને પવિત્ર કરવા સાડી ઓઘવતી નામનિ નદી થાશે.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં વચન કહિ ધર્મરાજ અંતર્ધાન થઇ ગયા. ધર્માત્મા સુદર્શન પણ મૃત્યુ જીત્યા. તે પછે એક હજાર અશ્વયુક્ત વિમાન આવ્યું તે વિમાનમાં બેસી ઓઘવતી સહિત બ્રહ્મલોકમાં ગયાં. હે રાજા ! એવી રીતે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહિ સુદર્શને અતિથિના પૂજનથી મૃત્યુ જીતાણું; માટે ગૃહસ્થોના અતિથિ ધર્મ, ગુરુ, દેવ અને ગતિ છે, આ કારણથી હિતેચ્છુ ગૃહસ્થે શ્રદ્ધાથી નિરંતર દેવતાની પેઠે પૂજન કરવું. બ્રુષ્મ તરણથી વ્યાપ્ત થયેલ દાઇ બ્રાહ્મણ આવીને ન્યાયનું વચન બોલે અથવા અન્યાયનું વચન બોલે તોપણ વિશેષથી ક્ષમાપના કરવી.

કાઠ આલણે ચાચના કરી છે, તેને ગોત્ર, આચરણ, અધ્ય-
ન, અને શ્રવણ પુછ્યા સિવાય અન્ન આપવું. આલણ
થોડું જમે અથવા ઘણું જમે તોપણ અન્ન આપવું. તેને
કાંઈ અપ્રિય બોલવું નહિ. જ પુરૂષ સુદર્શનના ચરિત્રને
સાંભળે, પાક કરે અને શ્રવણ કરાવે તો તે પવિત્ર ગતિને
પામે. અગ્નિપુત્ર સુદર્શને પુણ્યકરનાર પુરૂષોને અનેક પ્રકા-
રની સંમતિનો હેતુ અતિથિની અખંડ સેવા કરવી તે બ-
તાવીને પોતેપણ ધર અને સ્ત્રી અતિથિને અર્પણ કરી દીધાં.
અલંકારિતાતિથ્યમનેકસંપદઃ પ્રદર્શયન્પુણ્યકૃતાં સુદર્શનઃ ॥
ગૃહંસ્વદારાંચતથાન્યદર્થિને નિવેદયામાસહુતાશનાત્મજઃ ॥
ઈતિશ્રી ઇતિહાસસમુચ્ચયે ગુર્જરભાષાયાં ભીષ્મ યુધિષ્ઠિર
સંવાદે સુદર્શનોપાખ્યાનં નામ સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥ ૭ ॥

અધ્યાય ૮ સો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

કોદૃશૈઃ કર્મભિઃ પ્રેતગચ્છંતિ નરકં નરાઃ ॥

સ્વર્ગં ચ કોદૃશૈશ્ચૈવ તન્મે ત્વં વક્તુમર્હસિ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે-હે પિતામહ ! મરણ પછી દેવાં કર્મથી
નરકમાં જાયછે અને દેવા કર્મથી સ્વર્ગમાં જાયછે, એ તમે
મને કહેવા લાયક છે

ભીષ્મ કહેછે-હે રાજા ! આલણે આલણપણાતે મુકી
દઈ લોભમાં મોહ પામી કુકર્મ કરે છે તે મરણ પછી
નરકમાં જાયછે. દોષ, આડીયા, અભિમાની, થોડું

બોલનાર અને છુટા બોલને બોલનારા નરકમાં જાય છે. પારકા નાણાને હરનારા, તેના ગુણની નિંદા કરનારા અને પારકી લક્ષ્મીથી પરિતાપને પામનારા નરકમાં જાય છે. કુવાને, તળાવને, પરખને અને રસ્તાને ભાંગનારા નરકમાં જાય છે. પ્રાણીઓના પ્રાણધાત કરવામાં પ્રીતિવાળા અને સંન્યાસ લઇને ઘરમાં નિવાસ કરે છે તે નરકમાં જાય છે. પોતાની સમીપે રહેલાં દારા, છોકરાં, ચાકર અને અતિથિને ત્યાગ કરે છે, તેમજ પત્નિઓ અને દેવના યજ્ઞનને ત્યાગ કરે છે તે નરકમાં જાય છે. સંન્યાસીઓને, સતી સ્ત્રીઓને વેદને દૂષણ પમાડે છે તે નરકમાં જાય છે. આદિપુત્ર, સર્વલોકના મહેશ્વર ઇશ્વરને ચિંતવન કરતા નથી તે નરકમાં જાય છે. બ્રાહ્મણોને, ગાયોને, કન્યાને અને કુટુંબને દાઢ કાર્યમાં ત્યાગ કરે તે નરકમાં જાય છે. લાકડાથી, ખીસાથી, કાંટાથી અને પાપાણથી રસ્તાને રૂંધે છે તે નરકમાં જાય છે. સર્વ પ્રાણી ઉપર અવિશ્વાસ, નિર્દય, અને કપટથી રહે તે નરકમાં જાય છે. આછવીકાથી દુઃખ પામેલા અને ભોજન સાડ આવેલા બ્રાહ્મણોની પરીક્ષા કરે છે તે નરકમાં જાય છે. ખેતરની આછવીકાનો, ઘરનો, પ્રીતિનો અને આશાનો ઉચ્છેદ કરે છે તે નરકમાં જાય છે. જેને પતિવિતા ખીનું દાઢ શરણ નથી એવી સ્ત્રીના ઋતુકાળને ઉદ્ધવન કરે તે નરકમાં જાય છે. પોતાના શરીરને વેચનારા, રસ વેચનારા અને ઝેર વેચનારા છે તે નરકમાં જાય છે. જે આશારૂપ પાશથી ખેંચાઇને આવેલા અને ભુખ તરશથી દુખળા

થયેલા આતિથિને અપમાન કરેછે તે ન૦ મધ, માંસ,
ખાનાંરાતા અને જુગઠિયાના સંગી છે તે ન૦ પોતાના,
શરીના મળ [વિષાદિ] અગ્નિમાં, જળમાં ખગીયામાં અ-
ને ગોંદરામાં નાખેછે તે ન૦ સ્ત્રીના ધનથી જીવેછે અને
સ્ત્રીવશ છતાં પોતાની સ્ત્રીની રક્ષા કરતા નથી. તે ન૦ જે
શસ્ત્ર, ખાણુ અને ધનુષનો કરનારા અથવા વેંચનારા છે તે
ન૦ જે અનાથ, લોભી, ગરીબ, રોગથી પીડિત અને વૃ-
ધની ઉપર દયા કરતા નથી. તે મૂઠ પુરૂષો નરકમાં જાય-
છે. હે રાજા ! એવી રીતે નરકમાં જનારા પુરૂષો મેં તમને
કહ્યા અને હવે સ્વર્ગને ભોગનારા કહું તે સાંભળો. જે સ-
ત્ય, તપ, સહનતા, દાન અને અધ્યયનને અનુસરે છે તે
સ્વર્ગમાં જાયછે. જે હોમ, જપ સ્નાન, અને દેવપૂજનમાં
શ્રદ્ધાથી તત્પર રહેછે તે મહાત્મા. સ્વર્ગમાં જાયછે. જે
માતા પિતાની આદરથી સેવા કરેછે અને દિવસે સુબુ-
વરજે છે તે સ્વ૦ જે સર્વ પ્રાણીની, હિંસાથી રહિત અને
સર્વની સહાયતા કરનારા તેમજ સર્વના આશ્રયભૂત છે તે
સ્વ૦ જે સેવા તપ અને શ્રવણમાં તત્પર રહે છે તેમજ
દાન પ્રતિગ્રહથી રહિત છે તે સ્વર્ગમાં જ જાયથી પીડા
પામેલા, શોકાતુર, દરિદ્રી અને વ્યાધિથી દુર્ભગ થયેલા
પ્રાણીને દુઃખમાંથી છુટા કરેછે તે સ્વ૦ જે સેંકડો પુરૂષ-
થી વિટાએલા, સેંકડોને દાન દેનારા અને સેંકડોને રક્ષા ક-
રનારા છે તે સ્વર્ગ૦ જે દ્રવ્ય સંપન્ન, સુખવાળા અને જીવા-
ન છતાં ઇન્દ્રિયોને વશ અને ધીરજ રાખેછે તે સ્વ૦ જે સો-
તું ગાયો, પૃથ્વી, અન્ન અને વસ્ત્રો દેનારા તે સ્વ૦ જે .

પોતે ઉપાર્જિત કરેલાં ઘર, ધાન્ય અને રસને આપેછે તે
સ્વર્ગં જે દ્વેષ કરનારના દોષને કાઢ દિવસે નહિ યોગતાં
ઉણટા તેના ગુણને કહેછે તે સ્વં જે વેદમાં કહેલા પ્રવૃત્તિ
નિવૃત્તિ મારગ પ્રમાણે. આવેછે તે સ્વં જે અભ્યાસના
ખળવગર મિય યોગવાને ન જાણતાં દેવળ પ્રિય વચન
યોગતારજ છે તે સ્વં જે ભુખ, તરશ અને શ્રમથી દુઃખ-
ળા થએલાને અર્થે લાગ કરેછે અને મનુષ્યને લાગ આપે
તે સ્વં વાપો, દૂપ, તળાવ, પરગ, દેવમંદીર અને આશ્રમ.
ને પાંધનારા તે સ્વં અસત્યને વિશે સત્યતા, કઠોરને વિશે
દામળતા અને અહિતેચ્છુને વિશે હિતેચ્છુ વર્તે છે તે સ્વ-
ર્ગં ગમે તે દુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધણાક પુત્રો સો સો વ-
ર્ષની આયુષ્ય ભોગવે પણ જો તે દયા અને ક્રોધ છત હો-
ય તો તે સ્વં જે વાંઝીયો દિવસ મટાડાવા સાડ દેવળ
ધર્મમાં મતિ રાખીનેજ વર્તે છે તે સ્વં જે પારકાનું ર-
સ્તામાં પડેલું તણ પણ ગૃહ છુ કરતા નથી તે સ્વં જે
રાકયો નાખનાર અને સ્તુતિ કરનારની ઉપર તુલ્ય દૃષ્ટિથી
જોનાર છે તે સ્વર્ગં જે ચોરના ભયથી ત્રાસ પામેલા
પ્રાણીઓ અને સ્ત્રીઓની રક્ષા કરેછે તે સ્વં જે રણભૂમિ-
માં સૂરવીર, પોતાના સ્વામીને વાસ્તે જીવીતને ત્યાગ કર-
નારા, માતૃહત્ત અને કસ્યા ઉપકારને જાણનારા છે તે
સ્વં જે મન અને ઇન્દ્રિયોને રોકવામાં તત્પર તેમજ જણે
શોક, ભગ્ન અને ક્રોધ ત્યાગ કસ્યા છે તે સ્વં જે શરીરને
કરકતા માંકડ, જીવં અને દંશાદિકને મારતા નથી અને ઉણ-
ટા પુત્રની પેઠે રક્ષા કરેછે તે સ્વં જે કહેલા વિધિ પ્રમાણે

દ્રવ્યાદિનો સંચય કરેછે અને સર્વ દ્રવ્ય [સુખદુઃખાદિ] સહન કરનારા ધીર પુરુષો છે તે સ્વં જે કાયા, વાણી, અને મનથી બીજાને પરિતાપ કરતા નથી અને પોતે શુદ્ધભાવથી વર્તે છે તે સ્વં જે કાયા, વાણી અને મનથી પરદારા સાથે રમતા નથી તે સ્વં જે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે નિર્દિત કર્મ કરતા નથી અને વેદે કહેલાં કર્મ કરેછે તે સ્વં હે નૃપ ! જેવા કર્મથી ખરાગ ગતિ અને સારી ગતિ પામેછે એ, વાત ચથાર્થ રીતે કહી બતાવી. જે પુરુષ પારકું અહિત આચરણ કરેછે તે દુઃસહ નરકને ભોગવેછે. અને જે પારકું હિત આચરણ કરેછે તેનું જીવીત સુખદાયક થાયછે અને મુક્તિ તેને દૂર રહેતી નથી.

નરઃ પરેષાં પ્રાતિકૂલમાચરન્પ્રયાતિ ઘોરં નરકં સદુઃસહં ॥

સદાનુકૂલસ્ય નરસ્ય જીવિતં સુખાવહં મુક્તિરદૂરતઃ સ્થિતા

इतिश्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभाषायां स्वर्गनरकवर्णनं नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

પિતામહ મહાપ્રાજ્ઞ સર્વશાસ્ત્રવિશારદ ॥

શરણ્યં પાલયાનસ્ય યો ધર્મસ્તં વદસ્વ મે ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે પિતામહ ! હે મહાપ્રાજ્ઞ ! હે સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર ! શરણે આવેલાને પાળન કરવાનો જે ધર્મ હોય તે મને કહે !

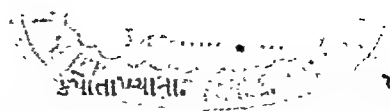
ભીષ્મ કહેછે—હે મહારાજ ! શરણે આવેલાને પાળન કરવાનો મહાન્ ધર્મ થાયછે એ ધર્મના તત્વને જાણનારા કહે છે. શિબિરાજઆદિ શરણે આવેલાની પરિપાળના કરિને પરમ સિદ્ધિને પામ્યા છે. વળી સાંભળું છે કે, શર-આવેલા શત્રુને હોલે અથાવિધિ પૂજન કરી પોતાના માંસ-થી તૃપ્ત કરેલ છે.

યુધિષ્ઠિર પુછેછે— હે પિતામહ ! શરણે આવેલા શત્રુને હોલે પોતાનું માંસ આપી દમ તૃપ્ત કર્યો અને તે પક્ષી દેવી ગતીને પામ્યો તે મને કહો ?

ભીષ્મ કહેછે— હે રાજ ! આ પાપને નાશ કારક દિવ્ય કથા મુચકુંદ રાજને ભાર્ગવ ઋષિએ કહેલ છે તે સાંભળો.

ભાર્ગવ કહેછે—હે રાજ ! ઠાઘ નીચ આચરણ વાળો, પક્ષિઓનો કાળ સરખો, કાગ સરખો કાળો, કડ પાતળી, ડોક લાંબી, ટુંકા પગ અને મ્હોટા પેટવાળો પારાધી ઘોર વનમાં ફરવા લાગ્યો. જને ઠાઘ સ્નેહી, સંબંધી દુર્બંધવ નથી. જના રૌદ્રકર્મથી સર્વ કુટુંબીઓએ ત્યાગ કરેલ છે. જે મનુષ્યો પ્રાણીના પ્રાણની હિંસારૂપ ધાતકી કર્મથી વર્તે છે તે મનુષ્યો પ્રાણીને ઉદ્દેગ કરનારા સર્પ થાયછે. તે પારાધી હાથમાં પાંજડું અને જળ લઈ પક્ષિઓને છે-તરો બાંધી લેતાં દેટલાક ઢાળ ચાલ્યા ગયા. એવી રીતે સ્ત્રી સહિત વનમાં ફરનાર પારાધીને બીજી આજીવિકા ગમતી નથી. એમ થતાં ઠાઘ દિવસ મહાન્ વાયુની સુસ્વાદી થવા લાગી; ત્યાર પછે આકાશમાં વાદળાં છવરાઈ આકાશ મંદળને ઢાંકી વિજળીના અમકાર થવા લાગ્યા. તે પછે

મેઘરાજાએ મુસળધારાથી ક્ષણમાત્રમાં જળમય આખી પૃ-
થ્વી છતરાવી દીધી, જથી જાંચાણ નીંચાણ જાણાતું નથી.
ઢટકાંક પક્ષિઓ વાયુ અને વર્ષાદના ભયથી છુપી ગયાં
અને સિંહ વ્યાઘ્રાદિક પશુઓ તો દાઢ ગુફાનો આશ્રય
લઈ સુધ રહ્યા. વનમાં રહેનારા પ્રાણીઓ તો ભૂખ અને ભ-
યથી વ્યાપ્ત થયેલાં વનમાં ફરવા લાગ્યા. તે પાપી પારાધી
તો ટાઢથી કંપતો પોતાના આહાર સાડ આમનો તેમનો
ભમવા લાગ્યો, તેટલામાં ટાઢથી ઠાંગરી ગયેલી રસ્તામાં
પડેલી હોલીને જોઈ તેને પાંજરામાં નાંખી આગળ આ-
લતો થયો. જ પોતે દુઃખમાં પરાભવ પામ્યોછે અને પ-
રને પીડા દેછે તે દુઃખથી છુટતો નથી. તે પારાધી ટાઢથી
થરથરાટી પામતો આદ્યો જાયછે તેટલામાં એક ઝાડને જુ-
થ દિઠો. જ મેઘના સરખો ઘટા શવાળો, જમાં છાયદ, ફળ
અને નિવાસની ઇચ્છા રાખનારા પક્ષિઓએ સેવન કરેલાંને
જોઈ આવું કહેછે “આ વૃક્ષનો ઘેરો વિધાતાએ સર્વ પ્રાણીના
અને વિશેષથી પક્ષિઓને વાસ્તે સૃજન હોય એવો દેખાય
છે.” એમ બોલે છે તે ક્ષણમાં પુષ્પથી ઉધડેલ મ્હોટું ત-
ળાવ હોય એવું વાદળ રહિત આકાશ સ્વચ્છ દીકું. તે પછે
પારાધી ટાઢથી વિન્હળ થયેલો દિશા સામુ જોવે છે તો સાં-
જનો સમર્થ થવા આંખો અને મનમાં વિચાર કરવા લા-
ગ્યો કે, આંહીથી માડું સ્થાન દૂર રહ્યું; માટે આ રાત્રી તો
આંહીજ રહું એમ વિચારી મસ્તક ઉપર અંજળી કરી વન-
સ્પતિને આવું વચન કહેછે ‘હે વનસ્પતિ ! તમારી શરણે
આંખો છઞ.’ એમ કહી માથા નીચે પાંખાણ મુકી લેડે

પાંદડાં પાથરી, અને મ્હોટા દુઃખથી વિટાયેલો પારાધી
કહેછે હે વનદેવતા ! તમારી શરણે છજી એમ કહિ સુતો.

ભીષ્મ કહેછે— હે રાજ ! તે પછે ઝાડની ડાળ ઉપર બે-
ઠેલો હોલો આગળથી ઉડીને આવેલી સ્ત્રીને ન જોઈ અને
સાંજ પડી જાણી કામ, અને શોકથી પરિતાપ પામી સ્ત્રી-
ના વિયોગથી ચિંતવન કરતો આવું બોલે છે.

હોલો કહેછે— અરે ! હે દૈવ ! વાયુ અને વર્ષાદ મ્હોટો થ-
યો; હજી મારી પ્રિયા સ્ત્રી આવી નહિ તેનું શું કારણ હ-
શે ? પુષ્ટ છાતી, મનોહર શ્રીવા, વિચિત્ર અંગ અને મધુર
સ્વરવાણી કાંતા જો ન મળે તો માફ જીવિત ત્યાગ કરીશ.
અરે ! મારી સ્ત્રીનું કલ્યાણ થાઓ ? દીકરા, દીકરાના દી-
કરા, દીકરાની વહુ અને આકરથી ભરપુર ઘર હોય તોપણ
સ્ત્રી વિના શૂન્ય દેખાય છે. ઘર તે ઘર કહેવાતું નથી. સ્ત્રી છે
તેજ ઘર કહેવાય છે. ગૃહણી વિનાનું ઘર અરણ્ય સરખું
સમજવું. જ્યારે હું ન જમું ત્યારે જમતી નથી, જ્યારે
હું નાજી નહિ ત્યારે નાજી નથી, જ્યારે હું ઉછું ત્યારે તે
ઉમે છે, હું સુવું ત્યારે તે સુવે છે, જ્યારે હું હર્ષ પામું
ત્યારે હર્ષ વાળી, હું દુઃખિત ત્યારે દુઃખીયારી, હું પરદેશ
જાઉં ત્યારે દીનવદન વાળી, હું ક્રોધ કરું ત્યારે પ્રિય બો-
લનારી છે. પતિવ્રતા અને પતિનું હિતકરનારી સ્ત્રી જના
ઘરમાં છે તે પુરૂષને પૃથ્વી માં ધન્ય છે. જો ઝાડને તળે સ્ત્રી
વસે છે તેજ ઘર છે. મ્હોટા ઠોટ સહિત ઘર હોય તો પણ
સ્ત્રી વગરનું વન સમજવું. ધર્મ, અર્થ અને કામના કાર્યમાં
પુરૂષને સ્ત્રી સહાય કારક થાય છે. પતિના પરિશ્રમ, અને

ભૂખને જાણનારી સ્ત્રી છે. રોગથી પીડા પામેલ અને પરદે-
શમાં વિશ્વાસ કરનારી થઈ પડે છે. સ્ત્રી સમાન દાઢ અંધુ-
નથી, અને મીઠા પણ નથી, પીડીત પુરુષને આ લોકમાં સ્ત્રી
સમાન ઔષધ નથી. જેના ઘરમાં માતા અને પ્રિય બોલ-
નારી સ્ત્રી નથી; તેણે વગડામાં જઈને વસવું ઇચ્છે, તેને
ઘર છે તે વગડો છે.

ભીષ્મ કહે છે-હે રાજા ! એત્રી રોતે ક્યા આવે તેવું પો-
તાના પતિનું વચન સાંભળી પારાધિયે ગ્રહણ કરેલી હો-
લી આવું વચન મનમાં કહે છે.

હોલી કહે છે- “ અહો ! હું મહોટા ભાગ્યવાળી છે-
જે મારા પ્રિયપતિ છે તે મહારામાં ગુણ હોય અથવા ન
હોય તોપણ વખાણ કરે છે. જેને પતિ પ્રસન્ન થાતો તથા
તેને સ્ત્રી ન કહેવી. જેને પતિ પ્રસન્ન થાય છે તેને સર્વ દે-
વતાઓ પ્રસન્ન થાય છે. ” હે પતિ ! તમને હિતનું વચન
કહું તે સાંભળો. આ ટાઢ અને ભૂખથી પીડા પામેલા
અને તમારી શરણે આવેલા પારાધીનો પ્રાણાદીકનો અર્પ-
ણથી પૂજા કરો. જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણને, લોકમાતા * [એ-
ટલે પ્રજાને પો કષણ રનારાં] ગાય અને શરણે આવેલાને

* તૃણાનિ શુષ્કાનિ વને ચરિતા પીતા મૃતોગાન્યમૃતંજયંતિ
સંરક્ષિતાઞ્ચોપનયંતિવિત્તં ગોભિર્ન તુર્યં ઘનમાસિ કિંચિત્ ॥

અર્થ:-ગાય છે તે જંગલમાં સુકું ઘાસ ખાય છે. અને પાણી
પીયે છે. તેમ છતાં સાંજે ઘેર આવીને અમૃત જેવું દૂધ ખાય છે.
તેથી અનેક તરેહના લાભ થાય છે. તેમજ દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ પણ થાય છે.
માટે ગાયનું રક્ષણ કરવું, કારણ ગાય જેવું ખીલું એકે ઘન નથી; એ-
ટલું જ નહિ પણ વળી બૃહદ્વારાશર સંહિતામાં કહ્યું છે કે:-

ધાત કરે છે, તેને ત્રણનું પાતક સરખું થાય છે. જે આવેશાં અતિથિનું યથાશક્તિ પ્રમાણે પૂજન કરતો નથી તેને અતિથિ પાપ આપી અને પૂણ્ય લઇને પાછો આદ્યો જાય છે; માટે સર્વ પ્રકારે શુદ્ધસ્થે અતિથિનું પૂજન કરવું; એ-

ऊद्धणोगौ वैव्रता गृष्टा तस्यबुधादनाय च ।

तैरुत्पादितशस्त्रेण सर्वमेताद्विधार्यते ॥

चश्चैतान् पालयेत् यत्नाद्वर्धयेच्चैव यत्नतः ।

जगंति तेन सर्वाणि साक्षात्स्युः पालितानि च ॥

અર્થ:—કુદરને બગદનો જન્મ અથવા આર દુનિયામાં ગાય પેદા કરી છે. અને બરદથી ઉત્પન્ન થયેલા અનાજથી મનુષ્ય જીવે છે, માટે જે લોકો ગાય તથા બગદનું યતનથી રક્ષણ કરે છે તેણે આખા જગતનું પોષણ કર્યું ગણાય છે, માટેજ અર્ચ શિરોમણી મહાત્મા પારાશર નિચે પ્રમાણે કહે છે:—

गोवृषाणां त्रिपत्तौ च यावन्तः प्रेक्षका जनाः ।

अनिवारयतां तेषां सर्वेषां पातकी भवेत् ॥

અર્થ:—ગાય અથવા બગદ અફતમાં આવી પડેલા છે, એમ જાણના છતાં પોતાથી બનતી મહેનત કરી તેનો બચાવ નથી કરતા, તે ગોવધના પાપી થાય છે, તો હજારો ગાયોનો વધ થાય છે તેમ જાણના છતાં મંડળીઓ રથાપીને અથવા પોતાની માતી સમુદાયથી અથવા પેનાથી બની શકે તેમ ખરા દિવથી જે ઉભાયો નથી કરતા તે પાપના ભાગીદાર છે.

એ સર્વે જાણને જોતાં એમ સિદ્ધ થાય છે કે, દેશની આબાદીનો ખરો આધાર ખેતી ઉપર છે, તો તે ખેતીના ઉત્પાદકને સાહ્યતા આપવાની જરૂર છે કારણ કે, એકુનો ખેતી કરી અનેક પદાર્થો પકવી વિદ્યાનો તથા ધનવનોની સેવા કરે છે. તો તે શુદ્ધસ્થોએ તેનું પોતાની વિદ્યાથી અથવા ધનથી રક્ષણ કરવું જોઈએ.

જ પરમ ધર્મ છે, એથી બીજો ધર્મ તે ઉપધર્મ [પાપાંડ-ધર્મ] કહેછે; માટે તમારે મારા બંધન નિમિત્ત રોષ કરવો નહિ. હું મારા કર્મથી બંધાયેલી છઉં. દરિદ્રતા, રોગ, દુઃખ, બંધન અને વ્યસન એ સર્વે દેહધારિને પોતાના અપરાધ વૃક્ષનાં ફળ છે. માણસને સુખ દુઃખના દાતા તથા નાશ કરનાર પોતાનાં કરેલાં કર્મ સિવાય બીજો દેહ નથી. એથી મારા બંધનજન્ય દોષને મુકી દઇ ધર્મને વિશે મન ધારણ કરી અતિથિની યથાવિધિ પૂજા કરો. ઉપકાર કરનારની ઉપર સાદું કરે તેમાં લેશ પણ ગુણ નથી, જે બુદ્ધ કરનાની ઉપર સાદું કરે તેને સત્પુરૂષો સાધુ કહેછે. ચંદનની પેઠે કાપનારને સુગંધથી સુખ દેછે.

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! એવી રીતે સ્ત્રીનાં ધર્મયુક્ત વચન સાંભળી મ્હોટા હર્ષથી વ્યામ અને નેત્રનાં જળથી આકુળ પામી, વિધિ પૂર્વક પારાધીની સમીપ જઇને હોલો આવું વચન કહેછે.

કપોત કહેછે—હે ભાઈ ! તમારું કલ્યાણ થાઓ ! આવો તમારું હું શું કરું, આ તમારુંજ ઘર સમજે; તમારે કાંઈ પરિતાપ કરવો નહિ. રસ્તાથી થાકેલો, ભૂખ્યો અને તરશાનો જે સત્કાર કરતો નથી તે બ્રહ્મધાતક જાણવો. જે પંચ યજ્ઞની [વૈશ્વદેવાદિકની] વિધિમાંથી એક પણ યજ્ઞ કરતો નથી તેને આ લોક કે સ્વર્ગાદિ લોક મળતો નથી. માટે હેભાઈ ! શોકમાં મનને ન જોડી અને વિશ્વાસ રાખી બોલો જે જોશે તે તમને આપીશ.

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! એવાં દોષાનાં વચન સાંભળી

પારાધી કહેછે અને ટાઢ બહુજ દુઃખ દેછે, માટે ઉતાવળ-થી મારી ટાઢ ઉતારો; એવાં તેનાં વચન સાંભળીને હોલો ત્યાંથી ઉડી પર્વતમાં જઈ સળગતું ઉંઝાડીયું લૂઈ આવી તેમાં સુકડાં પાંદડાં અને કરગઠિયાં નાંખી અગ્નિને પ્રજ્વળિત કરી પારાધીને કહ્યું કે, હે ભાઈ ! નિર્ભયથી તમારાં શરીરને તપાડો. એવાં પક્ષિનાં વચન સાંભળી પોતાનાં અંગને તપાવ્યાં. તે પછે અગ્નિના તાપથી સચેત થઈ હોલાને કહેછે. હે વિહંગમ ! મને ભૂખ દુઃખ દેછે, માટે ઝટ આહાર મને તમે આપો. એવાં પારાધીનાં વચન સાંભળી હોલો મનમાં વિચાર કરી કહેછે.

કપોત કહેછે—અરે ! “ વિદ્યાતાએ અમને વનમાં દેવળ પોતાનું પેટ ભરવા શિવાય મુનિઓની પેઠે કાંઈજ સંચય કર્યો નથી, દિન દિન પ્રતિ ચંચુવતી પોતાનું ઉદર પૂરણ કરે છજી. નિર્દ્રવ્ય સાધુ પુરૂષને અભ્યાગતથી જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાયછે તે દુઃખ અર્થિને જો થાય તો તે જો નહિ. જોને વિદ્યાતાએ દેવળ પોતાનું ઉદર ભરવાનું આપ્યું-છે તેને ધિકાર છે, અને જોછે તો તેનું જીવતર વ્યર્થ છે. દાઘ સહસ્રનું પોષણ કરે, દાઘ સોનું પોષણ કરે તો દાઘ દશનુંજ પોષણ કરેછે, પુણ્ય વગરના મારે તો પેટ ભરવું પણ દુસ્તર છે; માટે આવી દીનતા ભોગવ્યા વગર સર્વ જીવની આજીવીકારણ દ્વંદ્વજાનું વૃક્ષ થાજી, કે જાથી દાઘ પ્રાણી પત્ર, પુષ્પ, ફળ, છાંયા મૂળ, વનકળ અને કાષ્ઠથી પણ વિમુખ-જ્ઞતા નથી, એવા વૃક્ષોને ધન્ય છે. જોને ઝેદ અતિથિને અન્ન દેવાની સામર્થ્ય નથી તેને ઘરમાં વ-

સવાથી શું મુખ્ય છે ? તેટલા સાડ હવે મારા આત્માને જો-
વો સાધું કે, ફરીથી આવેલા અતિથિને નથિ એમ કહેવું
એવો સમય ન આવે ! ”

ભીષ્મ કહે છે—હે રાજા ! એવો વિચાર કરીને હોલો પા-
રાધીને કહે છે—હે લુબ્ધક ! જે ઘડી ખમો તમને હું તમ
કરીશ. દેવ અને ઋષિના સંવાદમાં પૂર્વે મેં એવો ધર્મ સાં-
ભળ્યો છે કે, દૂરથી આવેલો અને ભૂખ તરશથી વ્યાપ્ત થ-
યેલા અતિથિને જે સત્કાર કરે છે તેનું વ્રત મંપૂર્ણ થાય છે.
એવાં વચન કહિ અંતરમાં હર્ષ પામી અગ્નિની ત્રણ પ-
રિકમા કરી અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. તે પછે તે લુબ્ધક અ-
ગ્નિમાં પડેલા હોવાને જોઈ તેની ઉપર કૃપાથી ક્રુષ્ણિત
થઈ આવું વચન કરે છે.

પારાધી કહે છે—અરે ! હે દૈવ ! અકૃતાર્થ બુદ્ધિવાળા મેં
જીવીત સાડ આ કેવું ધાતકી કર્મ કર્યું ! આ પાપ હું
જ્યાં સુધી જીવિશ ત્યાં સુધી મારા હૃદયને બાળ્યા કરશે.
જે પાપ કરે છે તેનો આત્મા અપ્રિયરૂપ થઈ પોતાનું કરેલું
પાપ પોતાને જ ભોગવાવે છે. જે મનુષ્ય હિંસાનું ચિંતન
કરે છે, કહે છે અને કરે છે તે પાપી નીચ ચેતિમાં અવતાર
પામે છે. જે દેહના દુષ્ટ પણાથી પૂર્ણ દિશામાં રહેલા પવિત્ર
કાંકરાને ત્યાગ કરી સ્મશાનના અપવિત્ર કાંકરા લેવા જો-
એ છે, અને જતી ઉપર કુતરાઓ નિઃશંકથી દોડાદોડ કરે-
છે એવી કાયા, પરની પીડાને વાસ્તે જો હોય તો તેમાં કંઈ
સારો ગુણ રહે ? એકે નહિ. વળી મરણ પછે મડયું રહે તો
કીડા થાય, બાળે તો ભસ્મ અને કાઠ ખાઈ તો ત્રિષ્ટા થા-

યછે. એવા શરીર સાડ કાણ પુરુષ-પાપ કરે ? અડો ! આ હોલે પોતાનું દેહ અર્પણ કરી ગૃહસ્થાશ્રમિનો આતિથિની સેવારૂપ ધર્મ ઢવો ખતાવ્યો ! શુભ કર્મનો પરિત્યાગ કરી પાપ કર્મમાં પ્રીતીવાળાને વિચાર છે. જે પોતાના સુખ વાસ્તે સર્વ પ્રાણીની હિંસા કરેછે તે જીવે છે તોપણ તેને મૃત સમજવો, અને તે કાંઈ દિવસ સુખ પામતો નથી. ખરેખર આ હોલે પોતાનું માંસ આપી ધાતકી કર્મ કરનારને બોધ દીધો છે. હવે આજથી મારા શરીરને ટાઢ, વાયુ અને તડકાને સહન કરી, તેમજ નાના પ્રકારના ઉપવાસથી જન્મ ઉનાળો જળને શોષણ કરે તેમ સુકવી નાખી, તે પછે ઉત્તમ ધર્મનું આચરણ કરીશ. જળ, પર્વત અને આશ્રમ પાપથી પવિત્ર કરતા નથી જણે પોતાના આત્માને [મનને] વશ કરેલ છે તેજ પોતાનો બધુ છે, અને જણે પોતાના આત્માને વશ કરેલ નથી તેજ પોતાનો શબ્દ છે. આત્મા વગર આ જગતમાં બિજો કાંઈ હિતકારક નથી, માટે પાપથી આત્માને નિવાણ કરવો.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! જીવો ધર્મનો પ્રભાવ ધર્મિ-પ્રતા સંગથી પાપીની પણ મતિ ધર્મિષ્ઠ થાયછે. તે પછે પારાધીએ લાકડી, જળ અને પાંજડું ભાંગી નાખો હોલી-ને છુટી મુકી દીધી. તે હોલી અગ્નિમાં પડેલા પતિને જોઈ શોકથી પીકા પામી આવો વિલાપ કરેછે.

હોલી કહેછે—હે કાંત ! તમે માડું અમિય કર્યું તે હું જાણતી નથી. તમે સરખા પતિને પામનારી સ્ત્રી ભાગ્યશાળી સમજવો. હે પ્રિય ! તમારી સાથે પુષ્પથી પ્રદૂષિત ઝાડોના

અત્ર ઉપર, નદીનાં ઝરણામાં અતે પર્વતી ગુફામાં વિહાર કરનારી તમ વિના જીવિય નહિ પતિ વગરની સ્ત્રીને જીવવાથી ક્ષણ નથી. અરુપ સુખ દેનારા પિતા, ભાઈઓ અને દીકરાઓ છે; પણ પતિ તો ઘણું સુખ દેનારો છે તેની ઠાણ સ્ત્રી સેવા ન કરે ? જો ડાટયાવધિ ધનસંપન્ન હોય, ધણાક પુત્ર હોય તોપણ પતિ વગરની સ્ત્રી શોધ કરવા લાયક છે. વિધવાને ચંદન, પુષ્પ, નાના પ્રકારનાં અલંકાર, વસ્ત્ર અને સુવાના પદાર્થથી કાંઈ પ્રયોજન નથી. વિધવા સમાન સ્ત્રીને બીજું કાંઈ દુઃખ નથી, માટે જ પતિની આગળથી મરણ પામેછે તે સ્ત્રીને ધન્ય છે. સ્ત્રી સેંકડો કુટુંબ વાળી હોય પણ પતિ વગરની સ્ત્રી સુખ પામતી નથી. મનનો નિઃસહ, અભિમાન, કુળમાં સુખ્યપણું અને દેશમાં સુખ્યપણું વિધવાનું નાશ પામેછે. સ્ત્રીએ પતિ દરિદ્રો, વ્યસની, વૃદ્ધ, વ્યાધિવાન, વિકળ, પતિત (દોષવાન) અને કૃપણ હોય તોપણ પતિ પરમ ગતિ-દાયક છે. પતિ સમાન ખંધુ, સુહૃદ્, લોક અને ગતિ સ્ત્રીને બીજે કાંઈ નથી.

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! એવી રીતે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ધણેક વિજ્ઞાપ કરી પ્રજ્વલતી અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. તે પછે હોત્રીયે દેહ ત્યાગ કરી દિવ્ય દૃષ્ટીથી દેવતારૂપ અને દેવતાઈ વિમાનમાં બેઠેલા પોતાના પતિને દીઠા. હેલો પણ વિમાનમાં બેઠેલી અને દિવ્યરૂપ ધારણ કરનારી પોતાની સ્ત્રીને જોઈ મહોટા હર્ષથી વ્યાપ્ત થઈ સ્ત્રીને મળીને આવું વચન કહેછે. અરે સ્ત્રી ! આશ્ચર્ય છે કે, કાણમાત્રના દુઃખથી અતંત સુખ મેળવ્યું, તે અહુ સાડું કર્યું. જ સ્ત્રી

પોતાના પતિ પછવાડે દેહ ત્યાગ કરે છે તે સ્ત્રી મનુષ્ય દે-
હમાં જે સાકાત્રણ ઢાટી રોમ છે તેટલા વર્ષ પર્યંત સ્વર્ગ-
માં વસેછે. જેમ સાપણ દરમાંથી સર્પને ગ્રહણ કરીને બહા-
ર્ય કાઢે છે, તેમ ધર્માચરણી સ્ત્રી દુરાચરણી પતિનો હૈ-
ધ્યાર કરીને સ્વર્ગમાં પોતાના પતિ સાથે આનંદ પામેછે.

લીખમ કહેછે-હે રાજા ! એવી રીતે ધર્માત્મા હોલો કહિ-
પોતાની સ્ત્રી સહિત દિવ્ય ત્રિમાનમાં ગેશી સ્વર્ગમાં જઈ
દેવતાની પેઠે ધણાક કાળ આનંદને પામ્યા. પારાધી પણ
મનમાં પરમ વૈરાગ્ય ગ્રહણ કરી ત્યાંથી ઉત્તરાધી દિશામાં
ચાલો નીકળ્યા. કામ, ક્રોધ, દંભ, મોહ, મદ, અહંકાર,
નિંદા, અભિમાન અને મત્સર [પારકું સાડું ન દેખવું]
તેને ત્યાગ કરી, તેમજ સુખ દુઃખમાં સમ થઈ, મૃત્તિકા
અને સુન્નર્ણને સમ જોઈ, સર્વ પ્રાણીને અભય આપી,
મનને નિશ્ચળ રાખી, વનમાં દ્રવતાં દ્રવતાં કેટલાક વનના
કાંટાથી ભેદપામેત્ર શરીરના રૂધીરથી લેપાયેત્ર, તેમજ ઘેર-
વનમાં દ્રવતાં અદૃષ્ટને લીધે વાંસના ઘસાવાથી ઉત્પન્ન થ-
યેત્રા અગ્નિને જોઈ અંતઃકરણમાં હર્ષ પામી જડ, અંધ
અને ગેરાની પેઠે શરીરની સ્થિતિ દેખાડી તેને દગ્ધ કરી,
પાપ રહિત થઈ ત્રિમાનમાં ગેશી સ્વર્ગમાં ગયો. હે યુધિષ્ઠિ-
ર ! એવી રીતે હોલો અને પારાધી એ લણ જણાઓ દુષ્કર
કર્મ કરી સ્વર્ગમાં ગયા. એ વાત મેં તમારી પાસે કહિ
ખતાવી, આ પંચિત્ર આખ્યાનને જે સાંભળે અથવા પાઠ
કરે તે સર્વ પાપ ગહિત થઈ વિષ્ણુ લોકમાં જશે. જે હુ-
, ખંડક મહાપાપી હોતો તે પણ અગ્નિમાં પડેત્રા હેત્રાને

જોઈ મહાત્માના સંગથી સ્વર્ગમાં ગયો.

કપોતમગ્નૌ પતિતં સમાકુલં નિરિક્ષ્ય શાંતિં પ્રયયૌ સલુબ્ધકઃ
તતઃ કપોતઃ પ્રયયૌ તદા દિવં સપાપકૃતૈશ્ચ મહાત્મસંગતઃ ॥

इतिश्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिर संवादे गुर्जरभा-
षायां कपोतारूपाय नम नवमो पेऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ ॥

क्लिश्यमानेषु भूतेषु तैस्तैर्भावैः समंततः ॥

दुर्गाण्यतितरंस्वेते तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે તપોધન ! સર્વ પ્રાણી પોતાના કર્મથી
કેવેશ પામનારાં કદને કેમ તરે, તે તમે મને કહી બતાવો ?

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! જે કહેલા આશ્રમમાં ત્રિવિ પ્ર-
માણે વર્ણને વર્તે તે તે કદને તરેછે, જે બીજાઓનું અપ-
માન કરતા નથી, ઉણટા તેને માન આપેછે, અને પોતે અ-
પમાનથી વ્યથા પામતા નથી તે કદને તરેછે. જે પરદારાત્રી
ઉપર મા, બેન અને દિકરીની પેઠે વર્તે છે તે કદને તરેછે.
જે ક્રોધના તિરસ્કારથી ક્રોધ કરતો નથી, ક્રોધએ દુઃખ
દીધું તે તેને દુઃખ દેતા નથી; અને સર્વ પ્રાણી ઉપર સ-
મ વર્તે તે કદને તરેછે. જે યોગાભ્યાસથી શાંત મનવાળા,
આત્માના ધ્યાનમાં પરાયણ અને સત્યતામાં રહેલા તે ક-
દને તરેછે. જે ઇન્દ્રિયોને અને ક્રોધને જીતીને કુમાર સ્વ-

વસ્થામાં અને અલયર્થે અવસ્થામાં તપ તપેછે તે કદને તરેછે. જેથી દોષ લોક ત્રાસ પામતા નથી અને સર્વનો ઉપકાર કરી પોતાની ખરોખર બુદ્ધિ છે તે કદને તરેછે. જે પદ્મવ્યંતી આશાથી નિવૃત્ત થઈ કાયા, વાણી અને મનથી પારકી લક્ષ્મીને જોઈ પરિતાપ પામતા નથી તે કદને તરેછે. જે પારકા માંસથી, દ્રવ્યથી અને મદીરાથી નિવૃત્ત પામેછે તે કદને તરેછે. જે પ્રાણત્યાગના સમયમાં પણ સ્ત્ય જોલે છે તે કદને તરેછે. જેનું બળ દુર્ભક્ષને અર્થે, દ્રવ્ય દાનને વાસ્તે, ભણવું ઉત્તમ આજીવીકા સાડ છે તે કદને તરેછે. જે દોષએ અહુણ ન કરેલું અને રસ્તામાં પડેલા તૃણાદિકને પણ લેતા નથી તે કદને તરેછે. જે આદિ, મધ્ય અને અંતથી રહિત, જગતની ઉત્પત્તિ અને ક્ષય કરનાર મહેશ્વર દેવની ભક્તિ કરેછે તે કદને તરેછે. દુઃખરૂપી ભમરી, અજ્ઞાનરૂપ ધારા, ધર્મ અને અધર્મરૂપ જળ, ક્રોધરૂપ કીચક, મદરૂપ આહ, લોભરૂપ પરપોટા, મોહથી ગંભીર અને અસત્યરૂપ જળપાન કરવાથી શોભિત સંસાર સમુદ્રમાં કુમતા પુરૂષને વિષાણુ એકજ તારનારા છે તેને જે ભજે છે તે કદને તરેછે. જે પરમેશ્વર સંબંધી સ્તોત્રપાઠાદિકનો પાઠ કરે અથવા સંભળાવે છે તે કદને તરેછે. હે ભારત ! મનુષ્યો જેવી રીતે કર્મ કરવાથી મરણ પછે કદને તરેછે તે વાત યથાર્થ મેં તમને કહી બતાવી.

एतत्ते सर्वमाख्यातं मया तत्त्वेन भारत ॥

यथा तरंति दुर्गाणि कर्मभिः प्रेक्ष मानवाः ॥ ૧ ॥

इति श्री इतिहाससमुच्चये गुर्जरभाषायां भीष्म युधिष्ठिर
संवादे दुर्गतितरणं नाम दशमोऽध्यायः ॥ ૧૦ ॥

અધ્યાય ૧૧ મો:

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

કિમર્થં કિલશ્યમાના હિ વ્રાહ્મણા શંસિત વ્રતાઃ ॥

ન રાજઃ પ્રતિગૃહ્ણંતિ તન્મે વ્રૂહિ પિતામહ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે પિતામહ ! નિયમ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણો ક્લેશ પામતા છતાં રાજનાથી દાન પ્રતિગ્રહ કરતું કરતા નથી, એ તમે મને કહો ?

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! ધણું કરી રાજાઓ અશ્વર્યના મદથી પોતાના ધર્મ પ્રમાણે વરતતા નથી; એટલા વાસ્તે તેનાથી પ્રતિગ્રહ કરતા નથી આંહી. વૃષાદર્ભિ અને સપ્ત ઋષિના સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ છે તે કહું તેને સાંભળો. કશ્યપ, અત્રિ, વસિષ્ઠ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, ત્રિશ્વમિત્ર, જમદગ્નિ અને સાધ્વી અરૂંધતી તેમજ તેની ચંડા નામે દાસી અને પશુસખ નામે તેનો ભર્તા એ સર્વે તપથી શ્રાંત થઈ સનાતન બ્રહ્મલોકને સમાધીથી છૂટવાની આશા રાખી ફરવા લાગ્યા. તે પછે ઠાઠક કાળે અનાવૃષ્ટિ થઈ. અને સર્વ મજા ક્ષુધાથી પ્રાણ જવાના કષ્ટમાં પડી. એવી રીતે અન્નવગરની આ પૃથ્વીમાં સપ્ત ઋષિઓ પોતાના શરીરના નિર્વાહ સાડા ઠાઠકનો મૃત્યુ પામેલો પુત્ર પૃથ્વીના ગર્ભમાંથી મળેલો તેને લઈને રાંધવા લાગ્યા. એવી રીતે કષ્ટને પામતા મુનીઓને જોઈ વૃષાદર્ભિ નામે રાજા આવું વચન કહેછે.

વૃષાદર્ભિ કહેછે—હે મુનિપુંગવો ! બ્રહ્માર્થે બ્રાહ્મણો સાડા

પ્રતિગ્રહરૂપ અનિર્દિત આચારિકા સજ્જી છે; માટે મારી પાશેથી ગામ, ત્રોહિ, ચવ, વંચ રત, સોતું પૃથ્વી, રૂપ, અને નાના પ્રકારનાં વાહનોઆદિ જે જોઈએ તે માગો, અને આ થમતું સક્ષણ કરો નાં.

ઋષિઓ કહેછે—હે રાજા ! આસણને રાજાનો પ્રતિગ્રહ સદિરા સરખો છે; માટે એવા પ્રતિગ્રહથી અમને લોભ દેખ પમાડો છો ? દશ સૂના [છવના વંધતું સ્થાન] તે એક સૂના એવા દશ સૂના ખરોખર એક ચક્રી [કુંભાર] એવા દશ ચક્રી સમાન એક ધ્વજ [ઢેઠ] દશ ધ્વજ સમ એક વેશ્યા દશ વેશ્યા સમ રાજા છે; માટે તેનો પ્રતિગ્રહ મહાધોર છે. જે આસણ લોભના મોહથી પ્રતિગ્રહ કરે તો તામિજ્ઞાદિ ધોર નરકમાં પવેછે. માટે હે રાજા ! તમારું દુશળ થાઓ વાહન સહિત પાછા જાઓ, જે લાલચુ હોય તેને આપો એમ કહિ વનમાં ચાલી નીકળ્યા. તે પછે રાજાની આજ્ઞાથી તેના મંત્રિઓએ સૂવણું ગર્ભિત હિખરાનાં દળ પૃથ્વીમાં વેરણી નાંખ્યાં. તે ઋષિઓ અત્રને ગોત-તા આદ્યા જાય છે તેટલામાં રસ્તમાં પડેલાં દળ જોઈ ઉપાડી લીધાં પણ તે દળ ભારવાળાં જાણી તેઓમાંના અત્રિ ઋષિ આવું વચન કહેછે.

અત્રિ કહેછે હે લાકડો ! જે આ સૂવણું ગર્ભિત દળ અગ્રાણ છે તેમ જે આપણે મૂઠ જ્ઞાનવાળા દે મંદ્યુધિવ જા નથી, જેથી આ દળને ન જોખખીયે ? આંહીજ તેનું દળ ભોગવીને મરણ પછે નરકને અર્થે કટપાય છે, માટે એવાર્થિ પુરૂષે જે અનર્થ છે તેનો દૂરથી ત્યાગ કરવો.

જને ધર્મ વાસ્તે દ્રવ્યની ચેષ્ટા કરવી હોય તેણે ઐમાથી નિવૃત્ત થાવું એ શ્રેષ્ઠ છે. કેમ જ ગારાને ધોલાથી દૂરથી તેનો સ્પર્શ ન કરવો એ ઉત્તમ છે. જો દ્રવ્ય સાડ ધર્મ સાધે છે તે ધર્મ નહિ પણ અધર્મ કહેવાય છે. જો પરમાર્થ સાડ દ્રવ્યનો પરિત્યાગ કરે છે તે ધર્મ ભક્તિના લક્ષણવાળો થાય છે.

ભરદ્વાજ કહેછે જન્મ જીર્ણાવસ્થા થાય તેમ ઠેશ, દાંત, ચક્ષુ અને શ્રોત્રાદિક ઇન્દ્રિયો જીર્ણ થાય છે, પણ એક તૃષ્ણા જીવન થાય છે. જન્મ દરજ્જા સોઘથી લુગડોને શિવેછે તેમ સંસારરૂપી વસ્ત્ર તૃષ્ણારૂપી સોઢીથી શીવાય છે. જન્મ રૂઝ નામના મૃગતું શીંગડું કાળના પ્રમાણથી વૃદ્ધિ પામેછે, તેમ વયે પોંદોચતા પુરૂષની તૃષ્ણા વૃદ્ધિ પામેછે; માટે જ તૃષ્ણા છે તે પાર વગરની, દુઃખૂર, સેંકડો દુઃખને વહન કરનારી અને ઘણા અધર્મવાળી થાય છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો એ ચોખ્ખું છે.

જ્ઞાતમ કહેછે—સંતોષી ઠાણ મનુષ્ય કું મૂળથી પોતાનો નિર્વાહ કરી શકતો નથી ? ઠવળ ઇન્દ્રિયોની લોલતાથી સંકટમાં પ્રવેશ કરેછે. સંતોષીને સમગ્ર સ્થાનમાં સંપત્ત રહેલી છે. જન્મ કાંટારખાં પેહેરેલા પુરૂષને બધી પૃથ્વી ચર્મથી મઢેલી છે. આ લોકમાં દાનતું કું પ્રત્યક્ષ મીડું છે, પણ મરણ પછી કડવું થાયછે; એટલા વાસ્તે અનંત શુભેચ્છક પુરૂષે આ કું ગ્રહણ કરવાં નહિ. જો પુરૂષ પ્રમાદથી શતગણી અથવા સહસ્ર ગણી દક્ષિણા સમેત પ્રતિગ્રહ કરે તે પોષી ગતીને પામે છે. અસંતોષી પુરૂષને પૃથ્વીમાં રહેલાં

ત્રીહી, યવ, સુવર્ણ પશુ અને સ્ત્રીઓ છે, તેમાંથી એક પદાર્થથી જ્યારે સંતોષ થાતો નથી ત્યારે વિવેકીએ શાંતિ કરવી.

વસિષ્ઠ કહેછે—વિવેકીને ધર્મસાદ્ર દ્રવ્યનો સંચય કરવો તે વખાણવા લાયક નથી તેને તો દ્રવ્યના સંચયથી તેપનો સંચય વખાણવા લાયક છે. જે સર્વ સંચયને ત્યાગ કરે તો સર્વ દુઃખ નાશ પામે છે. કાઈ સંચયવાન પુરૂષ દુઃખ રહિત હેખાતો નથી. બ્રાહ્મણ જેમ જેમ પ્રતિગ્રહ ગૃહણ કરતો નથી તેમ તેમ સંતોષથી તેનું બ્રહ્મતેજ વૃદ્ધિ પામે છે. પૂર્વે અકિંચનપણું અને રાજ્ય એ બેને તુલામાં તોળવાથી રાજ્ય કરતાં સંતોષીતું અકિંચનપણું અધિક થયું છે.

કૃશ્યપ કહેછે—બ્રાહ્મણને જે દ્રવ્યનો સંચય કરવો તે મહાનુભવનર્થ છે. નાણાના ઐશ્વર્યમાં મૂઢ થયેલો બ્રાહ્મણ પોતાના કદયાણથી બ્રષ્ઠ થાય છે. જે અર્થની સંપત્તિમાં મોહ છે, તે નરકને અર્થ થાય છે. સંતોષરૂપી અમૃતમાં તૃપ્ત થયેલાને જે સુખ છે તે સુખ અસંતોષથી આમના તેમના દોડનારને નથી. અસંતોષ એજ પરમ દુઃખ છે; સંતોષ એજ પરમ સુખ છે; માટે સુખાર્થી પુરૂષે નિરંતર સંતોષનું સેવન કરવું.

વિશ્વામિત્ર કહેછે—જે પુરૂષ કામની ઇચ્છા કરેછે તેને કામ વધારે થાય છે. કામ છે તે કામના ઉપભોગથી નાશ પામતો નથી, ઉલટો અગ્નિમાં ધી હોમવાથી જેમ અગ્નિ વધે છે તેમ વૃદ્ધિ પામે છે. કામનાની ઇચ્છાથી પુરૂષ સુખ પામતો નથી. જેમ તેવર શકાના સ્થાનભૂત વૃક્ષની

છાયમાં સુખ પામે નહિ. જે રાજા તે કદાચિત્ ચાર સમુદ્ર પયંત પૃથ્વીને લોગવે, તોપણ પાષાણ અને સુવર્ણની ઉપર તુલ્ય બુદ્ધિવાન્ થાતો નથી.

જમદગ્નિ કહેછે—પ્રતિગ્રહની ખરોખર જ્ઞાન બ્રાહ્મણ તપ-વૃદ્ધિ પમાડેછે, પણ તેનું તપ પ્રતિગ્રહથી બ્રષ્ઠ થાય છે. જે બ્રાહ્મણ રાજા પાસેથી દ્રવ્ય પામી હર્ષ પામેછે તે સૂઢ અંતઃકરણવાળો નરકને દેખતો નથી. પ્રતિગ્રહ લેવાને કદિ સમર્થ હોય તોપણ પ્રતિગ્રહમાં જોડાવું નહિ ઈમકે, પ્રતિગ્રહથી બ્રાહ્મણનું તેજ નાશ પામેછે. પ્રતિગ્રહ લેવાને સમર્થ છતાં પ્રતિગ્રહથી નિવૃત્ત થએલાને દાન દેનારને ધર્મ છે; માટે તે પુરૂષે પ્રતિગ્રહ ગૃહણ કરવો.

અરૂંધતી કહેછે—જમ કમળ તંતુ કમળના મધ્યમાં પ્રવેશ કરે છે તેમ તૃણારૂપી તંતુ મનુષ્યના સમગ્ર દેહમાં રહેલ છે તે દુષ્ટમતિ પુરૂષથી ત્યાગ ન થાય. શરીર જીર્ણ થાય તોપણ તૃણા જીર્ણ થાતી નથી તેને પ્રાણાંતિક રોગ કહેછે. તૃણાને જે ત્યાગ કરેછે તેનેજ સુખ છે. જેણે આશાને ત્યાગ કરી તેણેજ અધ્યન, શ્રવણ, અને સર્વ ઉપાસન કર્યું છે.

ચંડા કહેછે—જમ બળીયાથી નિર્બળ બીહેછે તેમ આ પ્રતિગ્રહરૂપ ઉચ્ચ ભયથી મહત્પુરૂષોની પેઠે હું બીહું છું.

પશુસખ કહેછે—નિરંતર સત્કર્મ પરાયણ વિદ્વાન્ પુરૂષો જે આચરણ કરે છે, તેને વિવેકી મનુષ્યે આત્માના હિત-વાસ્તે આચરણ કરવું.

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! એવાં વચન પરસ્પર કહિ હેમ-ગર્ભિત ક્ષણને ત્યાગ કરી દૃઢવ્રતવાલા સર્વે ઋષિઓ ત્યાંથી

ખીજ ઠેકાણે ચાલી નીકળ્યા. તે પછે કૃષ્ણ 'કુલ્લનું' અશન કરતા વિચરે છે; તેટલામાં અચાનક આવેલા શુનઃસખ નામના સન્યાસીને દીઠા. તે પછે તેની સાથે વનમાં થોડે-ક દૂર જાય છે, તેવામાં કમળ સહિત વિરતૃત તળાવ દી-કું. તે તળાવમાં બધાઓ પ્રવેશ કરી તેમાંથી કમળ વિણી તેને કાઢે નાંખી જળક્રિયા [સ્નાનાંગ તર્પણ] કરી જળ-થી બહાર નીકળે છે, તેટલામાં કમળોને ન દેખી પરસ્પર આવું વચન કહે છે.

ઋષિઓ કહે છે—ભુખથી પરાભવને પામતા અને આહાર-ની ઇચ્છાવાળાનાં કમળોને દ્રાણ ધાતકી પુરૂષ લઇ ગયો હશે? આ કમળનો લોપ કરનાર આપણેજ છઇએ; માટે આપસમાંજ વિચાર કરવો.

ભીષ્મ કહે છે—હે રાજા ! તે પછે સર્વે ગૌતમાદિક બ્રાહ્મણો પોતાની શંકાના સમાધાન સાર પરસ્પર પુછી આપસમાં પોતાની શુદ્ધિ વાસ્તે શંપથ ખાય છે.

અત્રિ કહે છે—બ્રાહ્મણને પાળનાર, સર્વ દેવે નમસ્કાર કરેલા, ત્રણલોકની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને સંહાર કરનાર વિષ્ણુ દેવને તેમજ સર્વ જગતને ધારણ કરનાર અને પાલણ કરનાર જગત્પુરૂષ બ્રહ્માને જે ત્યાગ કરી અન્ય દેવને ભજે તે કમળની ચોરી કરે. વેદ ભણીને સ્ત્રી અને અગ્નિનો ત્યાગ કરે, તેમજ વિવાદથી બ્રાહ્મણને પરાજય કરે તે કમળની ચોરી કરે.

કશ્યપ કહે છે—જે વેદનિંદા વિષ્ણુભક્તનું અપમાન અને જ્ઞાનવિદ્યાથી વિમુખ છે તે કમળની ચોરી કરે. જે નિ-

રંતર ખોડું ખોલે, વ્યાજથી પોતાની આજીવિકા ચલવે અને કન્યાને મૂલ્યથી આપે તે કમળની ચોરી કરે.

વસિષ્ઠ કહેછે— જે ઇતિહાસ [ભારતાદિક] ની કથા સાંભળતાં નિદ્રાવશ થાય અને ધર્મોપદેશક શાસ્ત્રને મુકી અન્ય શાસ્ત્રને સાંભળે તે કમળની ચોરી કરે. ઋતુ વગરની સ્ત્રીનું ગમન કરે અને દિવસે શયન કરે, તેમજ પરસ્પરમાં અતિથિ થાય તે કમળની ચોરી કરે. જે કમળની ચોરી કરે તે એક કૂત્રાનું પાણી પીનાર જે ગામ તેમાં રહેનાર શૂદ્રીપતિ બ્રાહ્મણની તુલ્યતાને પામે.

ભરદ્વાજ કહેછે—ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળી પાપનું સેવન કરે અને સામર્થ્ય છતાં દાનહિન થાય તે કમળની ચોરી કરે. વિષ્ણુનાં વ્રત તથા ધર્મથી વિમુખ થાય અને કૃત્સિત્કર્મ, તેવાંજ વ્રતશીળ હોય તે કમળની ચોરી કરે. જે સર્વ પ્રાણી ઉપર ઘાતકીપણથી વર્તે, સમૃદ્ધિ છતાં અહંકારથી વર્તે, મત્સરી (પારકું સાડું ન દેખવું) અને આડી કરે તે કમળની ચોરી કરે. જે રાડો નાંખી ક્રોધથી મારનારને સાલો મારે અને સર્વ રસને વેંચે તે કમળની ચોરી કરે.

ગૌતમ કહેછે—પ્રાપ્ત થએલા અતિથિનો જે ત્યાગ કરે, અને પાકનો ભેદ કરે, નિરંતર શૂદ્રના અન્નને જમે તે કમળની ચોરી કરે. દાન આપી પાછું કહિ જતાવે, સ્ત્રીનાથી પોતાની આજીવિકા ચલવે અને પોતે એકલો મિષ્ટાન્ન ખાય તે કમળની ચોરી કરે. અંતરમાં દુષ્ટ, બહાર શાંત, બ્રહ્મવેત્તાના દ્વેષમાં તત્પર અને ધર્મની નિંદામાં તત્પર રહે તે કમળની ચોરી કરે. જે નિરંતર કર્મમાં આસક્ત થઇને મિદ્યા

ધ્યાન ધરી લોકોને મોહ પમાડે તે કમળની ચોરી કરે.

વિશ્વામિત્ર કહેછે—તીર્થયાત્રામાં તત્પર થઇ તીર્થોને દૂષણ પમાડી અને તીર્થોમાં ઘાતકરે છે તે કમળની ચોરી કરે. જ પાપકંઠમાં રહિ ખીજાને તેમાં સાથે અને પોતે મ્લે-
ચ્છ થઇ બ્રાહ્મણપણાને દૂષણ પમાડે તે કમળની ચોરી કરે. અહર્નિશ કામમાં પ્રીતી રાખી દિવસે સ્ત્રી સેવન કરે અને નિરંતર ભીષ્મ ભાગે તે કમળની ચોરી કરે. જ પારકી નિં-
દા કરે, પરદારા સેવન કરે. અને પારકું દ્રવ્ય હરણ કરે તે કમળની ચોરી કરે. જ રસને વેચનાર, અને દાસત્વ કરનાર તે કમળની ચોરી કરે. જ ચાકર અને અતિથિને ત્યાગ કરી પોતા વાસ્તે અન્ન રાંધી જમે છે તે કમળની ચોરી કરે.

જમકર્મિ કહેછે—જ દેવ નિંદા, બ્રાહ્મણ નિંદા અને પશુની સાથે કીડા કરે તે કમળની ચોરી કરે. જ ચોરી કરીને ચોરને સૂચના આપી ખોટા આરોપ નાંખે તે કમળની ચોરી કરે. જ વેદની નિંદા, ગામની નિંદા અને રાજની નિંદા કરે તે કમળની ચોરી કરે. જ દુર્મતિ મા-
તા પિતાનું અપમાન કરે અને સસરાના દ્રવ્યથી પોતાની આજીવિકા ચલાવે તે કમળની ચોરી કરે.

અરૂંધતી કહેછે—જ સ્ત્રી પરની સાથે વાદ કરવામાં, પ-
રને દૂષણ દેવામાં તત્પર અને પારકા ઘરમાં પ્રીતીવાળી તે કમળની ચોરી કરે. જ સ્ત્રી ઇતિહાસ, પુરાણ અને ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલા ધર્મને ત્યાગ કરી પોતાની ઇચ્છાથી વિ-
ચરે તે કમળની ચોરી કરે. જ સ્ત્રી પતિને, પતિના મિત્રને,

સુહૃદને અને ભાઈ બાંધવને ત્યાગ કરી અન્યની સાથે પ્રીતી રાખે તે કમળની ચોરી કરે. જે સ્ત્રી દરિદ્રી, વિકળ (મન ક્ષેણ) ગરીબ, રોગથી પીડીત અને વૃદ્ધ પતિનું જે અપમાન કરે તે કમળની ચોરી કરે.

અંકા કહેછે— જે સ્ત્રી જાતીથી શૂદ્રી છે અને શૂદ્રની દાસ્ય પદ્ધતીની ઇચ્છા રાખી શૂદ્રની દાસ્ય પદ્ધતી કરેછે તે કમળની ચોરી કરે. જે સ્ત્રી પોતાના સ્વામી સાથે અવળી ચાલી ઉગ્રટી ચોરી કરે અને દેવતાને નમસ્કાર કરતી નથી તે કમળની ચોરી કરે.

પશુસખ કહેછે— જે શૂદ્ર બ્રાહ્મણની આગળ ચાલી બ્રાહ્મણના રસ્તાને બંધ કરી ઉગ્રટી તેને આજ્ઞા કરેછે તે કમળની ચોરી કરે જે હીનજાતિ સાથે પ્રીતી રાખી તેનો આકર થઈને રહે અને સર્વ સત્કર્મોની ક્રિયાથી રહિત થાય તે કમળની ચોરી કરે.

શુનઃસખ કહેછે— જે અતિથિપ્રિય ગૃહસ્થ ન્યાયથી વેદ ભણાવનારની પાસે નિરંતર સત્ય બોલે છે તે કમળની ચોરી કરે. જે અગ્નિની વિધિ પ્રમાણે ઉપાસના કરી નિરંતર યજ્ઞન કરે અને બ્રાહ્મણને ઘેર જાય તે કમળની ચોરી કરે. જે રાગ દ્વેષથી રહિત અને સંસારને અસારરૂપ જાણી નિરંતર પારકું હિત કરે તે કમળની ચોરી કરે. જે જ્ઞાનવિદ્યામાં પ્રીતીવાન વિષયમાં નિઃસ્પૃહ, સર્વ દુઃખને સહન કરનાર, જીતેન્દ્રિય, મૃત્તિકા, પાષાણ અને સુવર્ણમાં સમ જોનાર, એકાએક, પરમાર્થને જાણનાર, પરની હિંસાથી રહિત અને બ્રહ્મસાયુજ્ય [મુક્તિ] ની ઇ-

અછા રાખનાર હોય તે કમળની ચોરી કરે. જો મદ રહિત થઈ સર્વ અવગંધારયુક્ત પોતાની કન્યા યોગ્ય વરને આપે તે કમળની ચોરી કરે.

ઋષિઓ કહેછે-હે શુનઃસખ ! આ વાત સર્વ દ્વિજાતિને ઇષ્ટ છે અને તમે સમ ખાધા તેથી તમેજ કમળ ચોર્યાં છે; એ અમને પ્રતીતી થઈ છે.

શુનઃ સખ કહેછે-હે દ્વિજો ! તમારા મુખથી ધર્મ સાંભળના સાદુ આ કમળ મેં છુપાવ્યા હતાં અને હું ઇંદ્ર ઇર્ષા એમ જાણ્યો. હે મુનિસત્તમો ! તમે અત્રોલતાથી અક્ષય લોકને બતાવ્યાછે; માટે આ વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં ચાલો.

ભીષ્મ કહેછે-હે રાજા ! તે પછે તે મહર્ષિઓ આ ઇંદ્ર છે એમ જાણી પ્રસન્ન થઈ તેની સાથે સ્વર્ગમાં ગયા. શમ-તું લક્ષણ કરી જીવવું તે સાદું પણ રાજાનો પ્રતિબદ્ધ કર્મો નહિ એમ જાણી તૃષ્ણાને અને તેથી થયેલા લોભને ત્યાગ કરી સ્વર્ગમાં ગયા. ટાઢ આ ઋષિઓના ચરિત્રને નિરંતર સાંભળે તે સર્વ પાપથી રહિત થઈ સ્વર્ગમાં જાયછે.

य इदं शृणुयान्निर्षं ऋषिणां चरितं महत् ॥

विमुक्तः सर्वपापेभ्यो स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ ૧ ॥

इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभा-
पायां सप्तऋषिसंवादो नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ૧૧ ॥

અધ્યાય ૬૨ માં.

યુધિષ્ઠિર ડાવાચ.

पापस्य किमधिष्ठानं का प्रसूतिश्च भारत ॥

किं चास्य कारणं प्रोक्तं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે ભારત ! હે પિતામહ ! પાપનું શું સ્થાન છે અને તેનો પ્રસવ ક્યાંથી થાયછે, અને તેનું કારણ શું છે તે મને કહો ?

ભીષ્મ કહેછે હે રાજા ! પાપનું અધિષ્ઠાન અને તેનો પ્રસવ લોભ છે; માટે પાપનું કારણ લોભ છે એમાં સંશય કરવો નહિ. લોભથી ક્રોધ, દ્રોહ, મોહ, કપટ, અભિમાન અને માત્સર્ય ઉત્પન્ન થાયછે. નિરંતર ગંભીર વેગવાળી નદીથી જમ સમુદ્ર પુરાતો નથી તેમ લોભ પણ નાના પ્રદાર્યોથી પુરાતો નથી. ' પૂર્વે પુરૂષવા નામના રાજા હતા તેણે દ્વીપ માત્રનાં સેંકડો અને લક્ષો રત્ન મેળવ્યાં તોપણ સંતોષ પામ્યા નહિ એમ એમ સાંભળું છે. ' જ લોભી છે તે સર્વ પ્રાણી ઉપર અવિશ્વાસુ, હિંસક, કપટી અને પારાધી થાયછે. જ્યારે વિષ્ણુના ચરણના આશ્રયરૂપ ભક્તિ થાય ત્યારે લોભનો ક્ષય થાય પણ; ભક્તિ મળવી પ્રાણીને દુર્લભ છે. જો કે સર્વ શાસ્ત્રને ધારણ કરનારા, બહુશ્રુત અને સંશયના કાપનારા હોય તોપણ લોભઅસ્ત પુરૂષો હેઠા પડેછે. જ્યારે લોભનો ક્ષય થયો કે, દેહધારિનાં સર્વ પાપ ક્ષય થાયછે, અને લોભનો વૃદ્ધિ થાય તો પાપ વધે છે એમાં કાંઈ સંશય નથી. જ્યારે લોભ ક્ષય થાય છે, ત્યારે સર્વ ઉપદ્રવ નાશ થાયછે અને પુરૂષને અત્યંત દુર્લભ ધર્મબુદ્ધિ થાયછે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થમાં ધર્મ એજ પરમ સાધન છે, એ તત્ત્વવેત્તા મુનિઓ કહેછે. જ લોભથી

દયાણુમાં આવેલ છે, તેને ધર્મનો સંબંધ રહેતો નથી; માટે લોભ ધર્મને દ્વંસ કરનારો મહા દાકુણ છે. હે યુધિષ્ઠિર ! જો આત્માની શાશ્વતી ગતિની ઇચ્છા હોય તો પ્રયત્નથી લોભનો ત્યાગ કરો.

તસ્માત્ સર્વપ્રયત્નેન સજ લોભં યુધિષ્ઠિર ॥

યદીચ્છસિ મહારાજ શાશ્વતીં ગતિમાત્મનઃ ॥ ૧ ॥

इतिश्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिर संवादे गुर्जरभा-
पायां लोभाख्यानं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ ।

શમસ્ય તપસો વાપિ કિંતુ શ્રેષ્ઠતરઃ સ્મૃતઃ ॥

एतन्मे संशयं तात यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે તાત ! શમ અને તપ એ બેમાં કાણુ અતિ શ્રેષ્ઠ એમાં મને સંશય છે તો તે તમે યથાર્થ કહેવા લાયક છો .

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! ધર્મની નાના પ્રકારની ગતિ મહર્ષિઓએ પોતાના જ્ઞાનનો આશ્રય લઇને કહેલી છે; તોપણુ છેવટમાં શમજ શરણુ છે. જ શમ છે, તે અત્યંત પવિત્ર, ઉત્તમ પુણ્ય, અસંખ્યેય સુખ, અને પાપ હરનાર છે. આ ઠેકાણુ પુરાતન ઇતિહાસ છે; જ્યાં મહાત્મા જાનલો અને ગુણધારનો સંબાદ છે તે સાંભળો. પૂર્વે સસુક્રને કાંઠે જાનલો નામે બ્રાહ્મણ વાયુનું બક્ષણુ કરી મહા ઘોર તપ ત-

પવા લાગ્યા. એવી રીતે સ્થિરતા પામી તપ તપતાં અને-
ક વર્ષો આદ્યાં ગયાં. જેના મસ્તકમાં કુલિંગ નામના પક્ષિ-
યેં માળો બાંધ્યો. તે મુની શાંત અને દયાવાનુ તપ કરેછે.
તે પક્ષિઓએ વિશ્વાસ લાવી માળામાં ઇડાં, મુક્યાં, તે પછે
તે ઇડાં પાકવાથી બગ્યાં થયાં અને વૃદ્ધિ પામી ઉડવા
લાગ્યાં; તોપણ જનજિઠ ઋષિ ચલાયમાન થાતા નથી. એ-
મ થતાં ઠાઠ સમયમાં પક્ષિઓ ઉડી ગયાં અને પાછાં
આવ્યાં નહિ. જનજિઠ ઋષિ મોહાવિષ્ઠ થઈ કહેવા લાગ્યા
કે, આ લોકમાં મારા સરખો ઠાઠતપસ્વી થયો નથી. તેવા-
માં આકાશ વાણીયેં કહ્યું કે, કાશીપુરીમાં મહામતિ તુલા-
ધાર વસેછે તે તમારી પેઠે આત્મપ્રશંસા કરતો નથી. એવાં
આકાશવાણીનાં વચન સાંભળી તે તુલાધારને જોવાની ઇ-
ચ્છાથી થોડાક સમયમાં વારાણસી પ્રતિ ગયા. તેણે વારાણ-
સીમાં ઘણાક રસનો વિક્રય કરનાર તુલાધારને જોયો. તુ-
લાધાર પણ તેને જોઈ તેનો સત્કાર કરી આવું વચન કહેછે.

તુલાધાર કહેછે-હે દ્વિજસત્તમ ! તમે આંહી આવવાનું
કારણ કહેતા નથી તોપણ તમારું કાર્ય હું જાણુ છું. ત-
મે તીવ્ર તપ તપવાથી તમારા મસ્તકમાં રહેલા માળામાંથી
પક્ષિઓ પાળન પોષણથી વૃદ્ધિ પામેલાંને જોઈ મનમાં વિ-
સ્મય થતા તમને આકાશવાણીયેં બોધ દીધો, તે બોધથી
આંહી મને જોવા આવ્યા છો; માટે હે દ્વિજ ! જ તમારે
કહેવાનું હોય તે બોલો તે તમારું પ્રિય હું કરીશ.

જનજિઠ કહેછે-હે તુલાધાર ! તમે સર્વ રસો અને ગંધો
વેંચતા છતાં તમારી ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી મતિ કેમ રહિ ?

એ વાત તમે મને કહી બતાવો.

તુલાધાર કહેછે—હે દ્વિજ ! હું શાસ્ત્ર ભણ્યો નથી, અને તમ સરખા મહાત્માની સેવા પણ કરી નથી; તોપણ પૂર્વના અભ્યાસથી મને ધર્મ પ્રગટ થયો છે. જ પુરૂષ કાયા, વાણી અને મનથી જ અભ્યાસ કરે તે અભ્યાસ પુરૂષને ખેંચેછે; માટે તમારે તેમાં સંશય કરવો નહિ. જ મનુષ્ય દુઃખિત પ્રાણીને જોઈ દુઃખિત થાય છે અને સુખિને જોઈ સુખી થાયછે, તેની ધર્મમાં નિષ્ઠા થાયછે. હે જાનકી ! પ્રાણી ઉપર અદ્વેષ ભાવથી જ મારી વૃત્તિ (આજીવિકા) તે વૃત્તિથી હું જીવું છું. મેં મારું આશ્રમ ભિન્ન ભિન્ન કાષ્ટ અને તૃણાદિકથી રચેલું છે. તેમજ વિત્તના અનુસારથી ત્રિષ્ણુનાં મંદિરો ચણાવ્યા છે; તેમજ ઠંડલાક દેવતાઓ પ્રાહણો અને ગાયોની નીરંતર સેવામાં મન રાખી પાખંડ મતનો તિરસ્કાર કરું છું. હું મધ અને માંસ વગર જ રસ છે તે વેંચું છું, તેઓએ લેતો નથી અને દાઢને અધિક દેતો નથી. જ વેપારી કયવિક્રયમાં જડ, અને અંધાદિકને છેતરે છે તેનો ધોરનરકમાં પાત થાય છે, અને તેનું ધન પણ નાશ પામેછે. હે જાનકી ! સર્વ પ્રાણી ઉપર જ કાયા, વાણી અને મનથી સુહૃદ્ અને હિતેચ્છુની પેઠે વર્તે તે ધર્મને જાણે છે. જનાં કાયા, વાણી અને મનનાં કર્મથી દાઢપ્રાણી ધણની પેઠે ભય પામેછે તેને પાપી ગતિ મળેછે. હું, પ્રારકા કર્મની સ્તુતી અને નિંદા કરતો નથી. હે જાનકી ! સર્વ પ્રાણી ઉપર સમ જોવું એ મારું વ્રત છે, ત્રિષયમાં પાંગળો, આંધળો, બેરો, મુંગો અને જડ-

ની પેઠે વર્તું છજી. અને વળી વૃદ્ધ, રોગી અને દુર્બળ જન્મ વિષયથી વિમુખ છે તેમ હું પણ વિષયમાં નિસ્પૃહાલાનું છજી. હે જાજલિ ! સર્વ પ્રાણી ઉપર મારે શત્રુતા અને મિત્રતા તેમજ સ્તુતિ અને નિંદા ખરોખર છે. જ્યારે ક્રોધ પ્રાણી કાયા, વાણી અને મનથી સર્વ પ્રાણી ઉપર પાપરૂપ ભાવના કરતો નથી; ત્યારે તે મોક્ષને પામેછે. ક્રોધ મનુષ્ય મારી સ્તુતી કરે અથવા દ્વેષ કરે તોપણ હું રાગ અને દ્વેષથી રહિત થઇ વર્તું છજી, જ્યો ક્રોધ પ્રિય છે, અપ્રિય નથી. પૃથ્વીમાં જટલી નદી તે સર્વે સરસ્વતી તુલ્ય છે, સર્વે પર્વતો તીર્થરૂપ છે એમાં કાંઇ સંશય નથી. જે શમ [મનનો નિગ્રહ] છે તે પરમ તીર્થ, તપ અને પરમ યોગ છે. બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસીએ ચાર આશ્રમી શમથી પરમ ગતિને પામ્યા છે; જે પુરુષનું મન શાંતિ પામ્યું નથી તેને દાન, યજ્ઞ, તપ, શૌચ, તીર્થ, વેદાધ્યન અને શ્રવણ વૃથા છે, જે રાગ, દ્વેષ, અનૃત, ક્રોધ, લોભ મોહ અને મદાદિદોષથી રહિત છે તેને શાંત સમજવો. મહત્પુરુષોએ શાંતિ સાડ શાસ્ત્રો કહેલાં છે; માટે જેનું શાંત મન છે તેજ સર્વ શાસ્ત્રજ્ઞ છે. જેને શ્રવણ, વૈરાગ્ય અને ધર્મ શાંતિને વાસ્તે નથી થાતાં તેનું બોલવું કાગના બોલ સરખું વૃથા સમજવું.

ભીષ્મ કહેછે— હે રાજા ! તુલાધારે જાજલિ ઋષિને ધર્મનાં વચન કહિ પોતાની પાસે રહેલાં પક્ષિઓ ખતાવ્યાં, અને કહ્યું કે આ પક્ષિઓ તમારા મસ્તકમાં વૃદ્ધિ પામેલાં છે; માટે તેને તમે બોલાવો. કમક, તમે તેના ધર્મ

પિતા છે. તે પછે જાનલિના બોલાવવાથી પક્ષિઓ પાસે આવી ધર્મરાજના વચનથી આવું વચન કહેછે.

શકુંતો કહેછે--હે દ્વિજ ! તમે સ્પર્ધાને ત્યાગ કરો અને મનમાં વિસ્મય પામેમાં, શમમાં મનને જોડો; જથી પરમ પદને જાણશો. હુઃખથી ભેળું કરેલું જે તપ છે તે વિસ્મયથી ક્ષય થાયછે, અને તેના ક્ષયથી પરમ પદને તમે પામશો નહિ; માટે તપના ક્ષયનું કારણ જે વિસ્મય છે તેને ત્યાગ કરો શમમાં મનને જોડી ધ્યાનયોગ પરાયણ થાઓ. જેનું મન શાંત નથી અને વનકળ ધારણ કરે, જટા રાખે, અને ત્રિદન્ડ ધારણ કરે તો તે વૃથા કલેશ પામેછે. ગમે તે આશ્રમમાં રહિને આશ્રમના ધર્મનું આચરણ કરે પણ સર્વ પ્રાણીને શમ કરવો એજછે, બીજું કંઈ ધર્મનું કારણ નથી. જે રાગી મુરખ છે તેને વનમાં પણ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે; માટે પાંચ ધન્દિયોનો નિગ્રહ કરવો તે તપ કહેવાય છે. નિવૃત્ત પુરૂષ જે નિંદા રહિત કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય તો તેને ગૃહ છે તેજ તપોવન છે. અમે તમારા સ્નેહથી તમને ધર્મનો બોધ દેવા વાસ્તે આવ્યાં છઈએ. તમે હવે શાંત થાઓ અને સ્પર્ધાને મુકી દો; એમ કહિ પક્ષિઓ ઉડી ગયાં. હે રાજા ! એવી રીતે તુલાધારે બોધ દીધેલા જાનલિ ઋષિ શાંતિનો આશ્રય કરી પરમ ગતિને પામ્યા; તે માટે હે મહારાજ ! તપનું કારણ શમછે. તપ તપનાર શાંત પુરૂષ બ્રહ્મપદને પામેછે. હે ભારત ! આ વાત મેં તમને યથાર્થ કહિ દેખાડી; માટે શમમાં મન રાખી ધ્યાનયોગ પરાયણ થાઓ. જે પવિત્ર આ આખ્યાનને નિરંતર

સાંભળે અથવા હાથ જોડી પાઠ કરે તે પરમ ગતિને પામે.

ય इदं शृणुयान्नित्यं पुण्यमाख्यानमुत्तमं ॥

યઃ પઠેત્ પ્રાંજલિ ભૂત્વા સ'ગચ્છેત્પરમાં ગાતિમ્ ॥ ૧ ॥
 इतिश्री इतिहाससमुच्चये गुर्जरभाषायां भीष्मयुधिष्ठिरसं-
 वादे तुलाधार जाजलिसंवादो नाम त्रयोदशोऽध्यायः १३

અધ્યાય ૧૪ મો.

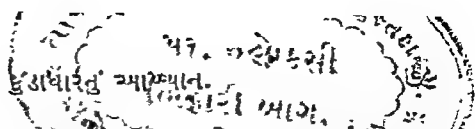
યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

કેચિદર્થં પ્રશંસંતિ ધર્મં ચૈવ તથા પરે ॥

તામ્યાં કશ્ચોત્તમો લાભ સ્તન્મે ब्रूहि पितामह ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે-પિતામહ ! કેટલાક ધર્મને વખાણે છે
 અને કેટલા અર્થને વખાણે છે તેમાંથી ઉત્તમ લાભકારક
 કાણુ છે એ મને કહો ?

ભીષ્મ કહેછે હે રાજા ! કેટલાક મુનિઓ માનુષવિત્ત [દ્ર-
 વ્ય] ને અશાશ્વત કહેછે અને કેટલા દૈવવિત્ત [સ્વર્ગ પા-
 મવાનાં સાધન] ને સુખદાય કહેછે. આ ઠેકાણે તમને
 એક કુંડાધાર નામે દેવતાએ પોતાના ભક્તને જમાં ઉધા-
 ર કર્યો છે તે પુરાતન ઇતિહાસ કહું તે સાંભળો. પૂર્વે કાઠ
 એક નિર્ધન બ્રાહ્મણ હતો જેણે દ્રવ્યના લોભથી દેવતાઓ-
 ની પૂજા કરવા માંડી; તોપણ દ્રવ્ય મળ્યું નહિ. તે પછે તે
 બ્રાહ્મણ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, હું કયા દેવતાની
 આરાધના કરું કે, જે દેવતા મને તુરત મૂલ્યના થાય ? એમ
 વિચાર કરેછે તેટલામાં એક ' કુંડાધાર ' દેવતાને દીઠા

અને તેને બેઠાં ચિંતવને ક્યું દેવતા-દેવતા સમક્ષે રશે; માટે આ દેવતાની સમીપ જઈ સેવા કરે તો મને પ્રસન્ન થઈ દ્રવ્ય અને સામર્થ્ય દેશે. મેં એમ સાંભળ્યું છે, બ્રહ્માયે પૂર્વે વિષ્ણુ ઉપર દ્વાદશાવધિ વર્ષ પર્યંત આરાધના કરીને ત્રણ લોકનું વિધાતાપણું મેળવ્યું છે, તો આ વિષ્ણુને થોડાક કાળમાં પ્રસન્ન કરવાને દ્વાદશ સમર્થ થાય ? તે તો સમુદ્રને હાથવતી તરવા જેવું છે; માટે હું તો થોડા કાળમાં પ્રસન્ન કરવા સાડાં યથાવિધિ પ્રમાણે આ કુંડાધારની આરાધના કરું એમ વિચાર કરી તે બ્રહ્મણુ કુંડાધારની અંદન, પુષ્પ, ધૂપ દીપ અને મનોહર નૈવેદ્યાદિક ઉપચારથી પૂજા કરવા લાગ્યા. તે પછે થોડાક કાળમાં કુંડાધાર તે બ્રહ્મણુની ઉપર પ્રસન્ન થઈ આવું વચન કહે છે બે બ્રહ્મણુ ! સત્પુરુષોએ બ્રહ્મહત્યા, સુરાપાન, ચોરી અને વ્રતભંગ કરનારની નિષ્કૃતિ [નિવારણ] કહેલ છે, પણ કૃતઘ્નીની નિષ્કૃતિ કહિ નથી; કૃતઘ્નીની સાથે દર્શન, કીર્તન, સ્પર્શન, ભાષણ અને સ્મરણાદિક પણ કરવું નહિ. કેમ જ તે આંકાળ સરખો છે. તેં તો મારો બહુજ ઉપકાર કર્યો છે એવાં વચન કહિ કુંડાધાર તે બ્રહ્મણુને સાથે લઈ દેવતાની સભામાં જઈ મસ્તકથી નમસ્કાર કરી પાસે ઉભા. તેટલામાં મહાકાંતિવાળા મણિમદ્રનામે દેવતાએ હાથજોડી પાસે ઉભલા કુંડાધારને પુછ્યું જ હે કુંડાધાર ? શું ઇચ્છા કરો છો ?

કુંડાધાર કહે છે—હે દેવ ! જો તમે પ્રસન્ન થયા હો તો અમારો દાઈ બ્રહ્મણુ ભક્ત છે તેનો અનુચ્છ કરવાને ઇચ્છા

વાલા) જ સ્વામી છે તે પોતાના ચાકરો જ મનમાં પણ આકાંક્ષા કરતા નથી તે આપે છે. ” હે સ્વામિ ! મેં તમારી પ્રીતિ જાણ્યા શિવાય લોભથી જ પૂજા કરી તે તમે ક્ષમાપના કરવા યોગ્ય છો. એવાં તે બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળી કુંડાધારે કહ્યું કે, મેં-તાઈ અપરાધ ક્ષમાપન કર્યું, એમ કહી હૃદયમાં ભીડી બે હાથવતી મળીને કુંડાધાર અંતર્ધાન થઇ ચાલ્યા ગયા. તે પછે તે કુંડાધારની અને દેવતાઓની કૃપાથી ધર્મ અને જ્ઞાનને પામીને સુવર્ણ અને મૃત્તિકાને સમ જાણી, રાગદ્વેષથી રહિત થઇ અને નિરંતર ધ્યાન પરાયણ થઇ થોડાક કાળમાં વિષ્ણુ પદને પામ્યા. હે મહારાજ ! જ તમે મને પુછો છો તે વાંત મેં તમને કહી બતાવી. ધર્મથી અર્થ કામ અને પરમ પદ પ્રાપ્ત થાય છે; વિત્તથી ધર્મ ઉત્તમ છે, ધર્મથી સ્વર્ગ, મોક્ષ અને વિષ્ણુનું પરમપદ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પવિત્ર ઇતિહાસને પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી ઢાઢ મનુષ્ય સાંભળે અથવા સંભળાવે તો તે મનુષ્ય ધર્મનો ભાગી થઇ અમૃત ભાવને પામે છે.

इतिहासमिमं पुण्यं प्रातरुत्थाय मानवः ॥

आवयेद्धर्मभागीस्वादमृतत्वं स गच्छति ॥ ૧ ॥

इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुह्यज्ञा-
पायां कुंडधरोपाख्यानं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ૧૪ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

ઈહમાનઃ શમારંભાન્ યદિ નાસાદયેદ્દનં ॥

નરસ્તૃષ્ણાભિભૂતસ્તુ કિંકુર્વન્સુખમાપ્નુયાત્ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે પિતામહ ! દાઘ મનુષ્ય પ્રથમશ્રી
ધનની ચેષ્ટા કરે તોપણ ધન પ્રાપ્ત નથી થાતુ અને ઉલટો
તૃષ્ણાથી પરાભવ પામે છે, તે શું કરવાથી સુખને પામે ?

ભીષ્મ કહેછે—હે ભારત ! જ પુરૂષ સર્વથી શાંતિ, મન-
માં ક્રુઃખનો અભાવ, સાચું બોલે, મનમાં વૈરાગ્ય અને
તત્ત્વની બલુવાની ધચ્છા કરે તે સુખી થાય છે. એ પાંચ
પદને વૃદ્ધ પુરૂષો શાંતિદાયક થાયછે એમ કહેછે. જના-
થી સ્વર્ગ, મોક્ષ અને ઉત્તમ સુખ મળે છે. જને એ પાંચ
પદનો અનુભવ છે, તેને ચરાચર વિષ્ણુમય ભાસેછે અને
પોતે વિષ્ણુની સાલોક્ય મુક્તિને પામેછે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ
ઠેકાણે પુરાતન ઇતિહાસ છે જમાં મંદી આહ્વાણે વૈરાગ્યથી
ગીત ગાયેલ છે, તે સાંભળો. મંદી આહ્વાણે ધન વાસ્તે ધ-
ણા પ્રકારનો ઉચ્ચ કચ્ચો તોપણ તેને ઉવમતું ફળ મળ્યું
નહિ. તે પછી. છેવટમાં ખાકો રહેલા ધનથી બે બળદો
લીધા. તે બળદોને એકના કામમાં યોગ્યતા પમાડવા
સાડ કાંધ ઉપર ધોસડું સુકી હાંકવા લાગ્યા, તેવામાં એક
સમીપે બેઠેલા બાટને બેઘ બળદો ભડક્યા, અને બાટ પ-
ણ ભડકીને ઉભો થઇને ભાગ્યો તેવામાં અદૃષ્ટને લીધે
“ કાકતાલીય ” [કાગડાનું ફળસાડ આવવું અને તાડના
ફળનું ખડવું] એ ન્યાયની પેઠે બાટ અને બળદોને ભેળાપ-
ણું થયું તે એની રીતે કે, જમ ત્રાજવાં તોળીયેં તેમ બાટની
કાંધ ઉપર બેઠે બળદો ભટકી રહ્યા. તે બાટ વેગથી ભાગ-

વા લાગ્યો, તેવામાં મંકી બ્રાહ્મણે પોતાના જોર પ્રમાણે રોકવા લાગ્યા તોપણ રોકણ નહિ, અને અંતે છેવટમાં બળવાન બિટનું દોકવાથી તે બળદોનું મરણ નીપજ્યું. તે પછી તે મંકી બ્રાહ્મણે આવું વચન કહ્યું “કાંઈ ચતુર પુરૂષ પોતાના પુરૂષાર્થ પ્રમાણે નિરંતર ઉદ્યોગ પરાયણ થાય, તોપણ અદૃષ્ટી જે અપ્રાપ્ત વસ્તુ છે તે કાંઈ ઉપાયથી મળતી નથી” આશ્ચર્ય છે કે, જો હું નિરંતર પુરૂષાર્થ કરતાં છતાં જે મારા અદૃષ્ટમાં હતું તે મને મળ્યું. જે મનુષ્યો આશા પરાયણ થઈ અર્થની ચિંતા કરેછે તે વૃથા છે. ઠમકે, જે દેવે નિર્માણ કર્યું છે તેથી ઉલટું થાતું નથી. આ જગતમાં જે જે સમારંભ કરેછે, તે તે વિકળ થાયછે; માટે અવશ્ય આ સૃષ્ટિ ચિરકાળથી બહુજ કલેશ-દાયક છે. ભાગ્યવગરનો પુરૂષ બળવાન હોય તોપણ દ્રવ્યને પામતો નથી. બાળ, સ્ત્રી, વૃદ્ધ અને રોગીને દ્રવ્યની સંપત્તિ દેખાય છે. તેમાં બાળ, વૃદ્ધ અને રોગી શું પુરૂષાર્થ કરેછે ? કાંઈજ કરતા નથી; માટે સર્વલોક અજ્ઞાનથી ક્લેશ પામેછે. પુણ્યથી સર્વ પ્રાપ્ત થાયછે. મંત્રબળ, પરાક્રમ, બુદ્ધિ અને પુરૂષાર્થથી જ્યારે અદ્ય પણ મળતું નથી, ત્યારે તેમાં શું વેદના કરવી ? કૃપણ મનુષ્ય નાંણા સાચી રીતે કરતાં છતાં જો નાંણું મળતું નથી; ત્યારે ધર્મ વાસ્તે પ્રયત્ન કરે તો કાણ દુઃખને પામે ? નાંણાને ભેગા કરવામાં, રક્ષણ કરવામાં, ત્યાગ કરવામાં [દાનમાં] અને ખરચ કરવામાં કલેશ રહેલ છે, એવા નાંણાને વિઃકારછે. એટલા વાસ્તે નાંણાના સંકલ્પને ત્યાગ કરી, અદૃષ્ટી મ-

યેશ્નામાં સંતોષ રાખી પ્રવૃત્ત થાવું. " હવે હું મારા આ-
 ત્માને કલેશ નહિ પમાડું, અને મનને ધર્મમાં આદરથી
 ધારણ કરી જેમ ફરીથી કલેશના પાત્રરૂપ જન્મને ન પા-
 મું એવું ચલ કરીશ. સર્વ પાપતું ઉત્પત્તિસ્થાન જે કામ-
 છે તેને ત્યાગ કરીશ, કેમ જે આ લોકમાં કામ સમાન
 દાઘ બીજું બંધન નથી. જે કામના બંધનથી જે છુટેલ છે
 તે ફરીથી જન્મને ભોગવતો નથી. " હે કામ ! તારું મૂળ
 હું જાણું છું કે, તું સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થયો છે, હું જ્યા-
 રે સંકલ્પ કરીશ નહિ ત્યારે તું ઉત્પન્ન થાઈશ નહિ. તું
 સુલભ કે દુર્લભ જાણ્યા વિના પાતાળની પેઠે દુષ્પુર કલેશ-
 ને અર્પણ કરજ, પણ તું જીતાણો કે સર્વ જગત્ જીતાય
 એમ સત્પુરૂષો કહેછે, માટે હમણાં દુર્જય શત્રુને જીતી લ-
 ઇશ. જે નિરાશ છે તે પરમ સુખ છે એમ જાણો ઇન્દ્રિયોતું
 દમન કરવાથી હું તાપ રહિત થાઈશ. દાઘ દુઃખ દેશે તેના-
 થી દુઃખ સહન કરીશ, કિંસિક પ્રાણી સામે હું હિંસા ક-
 રીશ નહિ, શત્રુની અપ્રિયતાને ત્યાગ કરી પ્રિય વચન બો-
 લીશ. સંતોષ, દામનતા, શાંતિ અને સર્વ પ્રાણી ઉપર દ-
 યા કરીશ. આ જગતમાં જે કામ સુખ છે તે ઉત્તમ અને
 દિવ્ય સુખ કહેવાય છે; પણ તુષ્ણાના ક્ષયથી જે સુખ છે તેના
 સોળમા ભાગને પણ પોહોચે નહિ. હે તુષ્ણા ! તું આ લો-
 ક અને પરલોકના વૈરાગ્યમાં શત્રુભૂત છે; માટે જે પુરૂષો
 નિર્માલ્યની પેઠે તારો ત્યાગ કરેછે તે અત્યંત સુખ ભોગવે છે.
 કામ, ભય, ક્રોધ, દ્રોહ, લોભ અને મદને ત્યાગ કરી ઉશ્નકા-
 નમાં શીતહૃદની પેઠે બ્રહ્મમાં પ્રવેશ કરીશ. જે ત્યાગ કર્યા

વગર સુખ મળતું નથી, પરમ પદ મળતું નથી અને જે ત્યાગ વગર નિર્ભયથી સુતો નથી તેને ત્યાગ કરી સુખી થાય છે. જ્યાં સુધી હૃદયમાંથી તૃષ્ણાનો ક્ષય થયો નથી ત્યાં સુધી મને નિરૂપાહ છે; માટે સર્વ કામનાને ત્યાગ કરી હૃદયમાં મનને રોકી બ્રહ્મપદમાં પ્રવેશ કરો સુખી થામશ.”

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે મંકા બ્રાહ્મણે બળદનો નાશ થવાથી મનમાં પરમ વૈરાગ્ય પામી, સર્વ કામનાનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મપદને પામ્યા. ગમે તે પુરૂષ જ્યારે હૃદયગત કામનાને ત્યાગ કરે, ત્યારે અમૃતભાવને પામે એમાં કાંઈ સંશય નથી. જુઓ ! આ મંકા બ્રાહ્મણે પોતાના પુરૂષાર્થથી અર્જિત કરેલા બળદનો નાશ થવાથી આ લોક પરલોકની સંપત્તીની આશા સુકી વિષયમાં નિરૂપૃહ થઈ કેવળ ધર્મમાંજ યોધરૂપ સાધન પામી દુઃખનું કારણ જે કામના છે તેનો ત્યાગ કરી જેને યોગિયો વખાણ કરે છે એને જે વિષ્ણુનું સનાતન પદ કહેછે તેને પામ્યા.

મંકીસ્તુ ધર્મે ધૃતવોધસાધનાદ્વિસૃજ્ય કામં દુરિતૈકકારણ ॥

જગામ વિષ્ણોઃ પદમેવ તત્પરં સનાતનં યત્પ્રવદંતિ યોગિનઃ

‘ઈતિશ્રી ઇતિહાસસમુચ્ચયે ભીષ્મયુધિષ્ઠિરસંવાદે ગુર્જરભાગ્યાં મંકીગીતં નામ પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

તપસા શ્રદ્ધયા વાપિ દાનેનાપિ પરંતપ ॥

बूहि प्रज्ञासमुत्पत्तौ कथं मे किं पितामह. ॥ १ ॥

સુધિષ્ટિર પુછેછે—હે પરંતપ ! તપ, શ્રદ્ધા અને દાન એ ત્રણમાંથી સદ્ગુધિ ઉત્પન્ન થાવાનું કંયું કારણ છે, અને કેમ થાય છે તે તમે મને કહી બતાવો ?

લીલમ કહેછે—હે મહાંમતે ! સેંકડો જન્માંતરના સાધનથી જ્યારે સત્વસંપન્ન બુધિ થાય અને સ્વધર્મમાં સ્થિતિ કરે ત્યારે બ્રહ્મપદને પામે. આ વાત તમારા પૂર્વજ નહુપ નામના રાજાએ શાસ્ત્રજ્ઞ બોધ્ય નામના ઋષિને પુછી હતી એમ અમે સાંભળ્યું છે.

સુધિષ્ટિર પુછેછે—હે મહારાજ ! નહુપ રાજાએ શું પુછ્યું અને તેણે શું જવાબ આપ્યો અને તેને વૈરાગ્ય કેમ ઉપન્ન થયો એ વાત વિસ્તારથી મને કહો ?

લીલમ કહેછે—હે રાજા ! આ ઠેકાણે પુરાતન ઇતિહાસ છે જેમાં શાંતિવાળા બોધ્ય ઋષિને નહુપ રાજાએ પુછ્યું.

નહુપ પુછે છે—હે તપોધન ! તમે સર્વ કામનાથી નિસ્પૃહ થઈ નુક્ત. પુરૂપની પેઠે કઈ બુધ્ધીનો આશ્રય લઈ આ લોકમાં વિચરો છો ?

બોધ્ય કહેછે—હે રાજા ! પિંગળા, સમળી, સર્પ, બ્રમર, બાણકરનારો અને કુમારીકા એ છ મારા ગુરૂ છે. તેમાં જે પિંગળા છે તે અતિ નિંદિત વૃત્તિથી પોતાની આજીવિકાથી દુઃખીત થઈ સાત્ત્વિક બુધ્ધીનો આશ્રય કરી શાંત થઈ આશા છે તે પરમ દુઃખ છે અને નિરાશા છે તે પરમ સુખ છે. કેમકે, આશાને ત્યાગ કરી સુખેથી પિંગળા સુધ રહી અપે આશાને ત્યાગ કરવી. સમળા જ્યાં સુધી માંસ સ-

હિત છે; ત્યાં સુધી માંસ વગરનાં પશ્ચિયો તેને દુઃખ દે છે. માંસનો ત્યાગ કરવાથી સુખ લોગવે છે, માટે અહં-મમતાનો ત્યાગ કરવાથી પ્રાણીમાત્ર સુખ લોગવે છે, ઘરનો આરંભ કરવો તે દુઃખરૂપ થાય છે, ઠાઠ દિવસ સુખને માટે થાતો નથી, જેમ સર્પ છે તે પારકા ઘરમાં પ્રવેશ કરી સુખ લોગવે છે. ભ્રમર જેમ પુષ્પમાં સાર ગ્રહણ કરે છે તેમ મતિમાન પુરૂષ મ્હોટાં નાનાં શાસ્ત્રમાંથી સાર લેવો. બાણનો કરનાર પુરૂષ મનની વૃત્તિ બાણમાં હોવાથી નગારા નીશાન સહિત પાશેથી આલ્યા બતા રાજને ન હીઠા, તેવી રીતે આત્મામાં વૃત્તિ રાખવી. ઘણા પુરૂષના સહવાસથી ક્લેશ થાય છે અને જે જાણતી સાથે પણ વાતચિત્ત થાય છે. જેમ કુમારીના હાથમાં રહેલાં લણ તણ બલોયાનો શબ્દ થાતો અને જેનો પણ અકલકાટ થાતો હતો જ્યારે એકકું રહ્યું ત્યારે શબ્દ થયો નહિ, તેમ જ્ઞાની પુરૂષ એકાએક વિચરવું. એવી રીતે તેનાં ચેષ્ટિતને લઈ અને સર્વ કામનાને ત્યાગ કરી મુક્તની પેઠે વિચરું છજી.

લીળમ કહે છે—હે રાજા ! એવી રીતે બોધ્ય ઋષિ નહુષ રાજને કહિ ચાલી નિકળ્યા. તે પછે રાજા પણ પોતાને ઘેર ગયા. હે રાજા ! આ લોકમાં પુરૂષાર્થની ઇચ્છા કરનારા અને શુરના દર્શનથી સત્કાર પામેલા પુરૂષો હોય છે, તે પણ જ્યારે આ બોધ્ય ઋષિની પેઠે સમજીને વિચરે તો સનાતન બ્રહ્મપદને પામે.

अवैहि राजन्पुरुषार्थकांक्षिणां भवंति लोकागुरुदर्शसंमताः
तथापि बोध्योविचरन् यथामुखं समीयिवान्ब्रह्मपदं सनातनं

इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जर-
भाषायां बोध्यनहुपसंवादो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अध्याय १७ मोः

युधिष्ठिर उवाच.

सर्वेषामेव लाभानां कोनु लाभः परः स्मृतः ॥

एतन्મે સંશય તાત શ્રોતુમિચ્છામ્યશપેતઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે પિતામહ ! સર્વ લાભમાં ઉત્તમ કયો લાભ છે એ મારા મનમાં સંશય છે, તેને હું યથાર્થ રીતે સાંભળવાને ઇચ્છા કરું છઠી.

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! પ્રજા [આત્માકાર યુધિષ્ઠિ] ના લાભથી આ જગતમાં બીજો કોઈ લાભ નથી. પ્રજામાનુ પુરૂષ આ લોક અને પરલોકના સુખને ભોગવે છે. પ્રજાથી બળી રાજા, તમુચિ અને મંદી અક્ષય ઐશ્વર્યને પામ્યા છે, તેઓએ બીજું શું સાધન કર્યું હતું ? કાંઈજ નહિ. હે રાજા ! આઠે-કાણે ઈન્દ્ર અને કાશ્યપના સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ કહું, તે તમે સાંભળો. કોઈ એક વૈશ્ય જાતિ ધન અને ઐશ્વર્યના મદથી રથમાં બેસી માર્ગે ચાલ્યો જતો હતો. તેણે રથના વેગથી કાશ્યપ બ્રાહ્મણને પાડી નાંખ્યા. તેવા સમયમાં તે બ્રાહ્મણ કુઃખથી પીડા પામી રાડો નાંખતાં આવું વચન બોલ્યા. “ અરે ! હું મરી જઈશ. દ્રવ્ય વગરનો હું કયા લોકને પામીશ ? ” એમ કહી મૃત્યુનો સંકલ્પ કરી દીનતાથી બેઠો. તેવા સમયમાં ઈન્દ્ર દેવ શીયાળનું રૂપ ધારણ કરી તેની પાસે આવી તેને મોતનાં નિષેધ કારક આવાં વાક્યો કહેછે.

શૃંગાળ કહેછે— હે બ્રાહ્મણ ! જન્મ તારું ચિત્ત બીજના હિતમાં અનુકુળ નથી તેમ બીજનું ચિત્ત તારી ઉપર હિત-કારક નથી; માટે સ્થા-કારણ પરિતાપ કરછ. જન્મ તારું મન તારા આત્મા પ્રત્યે અનુકુળ છે, તેવીજ રીતે અન્યને પણ પોતાના આત્મા ઉપર અનુકુળતા છે, માટે તારા મનને તું નિવૃત્ત કસ્ય. માણસે જન્મમાંતરમાં જ કર્યું છે તે આ જન્મમાં સુખ, દુઃખ ભોગવે છે કાઈ દુઃખ દેતું નથી. હે મુઠ ! સર્વ દુઃખના ઔષધરૂપ ધર્મ કેમ સેવન કરતા નથી ? ધર્મ કરવાને હું સરખા જ અશક્ત છે, તે શોચ કરેછે તમે તો ધર્મક્રિયા કરવાને શક્ત થઈ શોચ કેમ કરોછો ? હે મુને ! ઘણા પુણ્યથી માનુષ દેહ પ્રાપ્ત થાયછે તેમાં પણ વિપ્રપણું વિપ્રમાં પણ ઔત્રિયપણાને પામીને અરે હું ધનવગનો છઠ્ઠો એવા વૈરાગ્યથી ભરવાની ઇચ્છા કરો છો ? ધનની ઇચ્છા વિષયી પુરૂષો રાખે છે. દારદ્રી પુરૂષો જીયું જીયું જોતા જાયછે, ધનિ પુરૂષો તો નીચું નીચું જાય છે, તેમાં વિચાર કરો કે, કોની મ્હોટાઈ છે ? જ સુકૃતિ બુદ્ધિવાળા છે તે ધનને અને વિષયને ત્યાગ કરે છે, ધનની જ સ્પૃહા છે તે દુઃખનીજ સ્પૃહા છે, એમ જાણી સત્પુરૂષોએ ધનની નિંદા કરેલ છે. જ પુરૂષ પોતાના ધર્મમાં રહિને સંતોષ પામે છે, તે સ્વર્ગમાં અત્યંત સુખ ભોગવે છે. જણે ધનની તૃણા ત્યાગ કરી છે, તેને જ સુખ છે તે સુખ દ્રવ્ય સાડ આમતા તેમના દોડનારને નથી. અર્થની ઇચ્છામાં મહા દુઃખ, મેળવવામાં વધારે દુઃખ, સંચય કરેલાના વિયોગમાં અતિમહા દુઃખ છે. જન્મ પ્રાણધારીને,

કાળથી લયછે તેમ દ્રવ્યવાળાને રાજ્યથી, જાળથી, અગ્નિ-થી, ચોરથી અને પ્રેતથી નિરંતર લય રહેછે. જેમ જાળમાં માછલાં માંસને ભક્ષણ કરેછે, પૃથ્વીમાં કુતરાઓ ભક્ષણ કરેછે અને આકાશમાં પક્ષિઓ ભક્ષણ કરે છે. તેમ જ, ધા સ્થાનમાં ધનવાળાને લય છે. ઈરિદ્રી દ્રવ્યની ઇચ્છા કરે, દ્રવ્યવાન રાજ્યની ઇચ્છા કરે, રાજા પૃથ્વીની ઇચ્છા કરે, પૃથ્વીપતિ ચક્રવર્ત્તિની ઇચ્છા કરે, ચક્રવર્ત્તિ ઈન્દ્રની ઇચ્છા કરે, ઈન્દ્ર બ્રહ્મપદને ઇચ્છા કરે છે. એવી રીતે વૃષ્ણાના અંતને દોષ પામ્યો નથી. એટલા સાદુ હે બ્રાહ્મણ ! મહાન્ વૃષ્ણાને ત્યાગ કર્ય. મ્હોટો સમૃદ્ધિ મળી તો પણ વૃષ્ણા શાંત થાતી નથી, અને ઉલ્લટી અગ્નિમાં કાષ્ટની પેઠે વૃદ્ધિ પામેછે. હે દ્વિજ ! જોવો સ્વપ્નમાં લાભ તેવો અર્થ સંપત્તિનો લાભ મનુષ્યને લાણ માત્ર લાભ છે. દેહિને અર્થ સંપાદન કરવામાં કામ, ક્રોધ, મત્સર, લોભ, મોહ, લય અને મદ એટલા દોષ રહ્યા છે, એમ મહાત્મા પુરૂષો કહેછે; માટે હે નાથ ! નાણા વાસ્તે પ્રાણ ત્યાગ કરવાને કેમ ઇચ્છા કરોછો ? નિય જાતિને પણ પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કરવાનું પાપ લાગે છે, ત્યારે બ્રહ્મવેત્તાને કેમ ન હોય ? અહો ! ! હે ભાઈ ! જેને હાથ છે તે સિદ્ધ અર્થવાળા છે, જેમ તમને દ્રવ્યની ઇચ્છા છે તેમ અમને હાથની ઇચ્છા થાય છે. હું હાથ વગરનો છઉં તોપણ દોષ જનું તુને દુઃખ દીધા શિવાય કાંટાને કાઢી નાંખું છું; એમ છતાં મારો પ્રાણને ત્યાગ કરતો નથી, હું તો કદ્ય યોનિમાં પડ્યો છઉં. સમારો અવતાર કાઢવાળા પશુનો દે, શૂગા-

અતિક્રામતિ કાલેસ્મિન્ સર્વમૂતક્ષયાવહે ॥

કિંકર્ત્તવ્યં ગૃહસ્થેન તન્મે વ્રૂહિ પિતામહ ॥ ૧ ॥
 યુધિષ્ઠિર પુછે છે-હે પિતામહ ! સર્વ પ્રાણી માત્રના ક્ષય
 કારક કાળના પ્રવાહમાં ગૃહસ્થે શું કરવું તે મને તમે કહો ?
 ભીષ્મ કહે છે હે યુધિષ્ઠિર ! સર્વ પ્રાણી ઉપર દયા કરવી,
 સર્વ ઇન્દ્રિયોનો જય કરવો અને સર્વમાં અનિત્ય બુદ્ધિ એ-
 ટલે જ પદાર્થ છે તે નાશવંત છે, એવો બુદ્ધિ કરવી, તે પ-
 રમ શ્રેય છે. આ ઠેકાણે પિતા પુત્રના સંવાદરૂપ પુરાંતન
 ઇતિહાસ છે તે સાંભળો. કાંઈ મેધાવી નામે બ્રહ્માણના પુ-
 ત્ર હતા તે પોતે વેદાધ્યન સંપન્ન છતાં પોતાના પિતાને
 આવું વચન પુછે છે.

પુત્ર પુછે છે- તાત ! શુભેચ્છુ ધીર પુરૂષે આયુષ્યના ક્ષ-
 યની પેહેલાં કયા ધર્મનું આચરણ કરવું તે તમે મને કહો,
 હું તે ધર્મ આચરણ કરું.

પિતા કહે છે-હે પુત્ર ! બ્રહ્મચર્ય વ્રતવાન થઈ, વેદાધ્યયન
 કરી, પિતૃને તૃપ્ત કરવા સાડ પુત્ર ઉત્પન્ન કરી, અગ્નિનું
 સેવન કરી, વિધિપ્રમાણે યજ્ઞો કરી અને પછે આત્માનું
 સાધન કરવા વાંસ્તે વનમાં પ્રવેશ કર્ય.

પુત્ર કહે છે-હે પિતા ! મનુષ્યને મૃત્યુ સાન્નિધ્ય છે, જરા-
 થી પીડિત અને વ્યાધિથી અસ્ત થયેલાં તેણે શું કરવું ?
 તમે તો સ્વસ્થ પુરૂષની પેઠે બોલો છો. જનું મૃત્યુ છે તેની
 પ્રતિક્રિયા [ઉપાય] કાંઈ નથી, અને હું તો હમેશાં સંસાર
 રૂપજાળમાં વીંટાણો છું; ત્યારે વાટ જોઈ કેમ બેસી ર-
 હેવાય ? જમ પ્રાણીનો ક્ષય થવાથી માત્રને ક્ષય નહીં

આવે છે તેમ. રાત્રીઓ જમ જમ જાય છે તેમ તેમ મનુ-
ષ્યની આયુષ્ય કપાતી જાયછે; માટે દાણ પુરૂષ વિર્યતાને
ચંદુણુ ફરે ? હે તાત ! આદિત્યના રથના વેગથી દાણ ક્ષ-
ણમાં આયુષ્ય ક્ષણ થાયછે; ત્યારે દેહિને આયુષ્યનું દીર્ઘ-
પણું ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? જમ કાચા ઘડામાં પાણી ક્ષય
થાય તેમ દેહિની આયુષ્યનો ક્ષય છે. જમ પીપળના પાનમાં
રહેલા જળના બિંદુને વાયુના વેગથી ક્ષય થાતાં વાર લાગ-
તી નથી, તેવી રીતે આયુષ્યનો ક્ષય થાતાં વાર લાગતી ન-
થી. જમ કોઈ મનુષ્યને કાંઈ મારવા લાઈ જાય, તેને મૃત્યુ
નજીક આવેછે, તેમ દિવસે દિવસે પ્રાણીને કાળ નજીક
આવેછે; માટે મનુષ્યે અહર્નિશ સવારમાં ઉઠીને વિચારવું
કે, આજ મરણ, વ્યાધિ અને દુઃખના મધ્યમાં શું મ્હોટો
લય પડશે. ? આ લોકમાં જે જાત વસ્તુ છે, તે દાણ નાશ
નહી થાય ? હે તાત ! માટે બાળકપણામાંથીજ ધર્મનું
આચરણ કરવું. જમ પાઠલાં ફળને પડવાનો લય છે, તેમ
મનુષ્યને જીવિતના ક્ષય થાવાનો લય છે; માટે વિવેકી પુ-
રૂષે પાપનો ત્યાગ કરી આત્માનો વિચાર કરે તો ચોમા-
સામાં સુકેલા કાષ્ઠની પેઠે સ્થિર રહેછે. જમ નદીનો પ્રવાહ
વયો જાયછે તેમ મનુષ્યની આયુષ્યને કાળ ખેંચી લઈ જા-
યછે. જમ ઘરમાં રાખેલો જીર્ણ સ્તંભ ખેદ પામતો રહેછે,
તેમ કળને વશ થઈ પ્રાણી ખેદ પામતા વસેછે. જ્યારે
કાળ વશ થાય છે ત્યારે પ્રાણી દુઃખથી “ અરે ! આ મારી
સ્ત્રી, આ મારા પુત્ર, આ મારો વૈભવ, આ મારા ખંડુજન
અને આ દુટ્ટુજન છે ” એમ બોલતા પ્રાણીજનને પશુ-

સરખો પરતંત્ર અને પોતાના રક્ષણમાં અશક્ત છે, તેને ઇશ્વર વગર રક્ષા કરનાર ખીજું સાધન નથી. પોતાનાં કર્મથી જન્મ, વૃદ્ધિ, સુખ, દુઃખ અને મૃત્યુ પામે છે. હું કાણ છઠ્ઠી, ક્યાં જામશ, ક્યાંથી આવ્યો છઠ્ઠી, કાણ મારો ખંધુ છે, હું કેનો છઠ્ઠી, મારે કામ ખંધુ નથી, દારા, સુત, ખાંધ-વ અને સુહૃદ એ સર્વે કર્મને લીધે લેળા થાય છે, એમ જ્યારે વિચાર કરે ત્યારે આ લોકમાં કાનું કાણ છે એમ નિશ્ચય થઈ શકતો નથી, આખા જગતનું કારણ મોહ છે. આ અસત સંસારમાં વિજળી સદૃશ સર્વને મિથ્યા જાણી વિવેકી પુરૂષે વિરામ પામવું. હે પિતા ! હવે હું તમને ત્રાર વાર શું કહું ? આ જગતમાં જે કાંઈ દેખાય છે તે સર્વે મિથ્યા છે, અને એમાં જે વાસ કરી રહેલ છે તે વસ્તુ નિત્ય જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, જેનું યોગિઓ ધ્યાન ધરે છે. જેને મોક્ષની ઇચ્છા હોય તેણે જે વસ્તુ કાંઈ અંતરમાં અને ખહાર દેખાય છે તે સર્વ મનની આસક્તી રૂપ છે, માટે તેનો ત્યાગ કરી જ્ઞાનયોગમાં પરાયણ થાવું. જ્યારે મનુષ્ય વિષયની આકાંક્ષાને ત્યાગ કરી, મનને હૃદયમાં રોકી નિર્મળ ભાવ થાય ત્યારે મોક્ષપદને પ્રાપ્તે. કામ એક સહસ્ર અશ્વમેય અને એક સો વાજપેય યજ્ઞ કરે; તોપણ ધ્યાનયોગની સોળ-સી કળાને પ્રાપ્તો નથી.

લીખમ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! મોક્ષકર્મને પાળનાર પુત્રનાં વચન સીલળી મોક્ષ જાણવાં સાડી શરીરમાં આત્મભાવને ત્યાગ કરી મનમાં વૈરાગ્ય પામી સંસારના સુખથી નિરપ્ત થઈ અને રવિમંડળમાં રહેલા, જે શર્ખ, ચક્ર સહિત છે.

જેણે કાંતીથી જગત્ વ્યાપ કરેલું, ભૂપણથી ઉજ્જવળ અને
યજ્ઞ પુરૂષ, અનંતરૂપ, કાર્તિકસ્વામીના હૃદયમાં રહેલા
અને પરમાત્મા તેને જાણી ઉત્તમ સ્વરૂપને પામ્યા.

સશંભુચક્રં રવિમંડલેસ્થિતં કુશંશ્યાકાંતમનંતમચ્યુતં ॥
જગામવુદ્ધ્યાસવનીયરૂપિણં દ્વિજોત્તમશ્ચિન્નવિભૂષણોત્તમમ્ ॥
इतिश्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभाषा-
यां पितापुत्र संवादोनाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૯ મા.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

કથં નિવેદમાપન્નઃ શુકો વૈવ્યાસકિઃ પુરા ॥

‘एतन्मे तत्ततः सर्वं त्वमाचक्ष्व पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછે છે—હે પિતામહ ! વ્યાસના પુત્ર શુકદેવજી
વૈરાગ્યને કેમ પામ્યા, એ વાત મને તમે યથાર્થ કહેવા
લાયક છો ?

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! અજ્ઞાનીની પેઠે સમગ્ર વેદ ભણીને
નિર્ભયથી અધ્યયન કરનાર પુત્રને વ્યાસજી શીખામણુ દેછે.

વ્યાસ કહે છે—હે પુત્ર ! જીતેન્દ્રિય થઇ ધર્મનું સેવન કરે.
તેમજ તિતીક્ષા જે ટાઢ, તડકા, છુપ, તરશ, અને ઠાપને
ત્યાગ કરે. ધર્મથી રહીત જે કર્મ હોય અને તે મહાકળ-
દાયક હોય તોપણ વિવેકી તેને હિતકારક કહેતા નથી. ખ-
રેખર જે ધર્મ છે તેજ મરણ પછી સહાયભૂત થાયછે, અને
અન્ય સર્વ શરીરની સાથે નાશ પામેછે. મા, બાપ, પુત્ર,

દારા અને જ્ઞાતિ પરલોકમાં કાઢ સહાય થાતું નથી જીવળ
 ધર્મજ રહેછે. જે મોહથી ધર્મની નોંધ કરેછે, તે અવળે
 માર્ગે આલનારા જાણુવા અને તેનો તાશ થાયછે. કાઢ ધર્મ-
 વાલુ, સામર્થ્યવાલુ, શ્રવણગુણવાલુ, નિર્વિન અને સૂર્ય-હોય
 તે તેનો જન્મ ધાન્યમાં ફાતરા, પક્ષિમાં પૂત્તિકા [-મધ-
 માખી] અને કીટમાં મચ્છર-સદૃશ છે, અને તેનું જીવિત
 વૃથા છે. જે ધર્મ છે તે માતા-પિતા; ખંધુ, સુહૃદ, ભાઈ, સ,
 આ સ્વામી અને પરંતપ છે; માટે સર્વ પ્રકારથી હે પુત્ર !
 સ્વસ્થ મન રાખી નિરંતર ધર્મનું સેવન કરો. ધર્મથી જે
 વિમુખ થાય છે, તે મેરણું પેછી અંધતમ નામના નરકમાં
 પડેછે. હે પુત્ર ! જે સર્તોષી, શ્રવણમાં તત્પર, સત્ય, દયા,
 કામળતા, જીતેન્દ્રિય અને જીતક્રોધ છે, તેની પાસે જઈ ધર્મ-
 ને પુછી તેનું સેવન કરો. તેમજ દાંત અને ધર્મશીળ પુર-
 ષોનાં વાક્યને મનમાં ધારણ કરી અવળે માર્ગે આલનાર
 જે મન છે તેને યુદ્ધિથી સમાધાન કરો. સર્વ પ્રાણીનું જે
 મન તે શુભાશુભને ભેળું કરેછે; અશુભથી પાછું વાળી શુ-
 ભમાં ધારણ કરો. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, નિદ્રા,
 મત્સર, આળસ્ય અને નાસ્તિક યુદ્ધિનો ત્યાગકરી સંત્ય,
 કામળતા, આસ્તિક યુદ્ધિ, અધાતકીપણું, અમત્સર,
 અલ્પચર્ય, અહિંસા અને ક્ષમાને સેવન કરો. સ્વર્ગમાં પ્રાપ્ત
 થાવાને સોપાન સરખું અને દુર્લભ જે મનુષ્ય રહેછે તેને
 યામીને આત્માને એવો સાર્થક, કરોથી જન્મ ન થાય.
 જે પ્રાણણ ક્રોધ, લોભ નિદ્રા અને આળસ્યને વશ થઈ વિ-
 પયમાં લુપ્ત રહેછે, તે પોતાનાં ત્રેયથી શ્રષ્ઠ થાયછે. પ્રાણ-

ણતું શરીર આ જગતમાં ભોગ ભોગવવાને અર્થે નથી કેવળ તપ તપીને ક્લેશ ભોગવે તો અતે તે અતંત સુખને માટે ક-
હાય છે. જે વેદ પ્રતિપાદિત કર્મ છે તેને તમે ચલથી સેવન કરો. અને નિંદિત છે તેને ત્યાગ કરો. જે બ્રહ્મચારી, ગૃહ-
સ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી છે તે એ વિધિ પ્રમાણે ધર્મ-
નું પાળન કરે તો પરમ અવ્યયપદને પામે છે. જે બ્રાહ્મણ સરસ્વત્સલાવં, તપસ્વી, સંતોષી, સત્ય બોલનાર, જીતેન્દ્રિ-
ય, દાંત, દાતા અને દયાળુ છે તે ખેદ પામતો નથી કઠોર-
તા, અનૃત, નારિતકપણું, મત્સર, ચાડી નિર્દયપણું અને પાપબુદ્ધિને ત્યાગ કરવાં. જે પુરૂષ કામ અને અર્થ એ બે પુરૂષાર્થમાં તત્પર રહે અને ધર્મમાં તત્પર ન રહે તે પુરૂષ ની સાથે વિવેકી પુરૂષે ભાષણ કરવું નહીં, હે તાત ! પ્રા-
તઃકાળમાં ઉઠી પરલોકમાં જમ હિનથાય તેવું ચિંતવન કર-
્યા પછી ધર્મકાર્યનો વિચાર કરવો, કેમ જે અકસ્માત મરણ પ્રાપ્ત થાય તો ધર્મ કરવો બને નહીં. સૌ વર્ષનું જીવવું છે તોપણ આતિ અલ્પ છે કેમકે, અર્ધ આયુષ્ય નિદ્રામાં જાય છે અર્ધ આયુષ્ય ખાલ્ય, શોક, જરા અને દુઃખથી નિષ્ફળ જાય છે. જેનો જન્મ ધર્મ, અર્થ, અને કામને અર્થે થાતો નથી તે મનુષ્યનો જન્મ તૃણ ખરોળર સમજવો. હે પુત્ર ! તમારી ખરોળર અવસ્થાવાળા અને સુખવાળા મૃત્યુમાં ગ-
ળીત થયેલાને જોતાં છતાં મનમાં કેમ ત્રાસ થાતો નથી ? માટે તારૂં હૃદય લોહાનું છે એમ જણાય છે. આ દેહ પા-
ણીના કીણ સરખો છે તેમાં વળી જે અનિત્ય સંસાર છે તેમાં તમે કેમ મ્મતા છો ? પુત્ર, દારા, કુટુંબ, સ્ત્રીસુખ અને

દ્રવ્યસંચય એ બધા આનિત્ય છે, સુકૃત અને દુષ્કૃત એ બે નિત્ય છે. હે પુત્ર ! વિશ્રામ અને આલસ્યન વગરનો જે સંસારરૂપ વગડામાં ઉપદેશ વગર તું એકાએક કેમ બંધ-શ,? સત્યરૂપ પાત્ર, તપરૂપ તેલ, દયારૂપ વાટ અને ક્ષમારૂપ રક્ષણ છે, એવા દીવાને ચલથી ધારણ કરી સંસાર-રૂપ અંધારામાં રહી જ્યારે સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરોને જવાનો વિચાર કરશે; ત્યારે તમારી ધીર્યતા રહેશે નહિ, અને મૃગની પેઠે બંધાઈ બંધશ. મનુષ્ય જ્યારે દેહનો ત્યાગ કરીને પરલોકમાં જાય છે; ત્યારે શુભ અને અશુભ લઈને જાય છે. સુહૃત્, સંબંધી અને બાંધવભેગા જતા નથી. હે પુત્ર ! તારાં મા, બાપ, પુત્ર અને સ્ત્રી સેંકડો ચાલ્યા ગયાં, અને તું પણ તેવી રીતે ઈટલાકનો થઈ ગયો છો, તારે તેનું પ્રયોજન નથી અને તેને તારૂં પ્રયોજન નથી. તે સર્વે પોતાના કર્મથી જાય અને આવે છે, તું પણ તારા કર્મથી જન્મી જન્મી અને મરણ પામી. તું જેતાં છતાં દેખતો નથી, સાંભળતાં છતાં સાંભળતો નથી. બુદ્ધિવાન તું સર્વ ઇન્દ્રિયોને જાણી. હે પુત્ર ! આ સંસાર સમુદ્રને અહિંસા. સત્ય, સંતોષ, ક્ષમા, આર્જવ અને તપરૂપ વાહાણમાં બેસી ચલથી પાર ઉતર્ય. ધર્મ સમાન બાંધવ, સુહૃત્, લાભ અને ગની નથી. જે પુરૂષ સમીપ રહેલા મૃત્યુને જોઈને ધર્મ આચરણ કરતો નથી તેનો જન્મ બકરાના ગલસ્તનની પેઠે વૃથા છે. ધણુકરી જ્યારે પાપ રહિત પુરૂષ થઈ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય ત્યારે જ્ઞાન થાય, જ્ઞાનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે; માટે જે મનુષ્ય, વાણી અને મનથી કર્મ કરે છે અને કર્મના ફળની

આશા રાખે નહીં, ત્યારે તે પુરૂષ મોક્ષને પામે છે.

શુકદેવજી પુછેછે—હે પિતા ! પ્રાણીમાત્રનાં નાના પ્રકારનાં ધર્મ મેં સાંભળ્યા અને હમણા મને મોક્ષનો મારગ કહો ?

વ્યાસ કહેછે.—હે પુત્ર ! મનુષ્યને તપ, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ અને દુષ્ટતા સંગનો ત્યાગ કર્યા વગર મોક્ષ મળતો નથી. બ્રાહ્મણને વિદ્યા અને તપ એ બે શ્રેય કરનારાં છે. જેમ જે તપથી પાપ બળે છે અને વિદ્યાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે જેમ મધ સહિત અન્ન અને અન્ન સહિત મધ એ બે છે, તેમ તપ અને વિદ્યા એ બે લેખજ છે. જેનું જીવિત ધર્મ સાડ છે, તે ધર્મ જ્ઞાનને વાસ્તે, જ્ઞાન ધ્યાન વાસ્તે અને ધ્યાનયોગથી મોક્ષ પામે છે. સર્વ દુષ્ટજનના સંગનો પરિત્યાગ, સર્વ દ્વંદ્વ [શિતોષ્ણાદિ] નું સહનપાણું, અને સર્વ પ્રાણી ઉપર સમબુદ્ધિ એ સાધનો મોક્ષને પ્રાપ્ત કરનારાં છે. જે પજ્જાલન અને નાસીકાના અગ્ર ઉપર દૃષ્ટી રાખવી તે યોગ નહીં જેવળ મનઆદિ ઇન્દ્રિયોને રોકવું તેને યોગ કહેછે. જે પુરૂષ મન આદિ ઇન્દ્રિયોને હૃદયમાં રોકી અને એકાંતમાં બેસીને જ્યારે વિચાર કરે છે; ત્યારે બ્રહ્મવદને પામે છે. જે કાયા, વાણી અને મનથી સર્વાત્મા વાસુદેવનું ભજન કરેછે તે મોક્ષને પામે છે. એનેજ પરમ જ્ઞાન, પરંતપ, પરમ યોગ અને પરમ સાધન કહેછે.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે વ્યાસનાં વચન સાંભળી શુકદેવજી સર્વ દુઃખને સહન કરી, ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિને રોકી, પરમ પુરૂષાર્થની મનમાં આકાંક્ષા રાખી, પોતાના પિતાને તમસ્કાર કરી ધરથી ચાલી નીકળ્યા. હે રા-

જા ! તમે પણ યોગયુક્ત થાઓ, અને શુકદેવજીની પેઠે સમજીને મોક્ષ પામો. વ્યાસે કહેલા આ આખ્યાનને જ સાંભળશે, તે સર્વ પાપથી રહિત થઈ વિષ્ણુના લોકને પ્રાપ્ત થશે.

य इदं शृणुयान्नित्यं व्यासेन परिकीर्तितं ॥

विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके'सगच्छति ॥ ૧ ॥

इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जर-
भाषायां शुकानुशासनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ ૧૯ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

इदं देयमिदं देयमितीदं श्रुतिनोदितं ॥

बहुदेयाश्च राजान सौर्देयं किं विशिष्यते ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે પિતામહ ! આ દાન દેવું, આ દાન દેવું એવો વેદનો હુકમ છે; તો ધણું દાન દેનારા તો રાજા હોય છે, માટે કયું દાન વિશેષ છે એ મને કહો ?

ભીષ્મ કહેછે— હે રાજા ! સર્વ દાનના મધ્યમાં પાપને નાશ કારક અને સ્વર્ગને દેનાર ભૂમિદાન ઉત્તમ છે, એમ મહાત્મા પુરૂષો કહેછે હે રાજા ! સર્વ દાનનો સમાવેશ પૃથ્વીમાં છે, માટે પૃથ્વીનો દાતા સર્વથી ઐષ્ઠ કહેવાય છે. સોનું, રૂપું વસ્ત્ર ખીજાં નાના પ્રકારનાં રત્નોનાં દાન દેનારાના લોકો પૃથ્વીપર્યંત નાશ પામતા નથી. તપસ્વી, યજ્ઞન કરનાર, બહુશ્રુત અને શુદ્ધદેવતાનું પૂજન કરનાર પૃથ્વી-

ના દાન દેનારને ઉલ્લંઘન કરી શકતા નથી. જે પૃથ્વીનું દાન આપેછે તે પુરૂષ કુશીન, ત્રિદાનુ, પ્રણયકરનાર અને તે સર્વદાતા કહેવાય છે. જે મનુષ્ય વેદભણેલ, દરિદ્ર, ઘણાક કુટુંબવાળો અને સ્થાન ન હોવાથી ખેદ પામનારને પૃથ્વીનું દાન આપે તો સર્વ કામનાને પામેછે. પૂર્વે જમદર્ગિનયે મહિમા સાંભળી કથ્યપને પૃથ્વીનું દાન આપ્યું છે અને પૃથ્વીયે પણ કહ્યું છે કે, મામદત્તા ન માં પ્રાપ્સ્યે માં દત્તા મામવાપ્સ્યથ ॥ આ લોકમાં મને આપીશ નહિ તો મને પામીશ નહિ જે અને આપીશ તો પામીશ. આ ઠેકાણે પુરાતન ઇતિહાસ છે; જેમાં બૃહસ્પતિ અને ઇન્દ્રનો સંવાદ છે.

ઇન્દ્ર પુછેછે-હે ભગવન્ ! જેના દાન દેવાથી અક્ષય કૃળ મળે અને સુખ ભોગવે તે દાન મને કહેવા લાયક છે ?

બૃહસ્પતિ કહેછે-હે ઇન્દ્ર ! પૃથ્વીના દાન સમાન ખીજું કાંઈ છે કે નથી એ મેં પિતામહને પુછેલ છે તેણે જ મને કહેલ છે તે હું તમને કહું છું. જે મ્હોલ સહિત પૃથ્વીનું દાન આપે તે પુરૂષ પાંચ પેઢી ચાલી ગયેલી, પાંચ થાશે અને અગીયારમો પોતા સહિત તરેછે. જે શેરડી સહિત તેમજ યવ અને ગોધુમ સહિત પૃથ્વીનું દાન આપે છે, તે સ્વર્ગને પામેછે; હે પુરંદર ! શંખ, સિંહાસન, છત્ર અને ઉત્તમ હાથિઓ આપે છે, તેને પૃથ્વીના સંકલ્પમાં કબા પ્રમાણે કૃળ મળે છે. જેમ શુક્લ પક્ષમાં ચંદ્રમાતી કીર્ણ વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ પૃથ્વીના દાનતું કૃળ વૃદ્ધિ પામે છે. જેણે બ્રહ્મહત્યા, ગોહત્યા, પિતૃહત્યા અને ગુરૂચ્છીગમન કર્યું હોય, તેણે સર્થ સદ્ગુણ સંપન્ન પ્રાણીને પૃથ્વીના દાન

દેવાથી પાપ છુટે છે. જે મનુષ્ય ખેદ પામનાર, ચાકરવા-
ળો અને અગ્નિને ધારણ કરનારને આજીવિકારૂપ પૃથ્વી-
નું દાન આપે તો સુખો થાય છે. જે રાજાઓ સંકીર્ણ પાપ ક-
રનારા અને પાપયુક્ત ચિત્તવાળા જે પૃથ્વીનું દાન આપે
તો તે સર્વ પાપથી મુકાય છે. હે પુરંદર ! પૃથ્વીના સમાન
કાંઈ દાન નથી, અને તે સરખો કાંઈ વિધિ નથી. સત્ય સ-
માન કાંઈ ધર્મ નથી. સદ્ગતિસમાન કાંઈ ગતિ નથી.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે ઇન્દ્રે પૃથ્વીના દા-
નનો મહિમા સાંભળી અન્નથી ભરેલી પૃથ્વીનું દાન પૃહ-
સ્પતિને આપ્યું. હે રાજા ! તમે પણ તમારા પરાક્રમથી પ્રા-
પ્ત કરેલ પૃથ્વીનું દાન વેદભણેલ બ્રાહ્મણને નિરંતર આપો.

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે પિતામહ ! પૃથ્વીના દાન દેવામાં ગુણ
શું છે, અપહરણ કરવામાં પાપ શું છે તે તમે કહેવા યોગ્ય છે.

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! પૃથ્વીનું દાન દેનાર સાંઠ હજાર
વર્ષ પર્યંત સ્વર્ગમાં વસે છે અને પૃથ્વીને અપહરણ કરના-
ર અને તેમાં સહાય કરનાર તેટલાજ વર્ષ સુધી નરકમાં
પડે છે. કાંઈએ કાંઈની આજીવિકારૂપ પૃથ્વી ઝોટી લેવી
નહીં. વેદભણનાર, દરિદ્રી અને કુટુંબવાળાને પ્રતિજ્ઞા કરો
અને પછે પૃથ્વીનું દાન દેતો નથી તેનો અપરાધ સમગ્ર
કુળનો નાશ કરે છે. મોટા પાપનું નિવારણ સ્મૃત્યાદિક-
માં કહેલ છે પણ બ્રાહ્મણના દ્રવ્યને હરણ કરનારનું નિવાર-
ણ દેખાતું નથી. જે મનુષ્ય પોતે દીધેલી અથવા બીજાએ
આપેલ જે પૃથ્વીને ઝોટી લે છે તે પેટ ચાકનાર જંતુનો
અવતાર ગ્રહણ કરી વારંવાર મરણ પામે છે. અને જે પૃ-

પૃથ્વી સંબંધી આલ્લવિકાને હરણ કરનારા કોઈ પુરૂષો રા-
જ્ય લોગવનારા દેખાતા નથી; અને તેનું સ્થાન પર રાજ
હરણ કરી લેશે; મારે હે રાજ ! તમે પૃથ્વીનું દાન આ-
પો. પૂર્વે દીધેલી પૃથ્વીને કાંઈ રાજ પ્રતિપાત્રન કરતો ન-
થી, તે રાજ દુઃખીત થાયછે; મારે દાન દેવાથી તેનું પ્રતિ-
પાત્રન કરવું તે શ્રેય કારક છે. સગરાદિ રાજાઓએ પૃથ્વી-
દાન આપ્યું છે. જ્યારે જની પૃથ્વી તેને તેના દાનથી રૂ-
ખ મળે છે. હે રાજ ! તમારે જે શાશ્વત ગતીની ઇચ્છા
હોય તો કોઈ દિવસ બ્રાહ્મણની પૃથ્વીનું હરણ કરવું ન-
હીં, અને બ્રાહ્મણની પૃથ્વી સાથે સીમાડા બાગત તકરાર
થાશે તો પૃથ્વી દેવી પણ હરણ કરવી નહીં; દમજે હર-
ણ કરવાથી મહાન નરકની પ્રાપ્તિ થાયછે. આ પૃથ્વીના
દાનના મહિમાને કોઈ શ્રાદ્ધના કાળમાં પાક કરશે તો તે-
ના પિત્રિઓને અર્પણ કરેલાં અન્ન જળ અક્ષય થાશે.

य इदं श्राद्धकाले च भूमिदानस्य संभवं ॥

अक्षय्यमन्नदानं च पितृन्धैवોपतिष्ठति ॥ ૧ ॥

इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादेगुर्जरभा-
षायા સૂમિદાનં નામ ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૦ ॥

અધ્યાય ૨૧ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

गवां दानं महादानमेवमाहुर्महर्षयः-॥

विस्तरेण महाप्राज्ञ तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે મહાપ્રાજ્ઞ ! મહત્ પુરુષો ગાયના દાનને મહાદાન કહેછે, તો તે દાનને વિસ્તારથી કહેવા લાયક છે !
 ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! ગાયના દાનથી ઉત્તમ બીજું દાન નથી એમ મારી મતી છે. ન્યાયથી પ્રાપ્ત કરેલી જા દાનમાં આપેતો આખા કુળને તારે છે. બ્રહ્માએ ગાયના દુધને અમૃત કહેલ છે, તો જ ગાયને આપે છે; ને અમૃતપણુને પામેછે. હે રાજા ! જ કોઈ વાછડા સહિત, ગુણયુક્ત વસ્ત્ર-સહિત અને સોનાના શૃંગસહિત કપિંદ્રા [એકવૃણી] ગાયને આપે તો તે સ્વર્ગ લોકમાં પુન્નય છે. જ્યાંસુધા અર્ધપ્રસૂત છે ત્યાં પર્યંત પૃથ્વી કહેવાય છે, એવી ગાયનું દાન આપે છે તેણે પૃથ્વીનું દાન દીધું એમ કહેવાય છે. જ દશ ગાય દેવાને ઇચ્છા કરે, તેણે અર્ધપ્રસૂત એક ગાયદેવી, જને સો ગાયો દેવાની ઇચ્છા હોય, તેણે દશ ગાય દેવી, જને હજાર ગાય દેવાની હોય તેણે સો ગાય દેવા સમાન ફળ થાયછે.

યુધિષ્ઠિર પુછેછે—હે પિતામહ ! કેવા લક્ષણવાળો ગાયો દેવી, અને કેવા લક્ષણવાળી તંજવી, અને કહેવી લક્ષણવાળા બ્રહ્મણને દેવો અને કહેવાને ન દેવી તો મને કહો ?

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! બુવાન, રૂપસંપન્ન, સારાશીલ-વાળી, દુઝણી, ન્યાયથી આવેલી અને વાછડાવાળી ગાયો બ્રાહ્મણને દેવી. વૃદ્ધ, રોગી, ઝાંઝા અંગવાળી, ખાંગરી, મરેલ વાછડાવાળી, છેટે રહેલી અને અન્યાયથી મેળવેલી ઠાઠ કાળે દેવી નહીં. ગુણયુક્ત ખેડપામેલ, ધણાક ગુણયુક્ત, વેદ ભણનાર, અગ્નિહોત્રી, અતિથિપ્રિય અને ધર્મ-

જ્ઞાને નિઝહ કરનારને દેવી. કુળંવગરનો, લોભિયા, ચા-
 ડિયો અને જ દેવઅન્ન અને પિતૃઅન્નથી વાંર્જત છે તેને
 દાઢ'દિવસ ગાય દેવી નહીં. ગાયોના દાન દેનારા જ્યાં
 સુવર્ણના મેહેસ, રત્નથી ઉજ્જવળ શય્યા અને ઐષ આસ-
 રાના ગણો છે એવા લોકમાં જાય છે. ગાયના દાનથી સુ-
 વર્ણસરખા ત્રિમાનમાં બેસી, સારો વેષ ધારણ કરી અને
 આસરાના ગણોથી વ્યાપ્ત થઈ બ્રહ્મલોકમાં જઈ ત્યાં દેવાંગનાં
 સાથે રમે છે. જે સ્થાનમાં દેવાંગનાના પગમાં રહેલાં ઝાંઝ-
 રના શબ્દથી અને હાસ્યથી સુતેલા પુરૂષો જાગે છે. આ
 ઠેકાણે પુરાતન ઇતિહાસ છે, જેમાં ઉદ્દાલક અને નાચિકેત
 ઋષિનો સંવાદ છે. ઉદ્દાલક ઋષિએ પોતાના નાચિકેત પુ-
 ત્રને દીક્ષા (મંત્રનો ઉપદેશ) આપી કહ્યું, તું સેવા કસ્ય
 એમ કહી પોતાનો નિયમ સમાપ્ત કરી, તે પછે વેદાધ્યન-
 માં સંપન્ન પુત્રને ફરીથી આવું વચન કહે છે. હે પુત્ર ! ન-
 દીને કાંઠે સમીધ, દર્ભ અને જળનો કળશ હું છુટ્ટી ગયો
 છઉં તે તમે લઈ આવો. એવાં પિતાનાં વચન સાંભળી ઉ-
 તાવળથી નદીને કાંઠે ગયા, અને ત્યાં તે પદાર્થોને ન જોઈ
 પાછાં આવી પિતાને કહે છે હે તાત ! તે પદાર્થો મને ત્યાં
 મળ્યાં નહીં. એવાં પુત્રનાં વચન સાંભળી હુબ-તરશથી
 અને ક્રોધથી વ્યાપ્ત થઈ ઉદ્દાલકે પોતાના પુત્રને શાપ દીધો
 યમં પશ્ય યમને જો (મરી જા). તે પછે શાપ-દીધેલા પુત્રે
 હાથ જોડી પિતાની વિજ્ઞાપિ કરી. હે ભગવન્ ! પ્રસન્ન થાઓ,
 એમ બોલે છે; તેટલામાં ચેતનવગર પૃથ્વીમાં પડી ગયા.
 તેજીએ મરણતુલ્ય થયેલા પુત્રને જોઈ શોકમાં વ્યાપ્ત થઈ

એરે ! આ મેં શું કહ્યું એમ કહિ પુત્રને ખોળામાં લઈ
 રૂદન કરવા લાગ્યા. તેના રૂદનને સાંભળી તપોવનના નિ-
 વાસી ઋષિઓ ત્યાંહાં આવો બાળકને વીટીને ઉભા. 'એ-
 મેં રૂદન કરતાં તેના પિતાના અશ્રુપાતથી' પાછલી રાતે
 વૃષ્ટિમાં છાડની પેઠે નાચિકેત જગૃત થયા. તે પછે સુ-
 નેલો જમ જગે તેમ જગૃત થયેલા પુત્રને પુછે છે, હે પુત્ર !
 તમે શું જાણું તે મને કહો ?

“નાચિકેત કહેછે—હે તાત ! હું યમરાજ પાસે ગયો; ત્યા-
 રે યમે મને કહ્યું કે તું મહર્ષિ ઉદાસકનેા પુત્ર છે અને
 તારા પિતાએ તુંને કહ્યું કે યમં પશ્ય તો તમે પિતાના વચ-
 નંને અન્યથા કરવા સમર્થ ન થઈ મને તમે જાણો; માટે હે
 સૌમ્ય ! પાછા જાઓ, તમારો પિતા શોક કરેછે અને તમારા
 મનનું હું પ્રિય કરું, તમે અતિથિ પરમ વાલ્હા છો; જ-
 થી 'જ ઇચ્છિત હોય તે માગો લ્યો ? તે પછે મેં યમરાજ-
 ને આણું વચન કહ્યું કે, ગાયોનાં દાન કેનારનાં સ્થાનકો
 દેખાડો. તે પછે મને વિમાનમાં બેસારીને અતિ અદ્ભુત
 લોકોને દેખાડ્યાં. જ લોકમાં વૈદૂર્યમણિ સરખાં અને સુ-
 વર્ણમય સેંકડો વિમાનને દીઠાં. તેમજ દિવ્ય ગૃહોને જોયાં.
 મધ, દુધ, ધૂત અને દહિને વહનકરનારી નદીઓ દીઠી.
 ભક્ષ્ય અને ભોજ્ય પદાર્થના પર્વતો જોયા. તે પછે મનમાં
 વિરમ્ય પામી ધર્મરાજને પુછ્યું “આ કેવા ધર્મનું કૃણ છે ?
 આ દુધ, મધ અને ધીની નદીઓ દેખાય છે એ, પણ કેવા
 ધર્મના કૃણરૂપ છે ? ” ત્યારે યમરાજએ કહ્યું કે, “જ સા-
 ધુ પુરૂષો ગૌરસ (દુધ, દહિ, અને ધી) આપે છે, તેને સા-

૩-આ ભક્ષ્ય અત્તના પર્વનો છે. જે ગાયનાં દાન આપે છે તેને વાસ્તે શોક વગરના, અવિનાશી દેવલોકો છે. એવાં વચેન સાંભળી દ્રીથી યમરાજને પુછ્યું. હે યમરાજ ! ગાયનાં દાન દીધાં વગર તેવા લોકને કેમ પ્રાપ્ત થવાય ?

યમ કહેછે-હે નાચિકેત ! ગાયના અભાવમાં યથાવિધિ પ્રમાણે તિલધેનુ (તિલનું ભરેલ પાત્ર) આપવાથી સર્વકામનાને લેહન કરનાર નદીઓને પામે. જે તિલનો અભાવ હોય તો એકાગ્રતાથી જળધેનુ દેવાથી સર્વ કામનાને પામે છે એમાં કંઈ સંશય નથી. કાઠ ધૂતધેનુ, જળધેનુ અને તિલધેનુ આપે તો સ્વર્ગથી હેઠા પડતા નથી. જે કાઠ સાવધાનથી જિતેન્દ્રિય, શાંત અને વિષ્ણુભક્તને ધૂતધેનુ આપે તો વિષ્ણુની સાયુજ્યમુક્તીને પામે. ધૂતધેનુના દાનથી પિતા, પિતામહને તેમજ સત્યોત્તર પેઢીને તારે છે. એમ મને કહ્યા પછી દ્રીથી મને આવું કહ્યું. હે નાચિકેત ! મોંઘા કહેલા દાનમાં યલવાળા થાઓ અને વિશેષથી ગાયનું દાન આપો. સારા ગુણવાળી, કાંસાના ઢોહનપાત્ર સહિત, સોનાના શૃંગયુક્ત અને વસ્ત્રઅલંકૃત જે આપે તો ગાયના સ્ત્રીરમાં જેટલાં રોમ છે, તેટલા વર્ષ પર્યંત સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. શ્રુતિ જાણનારને જે ગરીબ, ભારકડો, બળવાન, બુદ્ધિનો આજીવિકા કરનાર અને ગર્ભ ધારણ કરનાર પુત્રિયો આપે તો દશ ગાયના દાન બરાબર ફળ મળે છે. હે તાત ! એવી રીતે ધર્મરાજએ મને કહ્યું ત્યારે, તે મહાત્માને મસ્તકથી મણામં કહ્યા પછી તેણે આજ્ઞા આપેલા હું તમારા ચેરણ સમીપ આવ્યો છું, તમે, મને જે

શાય દીધો તે તો અનુગ્રહરૂપ થયો કેમ જ, યમદેવતું મ-
ને દર્શન થયું. યમલોકમાં ગાયોના દાનની પુષ્ટિને જોઈ
હવે હું નિરંતર ગાયોનાં દાન આપીશ. જો વિષ્ણુના ભક્ત-
ને ગાયનાં દાન આપે તો વિષ્ણુના લોકને પામે છે. વળી
ધર્મરાજજે મને જોવો બોધ દિધો કે, હે વિદ્વન્ ! તમે ગા-
યના પૂણ્યનો મહિમા મનુષ્યોને કહેજો.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! જે વાત સર્વે મુનિગણો, સાં-
ભળીને વિસ્મય પામી ગાયોના દાનના મહિમાની સ્તુતી
કરી પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે આલ્યા ગયા. હે કૌંતેય ! આ
ઉત્તમ ગાયોના મહિમાને સાંભળી તમારે ગાયોની પ્રદક્ષિ-
ણા કરવી અને નિરંતર તેનું દાન દેવું. જો કાંઈ ભગવ-
ત્પ્રિય ભક્તને સારા શીલવાળી, વસ્ત્ર, કાંસાના દોવાનાપાત્ર
અને સોનાનાં શીંગડા સહિત ગાયને દાનમાં આપે તો અ-
મૃત સરખા લોકને પામશે.

શીલોપપન્નાં વસનોત્તરીયાં કાંસ્યોપદોહાંકનકાચઙ્ગૂર્ગી ॥
વિપ્રાય દયાઙ્ગવત્પ્રિયાય પ્રયાતિ લોકાનમૃતાન્મુણ્યાન્ ॥

इतिश्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभा-
षायां गोप्रदानं नाम एकाविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો.

યુધિષ્ઠિર સ્વાચ.

सर्वेषामेवदानानां यद्दानंमुमहत्फलं ॥

सद्यः प्रीतिकरं चैव तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુવિધિર પુછેછે-હે પિતામહ ! સર્વ વેદના મધ્યમાં મહા-
ત્કળને દેનારું અને તત્કાળ પ્રીતિને કરનારું શું દાન છે તે
મને કહો ?

ભીષ્મ કહેછે-હેરાજ ! એ વાત મેં પૂર્વે નારદને પુછી,
ત્યારે મને જે કહ્યું તે મારી પાસેથી સાંભળો. હે નરેશ્વર !
અન્નદાનથી બીજું કાંઈ દાન વિશેષ નથી અન્નથી ચરાચ-
ર જગત ધારણ થાયછે. બ્રહ્માએ કહ્યું છે કે “ અન્નં हि
માणिनां प्राणा इत्युवाच प्रजापतिः ॥ અન્ન છે તે પ્રાણી-
ના પ્રાણ છે ” હે રાજ ! તમે અન્ન દો, જે અન્નના દા-
તા છે, તે પ્રાણને દેનારા છે; એમ વિવેકી જત કહેછે. જે-
ણે અન્નદાન દીધેલ છે તે પશુ, ધન, રૂપ, આયુષ્ય અને
બળવાન થઈ મરણ પછી સુખી થાય છે. જે સમાહિત
થઈ અતિથિને અન્ન આપે છે તે બ્રહ્મલોકમાં જાયછે, જેમ
પારાશર ઋષિ કહે છે. અન્નસમાન કાંઈ દાન થયું નથી અ-
ને થાશે નહીં; માટે સાધુ પુરૂષે વિશેષથી અન્નદાન આપવું
જે મહાપાપ કરનાર હોય અને અન્ન દેનારો થાય તો તે
સર્વ પાપથી રહીત થઈ વિષ્ણુલોકમાં જાય છે. જેમ કર્ષ-
વૃષ્ટિની ઇચ્છા કરેછે તેમ પિતૃઓ એવી ઇચ્છા કરેછે કે,
અમારો કાંઈ વંશી પુત્ર અથવા પૌત્ર અન્નદાન આપશે ?
જે મનુષ્ય કક્ષેશ વિના શ્રાંત થયેલ અને દીન વદનવાળાને
અન્ન આપે છે તે પવિત્ર ગતીને પામે છે. કાંઈ અજાણ્યો
મનુષ્ય આવીને અન્નની યાચના કરે કે તેને નામ, ગોત્ર
અને અધ્યયન પુછ્યા વગર તે અતિથીને અન્ન આપવું. વૈ-
શ્વદેવની અંતે કાંઈ દુષ્ટ વૃત્તવાળો, સારાવૃત્તવાળો, મૂર્ખ અને

પાંડિત પ્રાપ્ત થયો તે સ્વર્ગ દેનારો થાય છે. ઠાઠ દિવસ ન દીઠેલો, દીઠેલો, મિત્ર, સુહૃદ્ અથવા શીઘ્ર સંપન્ન પ્રાણ-
ણ આપ્યો તેને અન્નથી જમાડવો. ઇશ્વર સર્વના હૃદય
સ્થાનમાં રહ્યા છે; માટે અતિથિ સાક્ષાત્ શીવરૂપ સમ-
જવો. દ્વિજાતિના (પ્રાણીઓના) ગૃહસ્થે વિશેષથી પગ
ધોવા, સશિરથી નવરાવવા, દાન દેવું અને સત્કારપૂર્વક
પૂજન કરી મીઠાન્નથી જમાડવા. જે ગૃહસ્થ અનિથિના
પૂજનમાં તત્પર, સંતોષી, જિતેન્દ્રિય, તપસ્વી અને સ્વા-
ધ્યાય સંપન્ન છે તેને સ્વર્ગ દૂર નથી. જે પુરૂષ લોભી,
વિષયમાં આસક્ત અને અતિથિનો સત્કાર કરતો નથી તે
નરકને પામી પેટે આલનારની યોનિમાં અવતરે છે.

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! આ ઠેકાણે પુરાતન ધતિહાસ છે
જેમાં બહુ અને બહુનો સંવાદ છે. એક બહુ નામે ઋષિ હતા
તે સંન્યાસ લઈ પ્રયાગરાજમાં બેઠા. તેની પાસે તેનો બહુ
નામનો શિષ્ય હતો તે નિરંતર તેની સેવા કરે છે. એક દિ-
વસે ક્ષુધાથી દુર્બળ થયેલા ગુરૂને બેઠા આવું વચન પુછે-
છે. હે ગુરુ ! ક્ષુધાથી થતી વ્યાધીની વેદના મને કહો ?

બહુ કહેછે—હે શિષ્ય ! જે ક્ષુધાની વેદના છે તે શક્તિ,
શૂળ, ગદા, ચક્ર, તરવાર, તોમર અને બાણોથી ભેદપામે-
લા શરીરની વેદનાને જાણે છે. દમ, ક્ષય, તાવ અને અ-
પરમાર આદિ રોગોથી થયેલી જે વ્યાધિ છે તેને ક્ષુધા
જાણે છે. રક્તાદિકથી ત્રિવિધ અલંકારયુક્ત, મસ્તક ઉપર
મુકુટ ધારણ કરેલ અને કાંનમાં કુંડળ હોય તોપણ ક્ષુ-
ધિત પુરૂષને સારાં લાગતાં નથી, ઉગ્રટાં દુઃખદાયક થા-

ય છે. જેમ પૃથ્વીમાં રહેલા જળને સૂર્યનાં કીર્ણો શોષણ કરે છે, તેમ શરીરમાં રહેલા ધાતુરસને જઠરાગ્નિ શોષણ કરે છે. શુધાથી પીડાએલો પુરૂષ સાંભળના, સુધના અને જ્ઞેનાનો ક્રિયા કરતો નથી ઉલટો બળે છે, કંપે છે અને શોષણ પામે છે. શુધાવિષ્ટ પુરૂષ પૂર્વ, દક્ષિણ, પાશ્વિમ, ઉત્તર દિશાને જણતો નથી અને વારંવાર બળ્યા કરે છે. ભૂમિથી મુંગો, બેરો, જડ, પાંગળો, આચારબ્રહ્મ અને મર્યાદા રહિત થાય છે. શુધાથી વ્યામ પુરૂષ પિતા, માતા, પુત્ર, સ્ત્રી, દાકરી, ભાઈ અને કુટુંબ વર્ગને નાશ કરે છે. શુધાવિષ્ટ પુરૂષ પિત્રિઓનું અને ગુરુઓનું વિધિપ્રમાણે પૂજન કરતો નથી. એવી રીતનાં શુધાનાં દુઃખો થાય છે, અને તમે યજ્ઞેલાને તેથી ઉલટાં થાય છે.

બહુ, પુછે છે—હે તાત ! તમે મને શુધાની વેદના કહી, અને હવે અન્નના માહાત્મ્યનું તત્ત્વ સાંભળના ઇચ્છા કરજી.

બહુ કહેછે—હે પુત્ર ! અન્નના દાનથી બીજું દાન આ લોકમાં દાઢ થયું નથી અને થાશે નહીં. જે અન્ન છે તે સર્વ જગતનું મૂળ છે. અન્નથી સર્વની પ્રતિષ્ઠા છે. (પિત્રિઓ, દેવ, દૈત્ય, યક્ષ, રાક્ષસ, કિત્તર, મનુષ્ય અને પિશાચઆદિ સર્વ જણાઓએ અન્નની ઉપાસના કરેલી છે.

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! સર્વ પ્રકારે બ્રાહ્મણને અન્ન આપનાથી શાશ્વતી ગતી પ્રાપ્ત થાય છે. કન્યાદાન, વૃષોત્સર્ગ અને અર્પિતિસેવાઆદિ અન્નદાનની સોળમી કળા બરોબર નથી. અન્નથી પ્રાણ, બળ, તેજ, વીર્ય, સ્મૃતિ અને ફરજના તેથી થાય છે. હે રાજા ! પુંડરીક, અશ્વમેધ, ષોડ-

શી, અગ્નિષ્ટોમ, આતરાત્ર, અને વિવિધ પ્રકારના જ અન્ય યજ્ઞો છે તે પણ અન્નથી વિસ્તારપણાને પામે છે. જ ત્રિવેદી અન્નને આપે છે તેજ પર્વત, વન, દ્વીપ અને સમુદ્ર સાહિત પૃથ્વીને આપી એમ કહેવાય છે. હે વત્સ ! એવી રીતે અન્નનો મહિમા મેં તુંને કહિ ખતાવ્યો; માટે શુધા-ર્તને થોડું થોડું પણ અન્ન તું જ જમછ તેજ આપ.

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! એવી રીતે બ્રહ્મા ઉપદેશથી બટુએ ભૂખ્યાને અન્ન આપ્યું. ભૂખ્યાને અન્ન આપવાથી પ્રભહત્યાદિક પાપ જ્યારે નાશ પામે છે ત્યારે જ્ઞાતિના વ-ધ જન્ય પાપ તો કેમ નાશ ન થાય ! દક્ષિણા સહિત જે અ-શ્વમેધ યજ્ઞ છે તે સરખું અન્નદાન છે; માટે શુધાથી પીડાએ-લાને જે અન્ન આપે છે તેણે સર્વ દાન, દક્ષિણા સહિત ય-જ્ઞ અને તીર્થમાં સ્નાન કર્યું એમ જાણવું. જે શ્રદ્ધાધુક્તથી ભૂખ્યાને અન્ન આપે છે તે પ્રભલોકમાં પ્રભાની સાથે આ-નંદ પામે છે. આ અન્નદાનને શ્રદ્ધાથી શ્રાદ્ધમાં જે સાંભ-ળે તેના પિત્રિઓ, દેવતાઓ અને મહર્ષિઓ તૃપ્ત થાય છે.

યઃ પઠેદન્નદાનંતુ શ્રાદ્ધે શ્રદ્ધાશમન્વિતઃ ॥

પિતરસ્તસ્ય તૃપ્યંતિ દેવતાશ્ચ મહર્ષયઃ ॥ ૧ ॥

इतिश्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभा-
षायां बह्वं वक्षु संवादोनाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

અધ્યાય ૨૩ મા.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ

तिलाः पवित्रमतुलं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

પ્રદાને ચત્કલં તેષાં તન્યે વૃદ્ધિ પિતામહ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પ્રુછે છે—હે પિતામહ ! મહાપુરુષો તન્નને અત્યંતે પવિત્ર કહે છે, તો તેના દાનનું જ ક્ષણ હોય તે મને કદા.

બીજમ કહે છે—હે રાજ ! સર્વ દાનના મધ્યમાં સર્વ પાપને હરનાર, પવિત્ર અને સ્વર્ગને દેનાર તિગ્ગદાન મહાક્ષણ દાયક છે. આ ઠેકાણે ધર્મરાજ અને બ્રાહ્મણના સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ છે તે તમે સાંભળો. મધ્યપ્રાંત દેશમાં યામુન નામે પર્વતની તળાટીમાં ગંગા અને યમુનાના મધ્યમાં પર્ણથાળા નામે પ્રખ્યાત એક ગામ છે, જેમાં ધણાક જળ, સમીપ અને દર્ભ છે. જેમાં ધણાક વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ વસે છે, તે ગામને જોઈ યમરાજએ વર્ણુથી શ્યામ, લાક્ષ્મણ, હિચારામ અને કાગં તુલ્ય પગ, આંખ અને નાક છે જેનું એવા પોતાના દૂતને આવું વચન કહ્યું. હે દૂત ! તું બ્રાહ્મણના ગામમાં જ, અને ત્યાં અગસ્ત્ય ગોત્રી શક્તી નામે બ્રાહ્મણ છે તેને લઈ આવ્ય ? એમ જ્યારે આજ્ઞા આપી ત્યારે તે દૂત ગામમાં જઈ શક્તી નામનો બીજો બ્રાહ્મણ તેનીજ પડોસમાં રહેનાર, રૂપ, ગોત્ર, કુળ અને ગુણથી તેની બરાબર હતો તેને પોતાની સૂત્રથી લઈ આવ્યો; ત્યારે યમરાજએ લઈ આવેલા બ્રાહ્મણને જોઈ- તેનું પૂજન કરી દૂતને કહ્યું કે, હે દૂત ! આ બ્રાહ્મણ બીજો લાવ્યો; માટે આપાછો મુકી આવો. એમ જ્યારે દૂતને કહ્યું, ત્યારે તે બ્રાહ્મણ મનમાં વૈરાગ્ય પામીને યમરાજને કહે છે. હે યમ ! હવે જે મહારા શેષ કાળ હોય તે હું આંહીજ ભોગવીશ પણ અંહીથી પાછો જઈશ નહીં.

યમ કહે છે-હે દ્વિજસત્તમ ! કાળ વિના ઢાઘને હું આંહી પ્રાપ્ત કરતો નથી. ક્રમકે, જે ધર્મને ત્યાગ કરી ચાલે છે તેને ઇશ્વર જાણે છે; માટે તમે તમારે ઘેર પાછા જાઓ ! અને તમને જે પ્રિય હોય તે તમે ભોજો તે હું પ્રિય કરીશ ?

બ્રાહ્મણ કહે છે-હે સત્તમ ! તમે સર્વ પ્રાણીના ધર્મ અને અધર્મના નિર્ણયને જાણો છો; માટે શું દાન કરવાથી રહો-હું પુણ્ય મળે ?

યમરાજ કહે છે-હે દ્વિજ ! પ્રાણીમાત્ર યમ યમ એ વચન સાંભળી વૃથા ભય પામે છે. ક્રમકે, જણે પોતાના આત્માને નિયમમાં રાખ્યો છે તેતોજ આત્મા યમ કહેવાય છે. અધાતકિપણું, સહનતા, સત્ય, અહિંસા, ઇન્દ્રિયનિયંત્ર, અવકલાવ, દાન, કૃપા, મધુરતા અને ક્રોધભાવ એ દશ યમ કહેવાય છે. પવિત્રતા, યજન, તપ, સત્યતા, સ્વાધ્યાય, વિષય ઇન્દ્રિયો નિયંત્ર, વ્રત, ઉપવાસ, મૌન, (વૃથા બોલવું નહીં) અને સ્નાન એ દશ નિયમ છે. જે પુરૂષ કહેલા યમ અને નિયમ પ્રમાણે સેવન કરી મનને રોકે તો મને (યમને) બેયાવગર બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. હે બ્રાહ્મણ ! તમને હું રહસ્ય કહું તે તમે સાંભળો. જે તિવ્ર છે તે અત્યંત પવિત્ર છે એમાં કાંઈ સંશય નથી. આ તિવ્ર મહર્ષિ કશ્યપના શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તો તેના દાનથી સ્વર્ગને પમાય છે. જને ઐયની કામના હોય તેણે તિવ્ર ખાવા, હોમવા અને બ્રાહ્મણને દાનમાં દેવા. જે દ્વાદશ માસના શુક્લ પક્ષમાં ગોમયનું માંડણું કરી તેની ઉપર કાળીયાર મૃગનું ચર્મ પાથરી તેની ઉપર નવું વસ્ત્ર પાથરી

તેની ઉપર આઠક અથવા દોણ (શેર ૧ : પકો અથવા અથમણ) તિલનું અષ્ટદળ (આઠ પાંખીકનું કુલ) કરી તે ઉપર ત્રણ ગદીયાણા સોનું, નીલમણી, મહાનીલમણી અને મોતી મુકી તેમજ તેની આસપાસ એક શેર તિલ, ધી અને દહી મુકી તેનો પડખે ૧૬ ધાન્યના ઢગલા કરી તેનો વિધિ પ્રમાણે પુજા કરી એક રાત્રી, જે રાત્રી અથવા ત્રણ રાત્રી પર્યંત ભક્તીથી આરાધના કરતાં પેહેલે દિવસે તિલાહાર, બીજે દિવસે જલાહાર અને ત્રીજે દહાડે ઉપવાસ કરી પોતાની શુદ્ધી સાડ વાસુદેવ ભગવાનનું ચિતનવન કરી, શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ સાહિત પરમેશ્વર આ કમળમાં ગીરાજેલા છે એવું ધ્યાન ધરી વારંવાર નમસ્કાર કરી, તે પછે રાગદ્વેષથી રહિત, જિતેન્દ્રિય, શાંત અને પ્રસન્નવૃત્તિવાળા બ્રાહ્મણને તિલપાત્ર આપી તે પછે તિલનું જે કમળ અને તેના મધ્યમાં જે પદાર્થ તે અર્પણ કરી પ્રીયતાં માધવો દેવઃ એમ કહી અર્પણ કરવાથી દુઃખરૂપ નરકમાં પડતો નથી. દોષ ધનની ઇચ્છાથી અને મોક્ષની ઇચ્છાથી કરે તો તેને તે પ્રાપ્ત થાય છે. આ દાનને દેનારો પોતે પવિત્ર થઈ પિતા અને પ્રપિતામહને તારે છે. બ્રહ્મહત્યા, માતૃહત્યા, ગુરુશ્ચીગમનાદિ જે મહાપાતક છે તેથી મુક્ત થાય છે. પિતૃદેવતાઓ એવી ઇચ્છા કરે છે કે, મારો પુત્ર, પૌત્ર, પ્રપૌત્ર, અથવા દોષ વંશી જે, તિલપાત્ર આપે તો તૃપ્ત થાય; મારે હે દ્વિએત્તમ! તિલદાન હમેશાં આપવું, તે આપવાથી સર્વ કામનાને પામે છે. દોષ મનુષ્ય કાળિયાર મૃગના ચર્મ ઉપર તિલ, ધી,

મધ્ય અને સુવર્ણ મુકીને બ્રાહ્મણને દાન આપે તો સર્વ પાપથી રહિત થાય છે. જ્યેષ્ઠ ગામમાં, નગરમાં અને જળરહિત અરણ્યસ્થાનમાં પાપ કર્યું હોય તેણે તે દાન દેવાથી પવિત્ર ગતિને પમાય છે જે મનુષ્ય ત્રાયુ, વર્ષાદ અને તડકાથી રક્ષા કરે છે તે સર્વ વ્યાધિથી રહિત થઈ કલ્યાણ અને પુત્રને પામે છે. જે પગથી બળતા બ્રાહ્મણને કાંટારખાં પેગવે છે તેના મનનો દાહ દાઢ દિવસ થાતો નથી. ઘરનો પદાર્થ અથવા પદાર્થ સહિત ઘરને આપે, અને દયાપરાયણ થઈ વિવાહનો પદાર્થ આપે તો તે વિચિત્ર અને કીંકણીથી શબ્દાયમાન વિમાનમાં બેસીને અપ્સરાના ગણ સહિત ઇન્દ્રના ભવનમાં જાય છે. નિરંતર પાણી, દીપ, અન્ન અને આશ્રય આપે છે તેનાં ધન અને ગૃહ અશૂન્ય થાય છે; માટે જગતમાં જે કાંઈ વાલ્હે પદાર્થ અને ઉપકારકારક હોય તે પદાર્થ બ્રાહ્મણના હિતસાદ આપવો.

ભીષ્મ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! યમરાજ્યે કહેલા વચન સાંભળીને શક્તી નામે બ્રાહ્મણ પ્રસન્ન થઈ પોતાને ઘેર આવી, યથાવિધિ પ્રમાણે ધર્મનું આચરણ કરી ઉત્તમ ગતિને પામ્યા; માટે હે રાજા ! તમે પણ તિલ્લદાન આપો. જે મનુષ્ય તિલ્લદાન પરાયણ થાય છે, તે સ્વર્ગને પામે છે. આ યમના વાક્યરૂપ તિલ્લદાનના માહાત્મ્યને સાંભળી જે તિલ્લદાન આપશે તે પોતાનાં કુટુંબ સહિત સ્વર્ગને પામશે.

इदं महात्मा यमवाक्यसामितं तिलप्रदानस्य फलं निशम्य ॥
तिलप्रदानेन पुनर्दैवं ययौ सर्वां ववः सावुजनैश्च संमतः ॥१॥
इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभाषायां

યમબ્રાહ્મણસંવાદે તિલદાનંનામ ત્રયોવિંશોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૩ ॥

અધ્યાય ૨૪ માં.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ

અપહસ્ય નરો યો ગાં બ્રાહ્મણાય પ્રયચ્છતિ ॥

તસ્ય પુણ્યફલં યત્સ્યાત્ તન્મે વ્રૂહિ પિતામહ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછે છે-હે પિતામહ ! કાંઈ મનુષ્ય પાંકડી ગાયને હરણ કરીને તે ગાય બ્રાહ્મણને આપે તેનું પૂર્વતું કરેલું પુણ્ય જ થાય તે તમે મને કહો ?

ભીષ્મ કહેછે-હે રાજા ! જ ગાયને હરણ કરીને પરને આપે છે તેને કૃળ મળતું નથી અને તે ઉઘટો નરકમાં પડે છે. આ ઠેકાણે વાસુદેવ અને નૃગરાજના સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ છે તે સાંભળો. પૂર્વ દ્વારિકાંપુરીમાં પ્રિધ્ધ, સાધ્ય અને પુણ્ય કરનારા દેવતાઓ સહિત યાદ્યો રહેતા હતા. તે દેશમાં એક મહાનું, પાણી વગરનો અને પાતાળ સરખો કુંડ હતો. તે કુંડમાં એક મહોટો કાકીડો પડેલો હતો. તેને જોઈ સર્વ મનુષ્યો આંગડાના તથા સૂત્રના દોરકાવતી બાંધીને તેને ખંડાર કાઢવાનું યત્ન કરે છે; તેપણુ કાંઈ ખંડાર કાઢવાને સમર્થ ન થવાથી કૃષ્ણ ભગવાનને, તે વાત નિવેદન કરી. તે પછે તે વાત સાંભળી કૃષ્ણ ભગવાન તતજ ત્યાંહાં આવીને કુંડમાં પડેલા કાકીડાને ખંડાર કાઢ્યો. તે કાકીડો ભગવાનના હાથના સ્પર્શથી ક્ષણ માત્રમાં દિવ્યરૂપે બની ગયો. તે પછે ભગવાને તેને

તમે દાણ છો ? એમ જ્યારે પુછ્યું; ત્યારે તેણે ભગવાન-
ને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, હે ભગવન્ ! હું સહસ્ર યજ્ઞ કર-
નાર નૃગ નામે રાજા છઠિં. એવું તેનું વચન સાંભળી ભગ-
વાને ફરીથી પુછ્યું કે, હે રાજા ! જ્યારે તમે એવા છો તો
આવી ગતી શું કર્મથી પામ્યાં છો ? અમે એવું સાંભળ્યું
છે કે, તમે અસંખ્ય ગાયોના દાન અને અન્ય દાનો આ-
પ્યાં છે, તો બધા દાનનું ફળ ક્યાં ગયું ?

નૃગ કહે છે-હે ભગવન્ ! ઠાઠ બ્રાહ્મણને આપેલી ગાય
મારા ગાયોના ટોળામાં ભળી ગઈ, તે ગાય અન્નભૂતી બી-
જા બ્રાહ્મણને મેં આપી. બ્રાહ્મણ તે ગાયને લઈને આદ્યો
જાય છે; તેટલામાં રસ્તે બીજા બ્રાહ્મણ પોતાની ગાય છે
એમ જાણી બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, આ ગાય મારી છે. બ્રાહ્મણે
કહ્યું કે, આ ગાય નૃગ રાજાએ મને આપી છે. એવી ગતે પ-
રસ્પર વાદ વિવાદ કરતા મારી પાસે આવી મને કહ્યું કે હે
રાજા ! “તમે દાન દેનાર કે હરણ કરનાર છો” તે સાંભળી
હું મનમાં સંબ્રમિત થઈ પૂર્વ દિવસે આપેલી ગાયને ગ્રહણ
કરનાર બ્રાહ્મણને કહ્યું કે હે દ્વિજ ! આ ગાયની અવજામાં
એક સહસ્ર ગાયો આપું અને મારો અનુગ્રહ કરો. તે પછે
બ્રાહ્મણે જવાબ આપ્યો કે, હું કુઝણી, જીવાન અને શીલ-
સંપન્ન સહસ્ર ગાયોને ગ્રહણ નહીં કરું, એમ કહી તે બ્રા-
હ્મણ ચાલી નીકળ્યો. તે પછે બીજા બ્રાહ્મણની પ્રાર્થના કરી
કહ્યું કે તમને સહસ્ર ગાય આપું તમે મારો અનુગ્રહ કરો;
ત્યારે તે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે હું પણ ગાયો લઈશ નહિ, એમ
કહી પાછો આદ્યો ગયો.

નૃગ રાજ કહે છે—હે ભગવન્ ! એવી રીતે પરસ્પર વાહ કરી તેમજ માફ અપમાન કરી પોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા. તે પછે હું કાળ ક્રિમને લીધે દેહ ત્યાગ કરી ચમલોકમાં ધર્મરાજની પાસે જ્યારે ગયો ત્યારે ધર્મરાજને મારો સરે તકાર કરી મને કહ્યું કે, હે રાજા ! તમારા પુણ્ય કર્મની તો સંખ્યા કહી શકાય તેમ નથી. કેમજે પૃથ્વીમાં જટલા રજ-કણ, સ્પાંકશમાં જટલા તારાગણ અને વર્ષાદની જટલી ધારા છે તેટલી ગાયો આપી છે, પણ અજ્ઞણથી એક પાપ કર્યું છે, તે તમે પ્રથમ ભોગવશે કે પુણ્ય ભોગવ્યા પછી કે શુભ અથવા અશુભ જ કર્મ છે તે ભોગવ્યા વિના તેનો નાશ થાતો નથી, અને તેને મટાડવામાં કાંઈ દેવી કે, માતૃપી ઉપાય નથી. જો મન્વાદિ ઋષિઓએ કહેલું તે તે પાપનું નિવારણ કરે તો પાપનો નાશ થાય છે. હે રાજા ! તારા પુણ્યનો અંત નથી, ભટિ જે મંત્ર હોય તે માગ.

નૃગ રાજ કહે છે—હે યમ ! હું પ્રથમ પાપ ભોગવીશ કે મજે તે પાપનું ક્ષણ ક્ષણ માત્ર ભોગવવું, અને વળી સર્વ સુરપોષે તેની નોંધ કરેલી છે. એવાં વચન ધર્મરાજને કહ્યાં ત્યારે ધર્મરાજએ કહ્યું કે, “ જાઓ પડો અને પાપને અંતે વાસુદેવ ભગવાન તમારો અનુગ્રહ કરશે ” તે પછે હું મારાં કર્મથી કુવામાં પડ્યો, અને મારા શરીરને તિર્યગ્ થોડાં જોડો, પણ મારી સ્મૃતિ નાશ ન પામી. હે ભગવાન ! જો હું ધનવી વૃત્તિનાળો હતો તો પ્રણ પ્રણના અપમાન નથી થાય તો તને પામ્યો તે તમે જુઓ છો. હે ભગવાન ! હે દામોદર ! હે ઋષિકેશ ! હે જનાર્દન ! હે નારાજ

ણ ! હે કૃષ્ણ ! મને આજ્ઞા આપો હું સ્વર્ગલોકમાં જઈ.

બીજમ કહે છે હે યુધિષ્ઠિર ! તે પછે ત્રિલોકનાથે આજ્ઞા આપેલ નૃગરાજ પરમેશ્વરને નમસ્કાર કરી વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં ગયા. તે પછે દેવના દેવ જગવાને પોતાના કુટુંબ જનને આવું વચન કહ્યું.

કૃષ્ણ કહે છે—હે સ્વજનો ! કે.ધએ બ્રાહ્મણનાં દ્રવ્ય (પદાર્થમાત્ર) હરવાં નહિ. જુઓ આ નૃગરાજને બ્રાહ્મણની ગાય અન્નણ્યાં દેવાણી તેનું કહેવું કળ મળ્યું ? કાઈ સો ગાયનું દાન આપે, અને એક ગાય હરણ કરે છે, તો તેટલી ગાયોનું દાન ન દેવા કુતાં ગાયને હરણ ન કરવી એ ધણું મારું છે. બ્રાહ્મણના દ્રવ્યથી પુષ્ટ થયેલાં વાહન અ સૈન્ય યુધ્ધના સમયમાં શરદ ઋતુના મેધની પેઠે તત્કાળ નાશ પામે છે. પ્રજ્વલિત થયેલા મહાન્ અગ્નિ જળથી શાંત પામે છે; પણ બ્રાહ્મણના દ્રવ્યરૂપી અગ્નિને શાંત કરવાનું કાંઈ ઉપાય નથી. બ્રાહ્મણના દ્રવ્યને વિનયથી ભોગવે તો, સાત કુળનો નાશ કરે છે. પરાક્રમથી ભોગવે તો એકવીસ કુળનો નાશ કરે છે. બ્રાહ્મણના દ્રવ્યને હરણ કરનાર પુરૂષ સાઠ હજાર અને સાઠશે વર્ષ પર્યંત વિદ્યાનો કોડો થાય છે. કાંઈ મનુષ્ય લોહાને (ધાતુમાત્રને) ઉપાયથી પાચન કરે; પણ બ્રાહ્મણના દ્રવ્યને પચાવ કરી શકતો નથી. આ લોકમાં બ્રાહ્મણના દ્રવ્યથી બીજું કાંઈ દુર્જર નથી; ક્રમજ જની ઉપર મંત્ર, ઔષધ કે, કાંઈ ઉપાય ચાલતો નથી, માટે તેને ' હાત્રાહલ ' જાણવું. અક્રીણ આદિ જ હરે છે, તે તો ખાનારનેજ નાશ કરે છે બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય તો

પુત્ર, પૌત્રાદિકને નાશ કરે છે. બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય દાવાનળ અને ઝેરની પેઠું દુર્જર છે; એટલા વાસ્તે હિતેચ્છુ પુરૂષે બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય હરણ કરવું નહિ. દાવાનળનો અગ્નિ તો બાહ્ય દેખાતાં ઝાડને બાળે છે; બ્રાહ્મણના દ્રવ્યરૂપ અગ્નિ તો સમૂળ કુળને દહન કરે છે.

ભીષ્મ કહે છે—હે રાજા ! એવી રીતે કૃષ્ણ ભગવાને પોતાનાં કુટુંબને બોધ આપી દ્વારિકામાં પોતાના મનન પ્રત્યે ગયા. હે રાજા ! સત્પુરૂષનો સમાગમ દોઢ દિવસ નિષ્કળ થાતો નથી, કેમજે આ નૃગ રાજા માહાત્માના સમાગમથી સુખિત પામ્યા. જન્મ તીર્થનું દર્શન, કીર્તન અને સ્મરણ મનુષ્યના પાપને નાશ કરે છે, તેમ સાધુ પુરૂષનાં દર્શનાદિક પવિત્ર કરે છે. જેને પરમ ગતિની ઇચ્છા હોય તેણે સત્પુરૂષોની સેવા કરવી; અને બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય હરણ કરવું નહિ. જો ધર્મવેત્તા છે, તેણે પત્નિકા કરીને દ્રવ્ય લેવું; પણ પરલોકનો નાશકારક બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય લેવું નહિ. જો દુભતિ છે, તે બ્રાહ્મણનું દ્રવ્યને હરણ કરે છે; માટે વિચાર કરવો કે બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય અતિશે કષ્ટદાયક થાય છે. જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને આ ઉત્તમ નૃગ રાજાના આખ્યાનને નિરંતર સાંભળે, અથવા પાઠ કરે તે, વિષ્ણુત્રોકમાં જ્ય છે

य इदं शण्ड्याग्निसं नृगोपाख्यानमुत्तमम् ॥

यः पठेत्પ્રાતઃકાલ્યાય વિષ્ણુલોકં સ ગચ્છતિ ॥ ૧ ॥

इति श्री, इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरमा-
षार्यां नृगोपाख्यानं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

સાધુભિઃ સહ સંવાસે ये गुणाः परिकीर्तिताः ॥

महाभागवतांचैव तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

યુધિષ્ઠિર સુછે છે-હે પિતામહ ! સાધુ પુરુષના સંભાગમ-
માં જે ગુણ કહ્યા છે અને મ્હોટા ભાગ્યવાળાના સંગથી જે
ગુણ થાય છે તે તમે મને કહો ?

લીળમ કહે છે-રાજા ! આઠેકાણે તહુપ રાજા અને મહ-
ર્ષિ વ્યવનના સંવાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ છે તે સાંભળો.
પૂર્વે ભૂગુવંશી વ્યવન નામના ઋષિ હતા, જે ઋષિ કામ,
ક્રોધ, લોભ અને મદને જીતીને ગંગા અને યમુનાના પ્ર-
જાહના મધ્યમાં તપ તપવા બેઠા છે. ગંગા અને યમુના તે
ઋષિને પ્રદક્ષિણા કરીને આવે છે; પણ તેને પીડા કરવાને
સમર્થ સાતા નથી. તે પછે ઋષિને સ્તંભની પેઠે તપ તપતાં
ઢંટલાક ફાળ આપ્યા ગયા. તે પછે તે દેશમાં ઢંટલાક મ-
ચિછારા આવતીને જળ નાંખી, અને તે જળમાં માંછલાં-
ની સાથે આવેલા ઋષિને જોયો, લઘુ નદીને કાઠે ફેડી
નીચામાં તેમાં તપત્તી દેહી વ્યમાન ઋષિને જોઈ મચિછ-
ારા લયથી પીડાત્માસી તે ઋષિને નમસ્કાર કરી આવું
વચન કહે છે.

મચિછારા કહે છે-હે સુવૃત ! પ્રાપ્ત કરનારા અગ્રેતમ-
ને અભણથી માછલાની સાથે લીધા છે, તો અમારા અપ-
રાધને ક્ષમા કરી આપની સેવા આકીની આજા આપો !

એવાં મચ્છિયારાનાં વચન સાંભળી, તે ઋષિ પોતાની સાથે તરફડતાં અને મરણ પામતાં માછલાંઓને જોઈ મનમાં ક-યા લાવી આવું વચન કહે છે. હે મત્સ્યજીવીઓ ! હું આ માછલાંની સાથેજ મરણ, રક્ષણ અથવા વિક્રિય પા-મવાને ઇચ્છા કરું છું. કેમજે આ દીન અને દુઃખિત થાતાં માછલાંને ત્યાગ કરવા હું સમર્થ થાતો નથી. જે મનુષ્ય બીજા પ્રાણીઓનાં નાના પ્રકારનાં દુઃખ-ને જોઈ પોતાનાં હિતની ઇચ્છા કરે, તેથી મીઠે કહ્યો ધાત-કી પુરૂષ જાણે ? અહો ! આશ્ચર્ય છે કે, અજ્ઞાની પુરૂષો નું ચિત્ત પોતાના સુખ સારૂ ઉઘન રહે અને પ્રાણી ઉપર નિર્દય રહે છે, જ્યારે જ્ઞાની પણ પોતાના સ્વાર્થને આ-શ્રય કરી ધ્યાનરથ થઈ બેશે ત્યારે સંસારનાં દુઃખથી પી-ડિત થયેલા પ્રાણીઓ દેને શરણે જાય ? હવે કહ્યો ઉ-પાય છે કે, આ પ્રાણી દુઃખથી છુટે. મારે પણ તેની ભેળું દુઃખ પામવું એ યોગ્ય છે. અરે ! આ માછલાં ગળવાનું છે, તેપણ પાણિ વગરનાં સૂર્યના તાપથી પીડિત થયેલાં તરફડે છે અને મારે તરફ આખોટ છે. બેરાં, આંધળાં, અંગ ધર્મગરનાં, અનાથ અને રોગીને જોઈ જતા મનમાં કયા આવેલી નથી, તેને મૂઠું સમજવો. ઘાઈ પ્રાણીના પ્રાણ જ-વાને સમય આવ્યો અને વળી તે ભયથી વિવેક થયેલા-ને જોઈ સાર્થક છતાં રક્ષા કરતો નથી તે પુરૂષ પાપી ગ-તીને પામે છે. માછલાંઓનાં દુઃખ હરણ કરવાથી જે સુ-ખ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સુખની સોળમી કળાને સ્વર્ગ અને અપવર્ગની દુર્લભતા નથી; એટલા માટે દીન અને દુઃખિત

માછલાંને મુકી હું બ્રહ્મલોકમાં જ્યારે ન જાઉં, ત્યારે સ્વર્ગ લોકમાં કેમ જાઉં ? હું તમારી આશાનો ઉચ્છેદ કાઢ દિવસ કરવાનો નથી; માટે તમે રાજાને આ વાત નિવેદન કરો, જ્યાં તે રાજા મારું મૂલ્ય તમને આપશે.

જીવન કહે છે—હે રાજા ! એવાં બ્રાહ્મણનાં વચન તે મચ્છિયારાઓએ સાંભળી મનમાં સંબ્રમિત થઈ પોતાના નહુષ રાજા પાસે જઈ ગઈ વાત નિવેદન કરી. નહુષ રાજાએ પણ તે વાત સાંભળી મનમાં વિચાર કર્યો કે, “ અદ્ભૂત આકૃતિવાળા આ કાણુ હશે ” એ રાતે વિચાર કરી ધર્માત્મા રાજા કાંઈ મુનિશ્રેષ્ઠતા જાણી શકાય પોતાના સૈન્યનો ત્યાગ કરી કારભારી અને પુરોહિત સહિત મુનિ પાસે આવ્યા. સૂર્ય સરખા તેજસ્વી, ઉત્તમ વ્રતવાળા અને ધ્યાનયોગમાં પરાયણ ભૃગુવંશી ચ્યવન ઋષિ છે, એમ જાણી તેનો વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરી. તે પછે હાથ જોડી આવું વચન કહે છે. હે ભગવન્ ! આપની આજ્ઞાથી શું ફરું તે મને કહો ?

ચ્યવન ઋષિ કહે છે—હે રાજા ! આ મચ્છિયારા મહોટા-શ્રમથી દુઃખિત થયેલા છે માટે આને મારું ઘટિત પ્રમાણે મૂલ્ય આપો. આ મચ્છિયારાને મચ્છના ધર્મમાં રહેલો હું જો યથાર્થ મૂલ્ય ન આપું તો મારી ઉપર કરજ રહે; માટે મારે આપવું અવશ્યનું છે, એમ નહિ તો હું મરણ પામીશ.

નહુષ રાજા કહે છે—હે ભૃગુવંશન ! તમારું મૂલ્ય આ નિપાદને લક્ષ એક (તે વખતનું ચલણી નાણું) આપું અથવા તમે કહો તે આપું ?

ચ્યવન કહે છે—હે રાજા ! તમે પ્રાર્થના કરેલ લક્ષ એક મારું

મૂલ્ય નથી, મારે લાયક તમારા કારભારી સાથે વિચારક-
રી મૂલ્ય કહો ?

નહુષ કહે છે—હે દ્વિજોત્તમ ! ત્યારે ઢાટી એક મૂલ્ય પારા-
ધીને આપું એ આછું હોય તો ફરીથી ખોલો તે આપું ?

અવન કહે છે—હે રાજા ! આત્માનું મૂલ્ય લોકમાં ઢાઠએ
કરવું નહિં અને તે કરે તો વખાણવા લાયક નથી. કેમજે
આત્મમેશંસા કરવાને હું સમર્થ નથી. એક લક્ષ અથવા
એક ઢાટી કે તેથી અધિક માડું મૂલ્ય છે તે હું જાણતો
નથી; માટે બ્રાહ્મણોની સાથે વિચાર કરો ?

નહુષ કહે છે—હે દ્વિજ ! અર્થ રાજ્ય અથવા બધું રાજ્ય
નિષાદોને આપું એ તમારું મૂલ્ય હું માનું છું તમે શું
માનો છો તે કહો ?

અવન કહે છે—હે પૃથ્વીપતે ! અર્થ રાજ્ય અથવા બધું રા-
જ્ય મારા લાયક નથી, માટે ઋષિઓની સાથે વિચાર કરો ?

ભીષ્મ કહે છે—હે રાજા ! એવાં ઋષિનાં વચન સાંભ-
ળી નહુષ રાજા મનમાં બહુજ દુઃખિત થઈ પોતાના કાર-
ભારી અને ગૌર સહિત વિચાર કરે છે તેટલામાં ગવિજાત
નામના ઋષિ ત્યાંહાં આવીને રાજાને કહે છે કે, આ મુ-
નિને હું સંતોષ પમાડીશ.

નહુષ કહે છે હે ઋષિ ! ત્યારે તમે આ મહાત્માનું મૂ-
લ્ય કહો, અને આ સંકટમાંથી મારો અને મારા કુળનો
અનુગ્રહ કરો ? જો આ ઋષિ ક્રોધાતુર થાશે તો લોકપાત્ર
સહિત ત્રણ લોકને અને મારા વંશને નાશ કરશે; ત્યારે
તપ્ત વગરનો હું કેમ નાશ ન પામું ?

અવિજ્ઞાત કહે છે-હે રાજા ! વેદાધ્યયનરહિત જે બ્રાહ્મણ છે તેનું પૂજન અર્થ વગર થાય છે, તેવાઓની ગાય દેવતા છે; સાટે આનું મૂલ્ય ગાયના મૂલ્ય પ્રમાણે આપો-એવાં તેનાં લયચત્ર સાંભળી અવતરને કહે છે.

નહુષ કહે છે-હે ભાર્ગવ ! એકા થાઓ ! એકા થાઓ તમને ગાયના મૂલ્ય બરોબર વેચ્યા છે.

અવતર કહે છે-હે રાજા ! બહુ સારું હું ઉઠું છું; મને ગાયના મૂલ્ય પ્રમાણે ભલે વેચ્યો. જંગતમાં ગાય બરોબર રાકાઈ પવિત્ર નથી. ગાયો નિરંતર વંદન કરવા અને પ્રદક્ષિણા કરવા લાયક છે. મંગળના સ્થાનભૂત ગાયોને સૃષ્ટિની આદિમાં પ્રજાએ સજ્જલ છે. જે ગાયોનું છાણ બ્રાહ્મણની અગ્નિહોત્રઆદિ ગૃહો અને દેવતાનાં મંદિરોને પવિત્ર કરે છે, તેથી અધિક બીજું શું છે ? જે ગાયોનાં ગોમૂત્ર, ગોમય, કુંચ, દહિ, અને ધો એ પાંચ પવિત્ર પદાર્થો છે; તે સકલ જંગતને પવિત્ર કરે છે. ગાવો મમાવતો નિલં ગાંવાસ્તિષ્ઠંતુ પૃષ્ઠતઃ ॥ ગાવો મે હૃદયે સંતુ મવાં મન્યે વસામ્યહં એ મંત્રને પવિત્ર થઈ એકાગ્રતાથી ત્રણ સંધ્યાકાળે નિરંતર પાઠ કરે તે સર્વ પાપથી રહિત થઈ ત્રિષુ લોકમાં જાય છે. જે મનુષ્ય ગાયોને ટાઢ, વાયુ અને તડકાથી રક્ષા કરે છે, તે સર્વ દુઃખથી રહિત થઈ અત્યંત સુખ પામે છે. જે જમ્યાની પે-હેના ગાયને પવિત્રતાથી અન્ન અને તણ આપે તો પ્રભલોકમાં જાય છે. એવી રીતે ગત્રાનિહક (ગાયને અન્ન તણાદિ) આપે છે તેણે અગ્નિમાં હોમ દીધો, પિતૃઓને તૃપ્ત કર્યા અને દેવતાઓની પૂજા કરી, એમ બાણવું યજ્ઞોની આદિ.

નહુપ રાજા અને અંબવન ઋષિના સંવાદનું આખ્યાન. ૧૩૧

મધ્ય અને અંતમાં સર્વ દેવતાઓની કૃપા, દહિ અને ધૃત રક્ષા કરનાર છે. આ ગાયો સ્વર્ગમાં જનારાઓને જંગમ-રૂપ પગથીયાં છે; માટે ગાયોનું દાન દેવું અને નિરંતર પૂજન કરવું.’

ભીષ્મ કહે છે હે રાજા ! એવાં ગાયના મહિમારૂપ અંબવન ઋષિનાં વચન સાંભળી નિપાદોએ મહાત્મા અંબવનને મણિપાત કરી આવાં વચન કહ્યાં.

નિપાદો કહે છે— હે ભગવન્ ! સાંધુ પુરુષનું દર્શન, સ્પર્શન, કીર્તન અને તેની સાથે સંભાષણ પવિત્ર કરે છે, એ અમે સાંભળ્યું છે; માટે અમે તમારું દર્શન અને સંભાષણ તમારી સાથે કર્યું છે, એટલા વાસ્તે તમે પ્રસન્ન થાઓ અને આ ગાયનું દાન લીધો.

અંબવન કહે છે— હે નિપાદો ! આ ગાયનો હું પ્રતિગૃહ કરું છું, તેની અવજામાં મારી સાથે સ્વર્ગમાં ચાલો; અને મેં દાયા, વાણી અને મનથી જે કંઈ સુકૃત કર્યું હોય, તેથી આ સર્વે મંત્રરૂપ જાંતુ મુખને પામો.

ભીષ્મ કહે છે— હે યુધિષ્ઠિર ! તે પછે તે મહાત્મા અંબવન ઋષિના પ્રતાપથી સર્વ નિપાદો અને માછલાંઓ સ્વર્ગમાં ગયા. તે સમયમાં સ્વર્ગમાં જતાં જોઈને કારભારી અને ગોર સહિત નહુપ રાજા વિસ્મય પામી કહે છે.

નહુપ કહે છે— હે આમાત્યો ! એયાર્થ મનુષ્યોએ તીર્થના જળ સરખા સંત પુરુષોની સેવા કરવી. દેમઠે વૈભવથી ક્ષિણ્યયા હોય, તોપણ મનુષ્યોને નિષ્કળ થાતા નથી. મહાત્માનું દર્શન પવિત્ર કારક છે અને તીર્થરૂપ છે. તીર્થ તો

કાળે પવિત્ર કરે છે, સાધુ પુરૂષ તો સમાગમથી પવિત્ર કારક છે. એમ વાત કરે છે તે સમયમાં અચન જકષિ અને ગવિજાત પ્રસન્ન થઇને નહુષ રાજાને આવું વચન કહે છે. હે રાજા ! અમે તમને પ્રસન્ન થયા છઇએ; માટે ઇચ્છા પ્રમાણે વરદાન માગો ? એવાં તેનાં વચન સાંભળી રાજાએ ધર્મ-પુદ્ધિ માગી. તે પછે તે જકષિઓએ કહ્યું કે, “ તથાસ્તુ ” એમ કહિ તે રાજાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. હે રાજા ! અહો ! તું ધન્ય છો કેમજે મનુષ્યને ધર્મમાં પુદ્ધિ થાવી બહુજ દુર્લભ છે, તેમાં રાજાને રાજ્યમઃ અને મોહ હોય છે. અને મોહથી નરક પ્રાપ્ત થાય છે; માટે વિવેકી પુરૂષોએ રાજ્યની નિંદા કરેજ છે. જ વિષયમાં લોભતાવાળા છે તે તો રાજ્યને વખાણે છે, વિદ્વાન તો નરક તુલ્ય દેખે છે; માટે હે રાજા ! જેહ લોહને નાશ કરનારો મદ કાઇ દિવસ કરવો નહિં. તમને અમારા જેહની કૃપાથી મદ નાશ થાશે એમાં સંશય નથી. ઇચ્છા પ્રમાણે ધર્મ પુદ્ધિ થાઓ, એમ કહી મહાત્માઓ ચાત્રી નીકળ્યા. નહુષ રાજા પણ વરદાન પામી પોતાના ભવન પ્રત્યે ગયા.

ભીષ્મ કહે છે—હે રાજા ! એવી રીતે સત્પુરૂષતા સમાગમના ગુણ અને ગાયનો મહિમા કહ્યો, હવે ખીજું શું સાંભળવાની ઇચ્છા છે તે કહો ?

एतत्ते कथितं राजन् गुणा ये सत्समागमे ॥

महाभाग्यवतां चैव किमन्यत् श्रोतुमिच्छसि ॥ ૧ ॥

इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभाषायां च्यवन नहुष संवादो नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ ૩૫ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

માનસાનીહ તીર્થાનિ પ્રશંસંતિ મહર્ષયઃ ॥

તાને મે કુરુશાર્દૂલ યથાવદ્વક્તુમર્હસિ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછે છે-હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! નિવેંડી પુરૂષો માનસતીર્થો (મનતાં કલ્પિત) ને વખાણુ કરે છે, તો તમે મને કહેવા લાયક છો ?

ભીષ્મ કહે છે-હે રાજા ! આ ઠેકાણે જનક અને લોમશ ઋષિના સંવાદરૂપ ઇતિહાસ કહું તે સાંભળો. ધર્માત્મા, ધ્યાનયોગમાં પરાયણ, તપસ્વી, સત્ય બોલનાર, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી સંશય વગરના અને તીર્થયાત્રામાં તત્પર જે લોમશ નામે ઋષિ હતા, તે ઘણા સમયમાં જનક રાજાને ઘેર પધાસ્યા. જનક રાજા પણ પોતાને ઘેર આવેલા લોમશ ઋષિને જોઈ ઉભા થઈ યથાવિધિ પૂજા કરી, આસન આપ્યા પછી વખત લઈ બોલ્યા હે રાજા ! તમે જે મને પુછો છો તેજ તેણે પુછ્યું.

જનક રાજા કહે છે-હે મહાપ્રાજ્ઞ ! મહત્પુરૂષો માનસતીર્થોનાં વખાણુ કરે છે તે તીર્થોનો વિસ્તાર મને, કહેવા લાયક છો ?

લોમશ કહે છે-હે નિષ્પાપ ! તમને માનસતીર્થ કહું તે સાંભળો. જે પુરૂષ તે તીર્થમાં સ્નાન કરે તો પરમ ગતિને પામે છે. આ જગતમાં જ્ઞાન તીર્થ, જંગમ તીર્થ, ઇન્દ્રિય-નિર્ગેહ તીર્થ, સર્વ પ્રાણી ઉપર દયારૂપ તીર્થ, સત્ય તીર્થ

કામળતા તીર્થ, દાન તીર્થ, દમ તીર્થ, સંતોષ તીર્થ, પ્રભાચ-
ર્ય તીર્થ, અહિંસા તીર્થ, ચોરી ન કરવી તે તીર્થ, અદ્રો-
હલાવ તીર્થ, શ્રદ્ધા તીર્થ, ધૃતિ તીર્થ, અને તપ તીર્થ છે.
એ બધા તીર્થમાં જથી મનની શુદ્ધિ થાય છે તે ઉત્તમ તી-
ર્થ છે. જળમાં સ્નાન કરવું તે તીર્થ નથી. ઠાઠ પાગધી,
વિષથી, ફૂર અને નાસ્તિક હોય તે પણ જે સર્વ તીર્થમાં
સ્નાન કરે તોપણ સર્વદા મક્કીન છે. શરીરના મળ ધોવાથી
નિર્મળ થાતો નથી. જમ જળના જંતુ જળમાં જન્મે છે
અને મરે છે, તેમ તે પુરૂષ જન્મ મરણને ભોગવે છે. શુ-
દ્ધ મનવાળો જન્મ મરણ પામતા નથી. ત્રિષયમાં જે પ્રી-
તિ તે મનનો મળ કહેવાય છે, તેમાં જ્યારે વૈરાગ્ય થાય
ત્યારે મન નિર્મળ કહેવાય છે. અંતરમાં રહેલો જે મળ છે
તે તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થાતો નથી. જમ મદી-
યા પાત્રને સેંકડો નદીના પાણીથી ધોઈએ તોપણ પવિત્ર
થાતું નથી, તેવી રીતે નાવાથી પવિત્ર થવાતું નથી. વેદમાં
દાન, યજન, તપ પવિત્રતા, તીર્થસેવા અને શ્રવણ એટલાં
તીર્થો કહ્યાં છે, પણ જેનું મન નિર્મળ છે તેને સર્વ તીર્થરૂ-
પ છે. જે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોને રોકીને જ્યાં જ્યાં વસે છે,
ત્યાં ત્યાં નૈમિષારણ્ય અને યુષ્કરાદિ તીર્થો રહે છે. જે
મનુષ્ય રાગ-દ્વેષરૂપ મળને હરનાર ધ્યાનરૂપ જળ છે જેમાં
એવા જ્ઞાનરૂપ માનસરોવર તીર્થમાં સ્નાન કરે છે
તે પરમ ગતીને પામે છે. જે જગતના કારણરૂપ વાયુદેવ-
ને ભજન કરે છે તેથી ખીજું અધિક તીર્થ નથી. જેમાં નિ-
ર્મળ અંતઃકરણવાળા ભગવદ્ભક્તો સ્નાન કરે છે, તેજ

પાપને નાશ કરનારું અધિક તીર્થ જાણો. જે ઠેકાણે વિષ્ણુ ભક્તો વસે છે, તે સર્વથા અધિક ક્ષેત્ર જાણવું. જ્યાં રાગાદિ રહિત વિષ્ણુભક્તો છે ત્યાં વિષ્ણુનું સાન્નિધ્યપણું છે, જ્યાં વિષ્ણુભક્તો નથી અને સુગંધી ચંદનાદિક અને નાના પ્રકારના પુષ્પાદિક હોય તો પણ વિષ્ણુનું સાન્નિધ્ય નથી, નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્યાદિક અને નૃત્ય ગાયનાદિથી નિરંતર આરાધના કરાય છે તો પણ વિષ્ણુ હર્ષ પામતા નથી. માટે મ્હોટા ભાગ્યવાળા, પાપ રહિત વિષ્ણુભક્તો સકળ લોકને પવિત્ર કરનાર છે, તેથી ક્યું તીર્થ અધિક છે? જે ભગવદ્ભક્ત શૂદ્ર, પારાધી અથવા ચાંડાળ હોય તેઓને તે તે જાતિના સામાન્યરૂપે જુએ છે, તે નરકમાં જાય છે. **હે રાજ !** વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરવા સારૂ વિષ્ણુભક્તોને સંતોષ પમડવાથી વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાય છે. **હે રાજ !** એ રીતે માનસ તીર્થનું લક્ષણ કહ્યું. હવે તમને પૃથ્વીના તીર્થોનું પવિત્રપણું કહું તે સાંભળો. જેમ શરીરના ઠેકાણે જાય નીચે ભાગ પવિત્ર અપવિત્ર છે, તેમ તત્ત્વવેત્તા મુનિઓએ પૃથ્વીનો અને જળનો આશ્રય કરવાથી મુનીઓનું અને જળનું પવિત્રપણું કહેવાય છે. એવાં પૃથ્વીનાં તીર્થોમાં અને માનસતીર્થોમાં જે હમેશાં સ્નાન કરે તે પરમ ગતિને પામે છે.

ભીષ્મ કહે છે—**હે રાજ !** એવી રીતે મહામુની લોભશ જનક રાજાને માનસતીર્થોનો મહિમા ખતાવી આપી નીકળ્યા. જનક રાજા પણ તેના કહેવા પ્રમાણે અનુસરી અત્યંત કુર્ક્ષ્મ સિદ્ધિને પામ્યાં. હે ભૂપતે ! તીર્થ, વેદ, ત-

પ અને સત્ક્રિયા પાવિત્ર કરતા નથી. જેનું મન નિરંતર પાવિત્ર છે તેનેજ સર્વ ક્ષણરૂપ થાય છે ખીજી રીતે થાતાં નથી. નૃચૈવ સ્તીર્થાંને ભવાંતિ ભૂષતે ન ચૈવ વેદા ન તપો ન સત્ક્રિયા ઘડા પ્રસન્નં હૃદયં સુનિર્મલં તદાશુ સર્વાણિ ફલંતિ નાન્યથા ॥
 ઇતિશ્રી ઇતિહાસસમુચ્ચયે ભીષ્મયુધિષ્ઠિરસંવાદે ગુર્જર-
 ભાષાયાં માનસતીર્થયાત્રાનામ પઢાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૬ ॥

અધ્યાય ૨૭ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

અહત્વા બ્રાહ્મણાન્ યેન કર્મણા બ્રહ્મહા ભવેત્ ॥

एतन्मे पृच्छत स्तात यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછે છે-હે તાત ! બ્રહ્મહત્યા કર્યાવગર કયાકર્મથી બ્રહ્મહત્યા થાય છે તે તમે મને કહેવાશાયક છો ?

ભીષ્મ કહે છે-હે રાજા ! જે વાત તમે મને પુછો છો તેજ વાત મેં વ્યાસજીને પુછેલ તેણે જ કહેલ છે તે તમે સાંભળો. બ્રાહ્મણને કાંઈ વસ્તુ દેવા સાડ્યોશાત્રીને પછે તેને કાંઈ નથી એમ કહે તે બ્રહ્મધાતકી બણવો. જે પોતાની ગુણસંપન્ન પુત્રી યોગ્યવરને દેતો નથી તે બ્રહ્મહત્યાને પામે છે. કપટથી દ્રવ્ય સંપાદન કરે અને વેદાધ્યયન સંપન્ન બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય હરણ કરે તે બ્રહ્મ ધાતકી બણવો. જે અર્થર્થમાં પ્રીતિયુક્ત થઈ બ્રાહ્મણ જાતીને મિથ્યા વચન યોગી શોક ઉત્પન્ન કરે તે બ્રહ્મધાતકી બણવો. જે તરશથી આકુળ વ્યાકુળ થઈ આમનાં તેમનાં ભટકતાં ગાયોના ટોળાંને વિધ્ન કરે તે બ્રહ્મ

ધાતકી જાણવો. અંગહીન, દીન, અંધ, વ્યાધિગ્રસ્ત અને
જડ હોય તેનું દ્રવ્ય હરણ કરે તે અલ્પધાતકી જાણવો. જે
પ્રસિદ્ધ વેદ અને ઋષિઓએ કરેલાં શાસ્ત્રને દૂષિત કરે તે
અલ્પધાતકી જાણવો. જે નાસ્તીક, ધર્મ મર્યાદાને ભેદ કર-
નાર, દેવ બ્રાહ્મણને દૂષણ દેનાર અને ધર્મની નીંદા કરનાર
હોય તે અલ્પધાતકી જાણવો. જે સર્વ લોકના કર્ત્તા જગત્પતિ
વાસુદેવને મોહથી દૂષિત કરે તે અલ્પધાતકી જાણવો. જે
માતાની પેઠે રક્ષા કરનાર અને સૃષ્ટિ, સંહાર કરનારની
પૂજા કરતો નથી તે પાપી અલ્પધાતકી જાણવો. જે વનમાં
વનનાં તૃણાદિના ભક્ષણ કરનાર અને ટાઇના અપરાધ વ-
ગરનાં કરનાર દીનપ્રાણીને મારવાની ઇચ્છા કરે તે અલ્પધા-
તકી જાણવો. જે સાક્ષીના કામમાં ગળતી સમીપે લોભ,
દ્વેષ અને ભયથી ખોટું બોલે તે અલ્પધાતકી જાણવો.
જે લોકમાં પારકાં છિદ્ર બેનાર અને ચાડી કરી ઉદ્વેગ ઉ-
ત્પન્ન કરે તે અલ્પધાતકી જાણવો. જે પુત્ર નેત્રથી હીન
અને દુઃખિત થતાં માત પિતાની રક્ષા કરતો નથી તે અ-
લ્પધાતકી જાણવો. જે હિંસિક પુરૂષો જંતુનો ઉપર પ્ર-
તિકુળ વર્તે છે તે અલ્પલ્પા કથ્યાવગર અલ્પલ્પાને પા-
મે છે. જે ગાયના ટોળામાં, વનમાં ગામડામાં, નગરમાં
અગ્ની સુકી સળગાવે છે તે અલ્પધાતકી જાણવો. ક્ષુધાથી
વ્યાપ્ત થયેલા અને જમવાની ઇચ્છા કરનાર બ્રાહ્મણને
વિદ્ર કરે છે તે અલ્પધાતકી જાણવો. જે પાપી શુદ્ધ અને
શુદ્ધપુત્રનું અપમાન કરે છે તે બ્રાહ્મણને માથા વગર અ-
લ્પધાતકી જાણવો. જે ચાત્રતાં, ઉભતાં જગતાં અને સુત

પ્રાણીનું હિત આચરણ કરતો નથી તેનું જીવિત પશુના સેરખું વૃથા છે. હે ભારત ! બ્રહ્મહત્યા કર્યા વગર બ્રહ્મહત્યા પુરૂષને થાય છે, તે વાત યથાર્થ મેં તમને કહી બતાવી.

एतत्ते सर्वमाख्यातं मया तत्त्वेन भारत ॥

अहत्स्वैव यथा विप्रं ब्रह्मह्नां पुरुषो भवेत् ॥ १ ॥

इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभाषायां ब्रह्महत्यानिर्देशो नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

मायनाः पुरुषा लोके नृवांसाः प्राणिर्हिंसकाः ॥

मांसेषु श्रद्धा दृश्यन्ते रौद्रारक्षोगणा इव ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછે છે—હે પિતામહ ! ધણું કરીને આ લોકમાં ધાતકી, પ્રાણીની હિંસા કરનારા અને માંસમાં રાક્ષસોની પઠે શ્રદ્ધાવાળા દેખાય છે. નાના પ્રકારના શાકપત્રાદિ તેમજ શેરડી અને દુધના પદાર્થોની તેવી ઇચ્છા કરતા નથી. જેવી માંસમાં કરે છે, માટે માંસ વગર જે પદાર્થો છે, તે તેજ અને કાંતી કરનારા છે. તેમજ રોગ અને પીડા હરનારા છે. માંસલક્ષી તો આથી અતિશે સ્વાદિષ્ટ બીજા કોઈ પદાર્થ નથી એમ તે બાણતા હશે; માટે માંસલક્ષણમાં ઋષિઓએ જે દોષ કહ્યા છે, અને વરજવામાં જે ગુણ કહ્યા છે તે તમે મને કહેવા લાયક છો ?

ભીષ્મ કહે છે—હે રાજા ! અંહો ! આશ્ચર્ય છે કે, જે પુરૂષ વિષયમાં લુબ્ધ થઈ સર્વ દોષરૂપ માંસમાં ગુણ દેખે છે, તે

મૂઠ પુરપો શોચ કરવા લાયક છે. સ્વાદ આખનાર પુરપો-
ને તો જીભના ટેરવાના અગ્રભાગ ઉપર ક્ષણમાત્ર સંગરૂપ
સ્વાદ છે. કંઠની નાડીથી હેઠું ઉતર્યું કે, સર્વ અન્ન સર-
ખુંજ છે. જે સ્વાદ અથવા સ્વાદ વગરનું અન્ન ગળાથી
ઢાઠામાં ગયું કે, સારા નરસાનો પરિણામ સરખો છે. ર-
સનાના ક્ષણ સંયોગના લોભથી અને તૃષ્ણાના આનંદમાં
મોહ પામી અંદુશથી માછલાની પેઠે નાશ પામે છે. જે
માંસ છે તે આયુષ્યનું કાંઈ હેતુ નથી, દેવળ દેવળ કારણ
છે; તે દેવત દોષની નજરે આવતું નથી. જે માંસ ખાનારા
છે તે રોગી, પિડીત અને દુર્બળ દેખાય છે. જે માંસ ખા-
તા નથી તે નિરોગી, બળવાળા અને સુખયુક્ત દેખાય છે.
જે નિરંતર સ્વાદમાં આરૂઢ, નાસ્તીક અને વિપયમાં લુ-
પ્થ થયેલા રાક્ષસની પેઠે નિર્દય થઈ વૃથા માંસ ખાય છે.
જે જીવવાની આશાવાળા પ્રાણીના માંસને ખાય છે તે ખા-
નાર પ્રાણીને અન્ય અવતારમાં તેને ખાય છે. એમ બ્રહ્મા
કહે છે. માંસ એ શબ્દના અર્થથી એમ જણાય છે કે, માં
મને જે ભક્ષણ કરે છે સ તે, હું, માંસરૂપ થાવું છઉં. એ-
નેજ માંસનું માંસપણું વિવેકી જન કહેછે. માંસ વૃણ, કાંઈ
અને પાષાણથી ઉત્પન્ન થાતું નથી દેવળ પ્રાણીને મારવા-
થીજ થાય છે, માટે માંસનો પરિત્યાગ કરવો; એજ ત-
મ પ્રાપ્તિનું સાધન છે. જુઓ કે આ શરીરને કટો વાગ-
થી ફટકી વ્યથા થાયછે ? અહો ! માંસનું દુરાત્માપણું તો
પ્રત્યક્ષજ દેખાય છે, દેમજે એકને ક્ષણિક પ્રીતી અને અન્ય
પ્રાણીથી વિયોગ પામે છે. જે મનુષ્ય સર્વ પ્રાણી ઉપર પોતા

ખરોખર ઝેટલે દુઃખ દેવાથી દુઃખ અને સુખ દેવાથી સુ-
ખ થાયછે, એમ જોનાર તે પરમ ગતીને પામે છે. જે મનુ-
ષ્ય પ્રાણીને ઉદ્ધેગ પમાડે છે તે અરણ્યમાં દુઃખ ભોગવનાર
થાય છે. જે પ્રાણીની હીંસા કરનાર છે તે સર્પની પેઠે પ્રા-
ણીને ઉદ્ધેગ કરનાર નરકમાં પડે છે, જે વૃથા પશુની ધા-
ત કરે છે તે પશુના જટલા રોમ છે તેટલા વર્ષ પર્યંત જ-
ન્મ મરણ પામે છે. પશુની આઠ પ્રકારથી ધાત કરનાર ક-
હેવાય છે, તેમાં ૧ હણનાર, ૨ અનુમોદન કરનાર, ૩ તે-
નો વિભાગ કરનાર, ૪ તેનો વેચનાર, ૫ વેચાથી લેનાર, ૬
રાંધનાર, ૭ લઇ જનાર અને ૮ મો ખાનાર છે. ધન લઇ
પશુને વેચનાર, ઉપભોગબુદ્ધિથી મારોને આખનાર અને
વધ, અને ખંધનમાં સહાય કરનાર એ ત્રણ પ્રકારનો ધાત
કહેવાય છે. જે પોતાનું માંસ પારકા માંસથી વધારવાની ઇ-
ચ્છા કરે છે તે નરકમાં પડે છે, એમ ધર્માત્મા નારદ મુનિ ક-
હેછે. માંસની ઉત્પત્તિ અને ફેલુંધાસીનો વધ તથા ખંધન જોઇ
સર્વ માંસના ભક્ષણથી નિવૃત્તિ પામવી. જ્યારે પોતાની મે-
ળે ઉત્પન્ન થયેલા વનના શાકથી નિર્વાહ થાતો હોય ત્યારે
પેટ ભરવા સાડ પાતક કાણ કરે? હે રાજા ! આ ખાખત પૂર્વે
ઋષિઓના મધ્યમાં ધણીવાર સંવાદ થયો છે તેમાં જે નિ-
શ્ચય થયો છે તે મારી પાસેથી સાંભળો, જે હિંસક પ્રાણીને
પોતાના સુખ સાડ મારે છે તે સ્થાવરપણાને પામે છે
એમ વ્યાસ ઋષિ કહે છે. જે હમેશાં તપ તપે, યજ્ઞન કરે
અને દાન આપે તે, અને જે મદ્ય, માંસને વર્જી તેજન્ને સુ-
રખા સમજવા એમ બ્રહ્મસ્પતિ કહે છે. જે જીવિત પર્યંત

ઝેરની પેઠે માંસનો ત્યાગ કરે છે તે સ્વર્ગલોકમાં જાય છે, એમ ભગવાન વસિષ્ઠ કહે છે. જે માંસ ભક્ષણ કર્યા પછે દોષ દેખી નિવૃત્તિ પામે છે તે સ્વર્ગ ગતિને પામે છે; એમ જમદગ્નિ કહે છે. જે અહિંસક પુરુષ છે તે રૂપ, ઐશ્વર્ય, આરોગ્યતા, શ્રવણગણ અને સ્વર્ગ ગતિને પામે છે, એમ શુકાચાર્ય કહે છે. પ્રાણીના પ્રાણ બચાવવાથી સુવર્ણ દાન-ગો દાન અને પૃથ્વી દાન ઉત્તમ નથી, એમ પરાશર કહે છે. હવે બુદ્ધિમાનૂ માર્કંડેય મુનિએ જે ધર્મ કહ્યો છે, અને સર્વ પ્રાણીના મીત્ર બ્રહ્માએ જે કહેવું છે, તે હમણા સાંભળો. કાયા, વાણી અને મનથી કાશ્ઠની હોંસા કરવી નહીં. મુનીઓને ભોજન કરવા કાયક જે શાક, મૂળ અને ફળ ભક્ષણથી જે ફળ મળે છે, તે ફળ માંસ વરજવાથી મળે છે. જે મનુષ્યો જન્મથી માંડી મધ, માંસ અને મત્સ્યને વરજે છે, તેને મુનીઓ ગણવા. જે મનુષ્ય સો વર્ષ પર્યંત ગોમૂત્ર અને યવના લોટનો આહાર કરે, અને એક માંસનું વર્જન કરે તે જેમાં માંસનો ત્યાગી ઉત્તમ છે. જે સર્વ જગતનો હિતેચ્છુ થઈ કોઈ પ્રાણીનો વધ, બંધન અને પરિક્લેશ પમાડતો નથી તે અત્યંત સુખને પામે છે. જે સો વર્ષ સુધી દારૂણ તપ તપે અને જે માંસ વર્જે તે જે ઉસમ કહેવાય છે. જે માંસ ભક્ષી મનુષ્ય જે પક્ષમાં એકદા દિવસ ત્યાગ કરે તો સ્વર્ગ ગતિને પામે; ત્યારે અત્યંત વરજનાર જેમ ન પામે ? મધ, માંસ, સ્ત્રીઓ, (બાલ્યાર ક રનારીઓ) બુદ્ધિ, ચોરી અને પ્રાણીના વધની જગ્યો એટલા સ્થાનમાં જેનું મૃત્યું નજીક આવ્યું હોય તે જાય છે.

અગ્નિ પશુની ઉપર જે રાસ સ્વભાવથી નર્દ્ય છે તે પણ તૃણની પેઠે આચરણ કરે છે, જે અગ્નિ છે તેનો આળવાનો સ્વભાવ છે તે પણ પિતાની પેઠે આચરણ કરે છે, એવાં પશુના માંસને ખાનારા મનુષ્યો ઠેવા નિર્દ્ય છે હિતાત્તા ઠાઠ પોતાના પિતાના મસ્તકને તરવારવતી ધ્રાત કરે તેનું જે પાતક છે તેજ પ્રમાણે દુઃખમાં યોજના કરે છે, એવી દુઃખકારક હિંસા છે; માટે અહિંસા ધર્મમાં હાધીના પગમાં સર્વના પગની પેઠે સર્વ ધર્મનો અંતર્ભાવ થાય છે જે પ્રાણીની હિંસા કરનારા છે તે સેંકડોવાર પેટે ચાલનારાતા જન્મ ભોગવી છેવટમાં ચાંડાળાદિક જાતીમાં અવતાર ધારણ કરે છે. જે મનુષ્ય પ્રતિવર્ષ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતાં સો વર્ષ નિગમન કરે તેનું પુણ્ય અને જે માંસ ખાતો તથી તેનું પુણ્ય બરોબર છે. જે સમ સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીનું જ્ઞાન આપે છે તે અને જે માંસ ખાતો તથી તે બન્નેને સમ ફળ થાય છે. જે પુરૂષ ઠાઠ દિવસ હિંસા કરતો તથી તે પુરૂષ જ્યારે જે કર્મ ચિંતવન કરે તે કર્મ તેને યલ વગર પ્રાપ્ત થાય છે. માંસના વરજવાથી ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર વિમાનમાં બેસી અપ્સરાનાગણે સેવન કરાયેલા દેવતાની પેઠે આનંદ પામે છે. જે ધ્યાનયોગીનિષ્ઠ પુરૂષ ગતી પામે છે તે ગતીને સર્વ પ્રાણી ઉપર દયા કરનાર પામે છે, વાસુદેવ જગત્પતિ વિષ્ણુ સમસ્ત પ્રાણીના આત્મા છે; માટે ઠાઠની હિંસા કરવી નહીં. સર્વ પ્રાણીના હિતરૂપ આ ધર્મનો આશ્રય કરનાર બ્રહ્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણની દેવતાઓ પણ ઇચ્છા કરે છે. જેણે અહિંસાનું સેવન કર્યું તેને સર્વ વેદભણવાનું,

મારા ભાઈને કેમ ગૃહણ કર્યો છે તે તું મને કહે ?

પત્રગ કહે છે—હે રાજા ! હું તમારો પૂર્વજ ચંદ્રવંશી પાંચમો આયુનો વંશ કર્ત્તા નહુપ નામે દીકરો હતો. તે મેં તપ, યજ્ઞ, વિદ્યા, કુટુંબજન અને પગઠમથી ત્રણસોકનું ઐશ્વર્ય (ઇન્દ્રપદ) મેળવ્યું. તે પછે સર્વરાજનો મદ મારામાં આવ્યો, જે મદથી એક સહસ્ર ગુપ્ત્ય મુખ્ય આશ્વિણની પાસે મારી પાત્રખાતે વહન કરાવી, તે પ્રસંગમાં મારા મહાન્ દોષથી લોક પ્રખ્યાત મહાત્મા અગસ્ત્ય મુનિએ દોષથી રાજ્યત્રેષ્ટ કરી દેવતા બળથી આવી ગતીને પમાડ્યો. જે દેવગતીને બુધિ, ઉત્સાહશક્તી, સહાયતા અને બળથી કાંઈ ઉદ્ધિધન કરી શકતું નથી. તે દેવને સુખ દુઃખ ઉત્પન્ન કરવામાં કાંઈ ભાર નથી, જેનાથી હું દેવતાનો રાજા હતો. તોપણ ક્ષણમાત્રમાં સર્પબળને પામ્યો. જે બુધિ, શૌર્યતા અને સંપત્તિ હોય તોપણ દેવની આગળ કાંઈ પહોંચી શકતું નથી. બુધિવાળા, શૂરવીર પુરૂષો દુઃખિત દેખાય છે, બીકણ અને સૂર્ય જન તો સુખી દેખાય છે; મારે દેવજ કારણ છે. જે કાંઈ આ લોકમાં પ્રાણીમાત્રને વિપત્તિ અથવા ચિંતા થાય છે તે દેવથીજ થાય છે. એવી રીતે જ્યારે વિમાનમાંથી હેઠો પડ્યો, ત્યારે અગસ્ત્ય મુનિએ મનમાં ધ્યાન લાવી શ્રાપના મંત્રરૂપ મને વચન કહ્યું. “ હે રાજા ! તમે ધર્મરાજને જે પ્રશ્ન પુછ્યો અને તેનો જે ઉત્તર આપ્યો તે પછે થોડા વખતમાં શ્રાપથી મુક્ત થાશે, અને મારી કૃપાથી તમને સ્મૃતિનો નાશ થાશે નહીં, સર્પના શરીરમાં પણ બળની ક્ષીણતા થાશે નહીં, અને બળવાન

જગામ સર્પસ્ય વશં તન્મે બ્રૂહિ તપોધન ॥ ૧ ॥

જન્મેજય પુછે છે—હે તપોધન ! દશહજાર હાથીના સર-
ખું જોરવાળા મહા પરાક્રમી ભીમસેન સર્પને કમ વશ
થયા તે તમે મને કહો ?

વૈશંપાયન કહેછે—હે જન્મેજય ! ડાઘ દિવસ ભીમસેન
પોતાની ઇચ્છાથી હાથમાં તરવાર અને ધનુષ્યાણને લઈ
એકાએક વનમાં મુગ્યા ફરવા ગયા. એમ ફરતાં એક પ-
ર્વતની શુદ્ધામાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યાં પર્વત સરખો સાક્ષાત્ કાળ
હોય એવો અજગર સર્પને દીઠો, અને પાસે જાય છે
તેટલામાં દૈવપ્રેરિત સર્પે ભીમસેનને વીટી કીધા, તે બળ-
વાળા હતા તોપણ તેને નિર્બળ કરી મુક્યા. તેવાજ સમ-
યમાં યુધિષ્ઠિર રાજાને ઘોરરૂપ મ્હોટા ઉત્પાત ચારેતરફથી
થાવા લાગ્યા. તે મ્હોટા ઉત્પાતને જોઈ મનમાં શંકિત થઈ
લાઇએ સામું જોએછે તેટલામાં ભીમસેનને ન દીઠા. તે
પછે દ્રૌપદીની રક્ષા સારૂ અર્જુન, નકુળ અને સહદેવને
આજ્ઞા આપીને ધૌમ્ય ઋષિ સહિત ભીમસેનના પગના પ્ર-
હારથી ભગ્ન થયેલા વૃક્ષોવાળા રસ્તાને જોતાં જોતાં જાયછે,
તેવામાં પર્વતની શુદ્ધામાં સર્પથી વીટાયેલા ભીમસેનને દી-
ઠા. તે પછે શોક અને દુઃખથી પીડા પામી આવું પુછે છે.
હે ભાઈ ! આ તમને દુઃખ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયું અને આ
સર્પ ઠાણુ છે ? એમ જ્યારે ભાઈએ પુછ્યું ત્યારે ભીમસેન
પોતાનું વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. તે પછે રાજા યુધિષ્ઠિરે સ-
ર્પને તેનું વૃત્તાંત પુછ્યું.

યુધિષ્ઠિર પુછે છે—હે પત્તગ ! તું દેવ કે દાનવ છે અને

મારા ભાઈને દ્રુમ ગૃહણ કર્યો છે તે તું મને કહે ?

પત્તગ કહે છે—હે રાજા ! હું તમારો પૂર્વજ ચંદ્રવંશી પાંચમો આયુનો વંશ કર્તા નહુપ નામે દીકરો હતો. તે મેં તપ, યજ્ઞ, વિદ્યા, કુટુંબજન અને પરાક્રમથી ત્રણલોકનું ઐશ્વર્ય (ઇન્દ્રપદ) મેળવ્યું. તે પછે સર્વરાજનો મદ મારામાં આવ્યો, જે મદથી એક સહસ્ર ગુપ્ત્ય મુપ્ત્ય બ્રાહ્મણોની પાસે મારી પાત્રખાને વહન કરાવી, તે પ્રસંગમાં મારા મહાન્ દોષનો લોક પ્રખ્યાત મહાત્મા અગસ્ત્ય મુનિએ ક્રોધથી રાજ્યવ્રષ્ટ કરી દૈવતા બળથી આવી ગતીને પમાડ્યો. જે દૈવગતીને યુધ્ધ, ઉત્સાહશક્તી, સહાયતા અને બળથી કાંઈ ઉલ્લેખન કરી શકતું નથી. તે દૈવને સુખ દુઃખ ઉત્પન્ન કરવામાં કાંઈ ભાર નથી, જેનાથી હું દેવતાનો રાજા હતો. તોપણ ક્ષણમાત્રમાં સર્પપણાને પામ્યો. જે યુધ્ધ, શૌર્યતા અને સંપત્તિ દેવ તોપણ દૈવની આગળ કાંઈ પહોંચી શકતું નથી. યુધ્ધવાળા, શૂરવીર પુરૂષો દુઃખિત દેખાય છે, બીકણ અને મૂર્ખ જન તો સુખી દેખાય છે; માટે દૈવજ કારણ છે. જે કાંઈ આ લોકમાં પ્રાણીમાત્રને વિપત્તિ અથવા ચિંતા થાય છે તે દૈવથીજ થાય છે. એવી રીતે જ્યારે વિમાનમાંથી હેઠો પડ્યો, ત્યારે અગસ્ત્ય મુનિએ મનમાં દયા લાવી શ્રાપના મંત્રરૂપ મને વચન કહ્યું. “ હે રાજા ! તમે ધર્મરાજને જે પ્રશ્ન પુછશો અને તેનો જે ઉત્તર આપશો તે પછે થોડા વખતમાં શ્રાપથી મુક્ત થાશો, અને મારી કૃપાથી તમને સ્મૃતિનો નાશ થાશે નહીં, સર્પના શરીરમાં પણ બળની ક્ષીણતા થાશે નહીં, અને બળવાન

કોઈ જાતુને ગ્રહણથી વશ કરશે ” એવી રીતે મહાત્માયે વચન કહ્યાં. તે પછે વિમાનમાંથી હેઠો પડ્યો અને મારા શરીરને સર્પરૂપ બનેયો. હે રાજા ! હવે જ જ હું પ્રશ્ન પૂછું તેનો ઉત્તર જ્યારે આપશે, તે પછે તમારા લાગને મુક્ત કરીશ. અન્યથા કરીશ નહીં.

યુધિષ્ઠિર કહેછે—હે તાત! તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછો હું મારો બુદ્ધિઅનુસારથી પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીશ.

નહુષ પૂછેછે—હે નિષ્પાપ ! સર્વ દેવતાઓ અને ઋષિઓ ધર્મનાં વખાણ કરે છે માટે સંશ્લેષથી મને કહે ?

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે પિતામહ ! જે સત્ય, દમ, તપ, પવિત્રતા, સંતોષ, લાજ, ક્ષમા, કામળતા, દયા અને ધ્યાનને પાળે તે સનાતન ધર્મ કહેવાય છે.

નહુષ પૂછે છે—હે રાજા ! સત્ય અને દમ કાને કહેછે, દેવા લક્ષણવાળું તપ છે અને શૌચ કાને કહેછે ?

યુધિષ્ઠિર કહે છે—માણી ઉપર દયા રાખવી તે સત્ય, મનદે, રોકવું તે દમ, સ્વધર્મ પાળવો તે તપ, વર્ણસંકરથી રક્ષિત થાવું તે શૌચ,

નહુષ પૂછેછે—હે રાજા ! સંતોષ, લાજ, ક્ષમા, અને કામળતા કાને કહેછે ?

યુધિષ્ઠિર કહેછે—વિષયનો ત્યાગ તે સંતોષ, નરસા કામથી નિવૃત્ત થાવું તે લાજ, સુખ-દુઃખાદિ દ્વંદ્વને સહન કરવું તે ક્ષમા અને બધે ઠેકાણે સમાન ચિત્ત તેને કામળતા કહેછે.

નહુષ પૂછેછે—હે રાજા ! જ્ઞાન, શમ, દયા અને ધ્યાન કાને કહેછે ?

યુધિષ્ઠિર કહેછે— આત્મતત્ત્વને જાણવું તે જ્ઞાન, ચિત્તની પ્રસન્નતા તે શમ, સર્વમાં સુખરૂપ દૃષ્ટિ તે દયા અને મનને વિષેયથી રહિત કરવું તે ધ્યાન.

નહુપ પુછેછે—દુર્જય શત્રુ કાણ અને અનંત વ્યાધિ કાને કહેછે, સાધુ તે કાણ અને અસાધુ કાને કહેવાય છે ?

યુધિષ્ઠિર કહેછે—દુર્જય શત્રુ તે ક્રોધ, અનંત વ્યાધિ તે લોભ, સર્વ પ્રાણીનું હિત ચાહનાર તે સાધુ, નિર્દય તે અસાધુ.

નહુપ પુછેછે—હે રાજા ! મોહ, માન, આળસ્ય અને શોક કાને કહેછે ?

યુધિષ્ઠિર કહેછે—ધર્મમાં મૂઠપણું તે મોહ, પોતામાં અભિમાન તે માન, ધર્મનું વેહેચવું તે આળસ્ય અને અજ્ઞાન તે શોક.

નહુપ પુછેછે—સ્થૈર્યતા, ધૈર્યતા, સ્તનાન અને દાન તે શું ?

યુધિષ્ઠિર કહેછે—પોતાના ધર્મમાં મુંઝાવું નહિ તે સ્થૈર્યતા, ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ તે ધૈર્યતા, મનના મળનો ત્યાગ તે સ્તનાન અને અભય દક્ષિણા દેવી તે દાન કહેવાય છે.

નહુપ પુછેછે—હે જનેશ્વર ! પંડિત, મૂર્ખ, સંસારનું કારણ અને હૃદયનો તાપ કાને કહે છે ?

યુધિષ્ઠિર કહે છે—ધર્માત્મા તે પંડિત, નાસ્તિક તે મૂર્ખ, વાસના તે સંસારનું કારણ, પારકું સાદું દેખી ન શકવું તે હૃદયનો તાપ જાણવો.

નહુપ પુછેછે—અહંકાર, દંભ, અભ્યસૂયા અને આડી કાને કહેછે ;.

યુધિષ્ઠિર કહેછે—મોહજાળ તે અહંકાર, ધર્મનો ઢોંગ કરવું

વૌ તે દંભ, ગુણમાં દોષદૃષ્ટિ તે અભ્યસૂયા અને પરનાં દુષણ જોવાં તે ચાડી સમજવી.

નહુષ પુછે છે—ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થનો પરસ્પર નિત્ય વિરોધ છે તો તેનું લેણાપણું કેમ થાય ?

યુધિષ્ઠિર કહેછે—જો પતિ અને પતિ પરસ્પર સ્નેહથી વર્તે તો ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણનો સમાગમ થાય છે.

નહુષ પુછેછે—હે ભરતમત્તમ ! અક્ષય નરક જાને કહેછે એ પ્રશ્ન પુછનાર મને યથાર્થ કહેવા લાયક છો ?

યુધિષ્ઠિર કહેછે—હે રાજા ! જો યાચના કરનાર અને વળા દુર્ભણ બ્રાહ્મણને બોલાવી પછે કહેશે કે, હવે નથી તે અક્ષય નરકને પામેછે. જો કાંઈ મનુષ્ય સાક્ષીના સમયમાં ઉભો થઈ ભયથી અથવા લોભથી ખોટું બોલે તે અક્ષય નરકને પામેછે. જો ભૂખ્યો અને તરશો આવેલો અતિથાને જોઈ યથાશક્તિ તેનો સત્કાર કરતો નથી તે અક્ષય નરકને પામેછે. જો ક્ષત્રિયાદિક વર્ણ બ્રાહ્મણની સ્ત્રીનું ગમન કરેછે તે અક્ષય નરકને પામેછે. જો પોતાનો આશ્રિત થઈને રહેતો અને આશ્રિતકાચો રહીને થયેલાનો ત્યાગ કરી અને અન્યનો સત્કાર કરે તે અક્ષય નરકને પામેછે. દેવ નિંદા, વેદ નિંદા અને સન્યાસીની નિંદા કરે તે અક્ષય નરકને પામેછે. હે ભરતર્ષભ ! પુરાણ પુરુષ, લોકનાથ, આદિત્ય તરહિત, જગતના કારણરૂપ, પરમાત્મા વિષ્ણુનું પૂજન કરતા નથી તે અક્ષય નરકને પામેછે જો દ્વિજ ધન છતાં પ્રતિગ્રહ લેવામાં પ્રીતિ રાખે છે તે અક્ષય નરકને પામેછે. જો ત્યાડો કરનાર અને બ્રાહ્મણનાં છિદ્ર જોનાર છે તેને જોઈ વસ્ત્ર સહિત નાહી

નાંખવું. જે સ્ત્રી નીચ પુરુષ સાથે ચાલે અને પોતાના પતિથી અવળી ચાલે તે અક્ષય નરકને પામેછે. જે સ્ત્રી પોતાના પતિયે શયનમાં યોગ્યાવ્યાં છતાં સૌભાગ્યના ગર્વથી પતિની પાસે જતી નથી તે અક્ષય નરકને પામેછે. જે સ્ત્રી પોતાના પતિ અને પુત્રાદિકને છેતરી ખાવાના સ્વાદથી પોતે મિથાન ખાય છે તે અક્ષય નરકને પામેછે. જે સ્ત્રી આવેલા અતિથિના અપમાનમાં તત્પર થાય છે તે અક્ષય નરકને પામેછે. હે ભારત ! જે કર્મથી અક્ષય નરક મળે છે તે વાત મેં તમને યથાર્થ કહી ખતાવી.

નહુપ પુછેછે હે નિષ્પાપ ! હવે કયા કર્મથી અક્ષય સ્વર્ગને પામે તે તમે મને કહો કેમજે હું તમને સર્વજ્ઞ માતું છઞીં.

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે રાજ ! જે યજ્ઞ, હોમ, જપ સ્નાન દેવપૂજન અને દાનમાં તત્પર રહે તે અક્ષય સ્વર્ગને પામેછે. જેના ઘર આગળથી વિદ્વાન બ્રાહ્મણ નિરાશ થઈ પાછો જતો નથી તે અક્ષય સ્વર્ગને પામેછે. જે પારકા દોષને ત્યાગકરી ગુણને ગ્રહણ કરેછે તે અક્ષય સ્વર્ગને પામેછે. જે યાચના કરનાર પ્રાણીને તે પદાર્થ અર્પણ કરી તેને પ્રિય વચનથી પ્રસન્ન કરેછે તે અક્ષય સ્વર્ગને પામેછે. જે આક્રતાં, સુતાં જગતાં અને ઉભતાં પારકા હિતની ઇચ્છા કરેછે તે અક્ષય સ્વર્ગને પામેછે. જે વિષ્ણુ અને શિવની પરમ ભક્તિમાં તત્પર રહી નીંદિત કર્મથી નિવૃત્ત રહે તે અક્ષય સ્વર્ગને પામેછે જે સ્ત્રી કાયા, વાણી અને મનથી પતિની સેવામાં તત્પર રહેછે તે અક્ષય સ્વર્ગને પામેછે હે રાજ ! યૌવન, રૂપ અને દ્રવ્ય છતાં ગર્વ રહિત થઈ જિતેન્દ્રિય રહે તે અક્ષય સ્વર્ગને

પામેછે. જે શૂદ્ર જાનિછે તે ત્રણ વર્ણની કાયા, વાણી અને મનથી સેવા કરેછે તે અક્ષય સ્વર્ગને પામેછે. હે રાજા! જે કર્મથી અક્ષય સ્વર્ગ પમાય છે તે વાત મેં તમને યથાર્થ કહિ બતાવી

નહુપ પુછે છે—હે મહાગાહો ! શ્રાધ્ધનો અને દાનનો જ-કાળ હોય તે યજ્ઞથી જોઈ મને કહો ?

યુધિષ્ઠિર કહે છે—જે કાળે શ્રુતિ જાણનાર, પાપ રહિત, રાગ-દ્વેષ રહિત, ગમે તે સ્થળનો નિવાસી અને વિશ્વલુભકત આવે તે કાળ શ્રાધ્ધ દાનનો હું માનું છઈ.

નહુપ પુછેછે—જાતિ, કુળ, આચરણ, વેદાધ્યયન અને શ્રવણ છે એઓના મધ્યમાં કયા લક્ષણથી બ્રાહ્મણપણું જાણાય છે તે તમે મને કહો ?

યુધિષ્ઠિર કહેછે—બ્રાહ્મણની જાતિ, કુળ, વેદાધ્યયન, અને શ્રવણાદિ જોવાનું નથી કેવળ તેનું આચરણ જોવાનું છે. કેટલાક મુનિઓએ તિર્યક્યોનિનો આશ્રય કરેલો છે ; તેપણુ સ્વધર્મના આચરણથી બ્રહ્મજ્ઞોકમાં ગયા છે. નટની જેઠે દુષ્ટ અંતઃકરણવાળાને વેદાધ્યયનથી કાંઈ ફળ નથી. જો આચરણ ષાળ્યું તેતેજ અધ્યયન અને શ્રવણ ફળરૂપ થાય છે. જેમ કપાળમાં (મનુષ્યની જોપરીમાં) અને કુતરાન ચર્મના પેટલીયામાં રહેલું પાણી સ્થાનના દોષથી દુષ્ટ તેમ આચરણ વિના શ્રવણાદિ વૃથા છે માટે વર્તણુંકની યજ્ઞથી રક્ષા કરવી. જેમ દ્રવ્ય આવે અને જાય છે તેમ વૃત્તથી ઉત્તમ અને વૃત્તના નાશથી નાશ પામેછે. દુરાત્માને ઘણું ઉપદેશ દેવાથી તથા કુળથી કાંઈ પ્રયોજન નથી, કે-

મજે સુગંધી પુષ્પોમાં પણ જંતુઓ ઉત્પન્ન થાયછે. આ જગતમાં ભણનારા, ભણાવનારા અને શાસ્ત્રનું ચિંતન કરનારા પણ વ્યસનથી મૂર્ખો દેખાય છે ઝાંટકા વાસ્તે જે સદાચરણી છે તેનું પંડિત સમજવો. હે મહારાજ ! ચાર વેદ ભણ્યો હોય અને દુરાચરણી થાય તો તેને શૂદ્રથી અતિ પાપી જાણવો. અગ્નિહોત્ર પરાયણ, ઇન્દ્રિય નિગ્રહ કરનાર, સંતોષી, પવિત્ર, તપસ્વી અને વેદાધ્યયનમાં શીજવાળાને દેવતાઓ આલ્લણ કહેછે. ગમે તેવા વસ્ત્રથી શરીરને ઢાંકનાર, ગમે તેવા અન્નથી પ્રાણને સંતોષ કરનાર અને ગમે ત્યાં શયન કરનાર તેને દેવતાઓ આલ્લણ કહેછે. જને નારાયણમાં ભક્તિ અને જનામાં આ કહેલા સદ્ગુણો છે એવો પુરુષ આ લોકમાં અતિશે દુર્લભ છે એમાં નંશય નથી. જ સર્વ સુખ-દુઃખાદિકને સહન કરનાર, ધૈર્યવાળો, દુષ્ટઅંગથી ગહિત, સર્વ પ્રાણી ઉપર મૈત્રીભાવવાળો તેને દેવતાઓ આલ્લણ કહેછે. જને સર્પના જંગલ ભય તેવોજ ધનથી રહેછે, જને મરણથી ભય તેમ સન્માનથી ભય રહેછે, જની માંસમાં દુષ્ટતા તેવીજ આમાં દેખે છે તેને દેવતાઓ આલ્લણ કહેછે. જનામાં સત્ય, દમ, તપ, દાન અહિંસા અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ દેખાયછે તેને આલ્લણ જાણવો. આલ્લણ હોય અને તેમાં સદાચરણ ન હોય તો તે શૂદ્ર સમજવો અને સારા આચરણ વાળો શૂદ્ર હોય તો તે આલ્લણ જાણવો. જનામાં કામ, ક્રોધ, અનૃતપણું, દ્રેષ, લોભ, મોહ અને મદાદિ નથી તેને દેવતાઓ આલ્લણ કહેછે. હે તાત ! જે માટે જાતિ છે તે કારણ નથી, દેવજ સદ્ગુણ છે તે કલ્યાણનું હેતુ છે.

જુઓ મહા તપસ્વી વિશ્વામિત્ર ક્ષત્રિના કુળમાં અવતર્યા. વ્યાસજી ભીષ્મની કન્યાથા થયા. શૃંગી ઋષિ મૃગીના પુત્ર થયા, તેમજ પૃથ્વી અને દધીચિ ઋષિ શું આચરણથી શુદ્ધ ન હોતા ? હે રાજ ! રાક્ષસો પણ સદાચરણની પ્રશંસા કરેછે. થોડું પણ જ વેદાધ્યયન છે તેને વૃત્ત કહેછે. અગ્નિહોત્ર અને વેદાધ્યયન તો રાક્ષસોનાં ધર ધર પ્રત્યે દેખાય છે પણ નેઓનામાં દયા, પવિત્રતા અને સત્યતા દેખાતી નથી.

નહુષ પુછે છે—હે રાજ ! પ્રિય વચન યોગ્યનાર, વિચારો-ને કામ કરનાર, ધણાક મિત્ર કરનાર, તપ અને ધર્મ કરનાર શું કુળ પામેછે ?

સુધિષ્ઠર કહેછે—પ્રિય વચન યોગ્યનાર પ્રિયતાને પામેછે, વિચારીને કાર્ય કરનાર અધિક કુળ પામેછે, મિત્ર કરનાર સુખ પામે છે અને તપરૂપ ધર્મ આચરણ કરનાર સારી ગતી પામેછે.

વૈશંપાયન કહેછે—હે જન્મેજય ! એવી રીતે ધર્મરાજાએ કહેલા પ્રશ્નના ઉત્તરને સાંભળી વિસ્મય પામી પ્રસન્ન અંતઃકરણથી આવું વચન કહેછે

નહુષ કહેછે—હે પ્રશ્ન જાણનારામાં શ્રેષ્ઠ ! તમે મારાં પ્રશ્નનો ઉત્તર થયાર્થ કહ્યો. હવે તમારા ભાઈને મુકી દઈ છોડો.

વૈશંપાયન કહેછે—હે રાજ ! તે પછે નહુષે છુદ્ધા મુકેલા બીમસેનને આદર સહિત હૃદયમાં મળી નહુષ રાજની પૂજા કરી. તેવામાં નહુષ રાજ પણ અગસ્ત્ય મુનિના આપથી

મુક્ત થઇ, દિવ્યરૂપ ધારણ કરી આવું વચન કહેછે.

નહુપ કહેછે—હે રાજા ! આ જગતમાં એવી કહેવત છે કે 'સાધુપુરૂષની સાથે સંભાષણ કરવું તે પુણ્ય દાયક છે' તમારી સાથે ભાષણ કરી હું સર્પપણાથી મુક્ત થયો તે તમે જાણો છો. મનુષ્યો ધર્મથી રૂઢા પુત્રને પામેછે. ધર્મરાજાએ એવું કયું પુણ્ય કર્યું હશે કે, જનાથી તમ સરખા પુત્ર પામ્યા. તમારી પ્રજાને પણ ધન્ય છે કેમજે જના ધર્મધુરધર તમે પતિ છો. મેં ધર્મપરાયણ રાજાઓ ધણા જોયા છે પણ તમ સરખા કાંઈ દોઠા અને સાંભળ્યા નથી.

યુધિષ્ઠિર કહેછે—હે મહારાજા ! આજ હું ભાગ્યવાળો થયો કેમજે તમે મને ગુણથી પ્રસન્ન થયા છો. તમ સરખા દેવતાઓ જને પ્રસન્ન થાયછે તે અદ્ય ભાગ્યનું કૃણ નથી ? સાધુનું સાધુપણું એટલુંજ છે કે, મહતના ગુણનું વર્ણન કરવું તેજ છે નાપણ હે પાર્થિવસત્તમ ! એક મારા મનમાં કૌતુહલ થાય છે તો વિશ્વાસથી તમને પુછું છઈ, કાંઈ નિંદાથી પુછતો નથી. સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર, ત્રણલોકના રાજાએ સત્કાર કરાએલા તમને િય પુરૂષની પેઠે મોઢે કેમ પરામવ કર્યો ?

નહુપ કહેછે—હે કૌતિય ! શિવ, સંતોષાદિક આચરણ યુક્ત, તપસ્વી, હિત અને અહિત જાણનાર પુરૂષોથી વિદ્યાએલા હોય તો પણ તેને સમૃદ્ધિ મોઢ પમાડે છે. હે રાજા ! જના ચિત્તમાં દારૂ મદસ્ત્રુપ શત્રુ નિવાસ કરતો નથી તેને દાનાદિ, વ્રતદિ અને રાજ્યાદિકથી કાંઈ પ્રયોજન નથી. રાજાઓને તો દારૂ મદ છે જે મદથી રાજાઓ રાજ્યજીત

અને સ્વર્ગી સ્વર્ગશ્રેષ્ઠ દેખાય છે. જો રાજાઓ રાજ્યાસને ઉપર બેઠા છતાં ધર્માચરણ કરે તો તે સ્વર્ગ પામે, સ્વર્ગથી મોક્ષ પામે છે. જો રાજા છે તે એક દિવસમાં ધર્મ અને અધર્મ જોડેલો કરે છે કે, ઘર જન ધણાક કાળ સુધી કરે તો પણ તેની તુલનાને પોહોચતો નથી. જમ અગ્નિમાં હણેલા, વાનુમાં ચપગના, ચંદ્રમાં શીતગના, તેમ ઐશ્વર્યમાં મદ રહ્યા છે. જમ મદીગના પાનમાં મત્ત થયેલો પુરૂષ પાપને દેખતો નથી તેમ ઐશ્વર્યના મદમાં વ્યાસક્ત થયેલો મહાત્માને દેખતો નથી ઐશ્વર્યરૂપ અંધારામાં રહેલો નિર્મળ વસ્તુને જોવા સાડ જ્યારે હેઠા પડનારૂંપી અંજન આજ ત્યારે વિમળતા પામે હે નૃપ ! હું ઐશ્વર્યરૂપી અંધારામાં અંધ થયેલો છાછને ન દેખતો હમણું હેઠો પડ્યો ત્યારે નેત્રવાળો થયો અને તમે અને જાત્રન કર્યો છે. જન્ને લોકના હિતની ઇચ્છા કરનાર દાણ મદને નાશ ન કરે ? પણ ધણાખરા પાંડિતો, શૂરવીરો અને રાજાઓ તો મદથી પરાધીન થઈ રાહુથી સૂર્યની પેઠે ગળાઈ જાય છે; માટે જન્ને લોકનો નાશકારક મદ કરવો નહિ. આ તો મેં પ્રત્યક્ષ જ દીધું, એટલા વાસ્તે ત્રણ લોકમાં પૂજવા લાયક ગ્રાહણોનું અપમાન કરવું નહીં, અને તેઓની દાન, માન, અર્પિત અર્ચનથી પૂજા કરવી, જણે અગ્નિને સર્વ લક્ષી કર્યો, વિંધ્યાચળની જણે વૃદ્ધિ મટાડી, સમુદ્રનું પાન કર્યું અને ચંદ્રને કાય રોગી કર્યો એથી ગોળે આજગતમાં દાણ અતિશે પૂજવા લાયક છે ? જો ગ્રાહણના મુખથી દેવ પિત્રિઓ હવ્ય કવ્ય નામે અન્ન જમે છે તેથી અંધક

ખીજું દાણ દેવતા છે ? જોને સર્વ દેવતાઓ અને ચાર વર્ણો પણ સર્વદા પૂજા કરેછે એથી ખીજા દાણ પૂજન કરવા લાયક છે ? જોને પરમેશ્વરના અવ્યય પદની ઇચ્છા હોય તેણે સર્વ ઉપાયથી બ્રાહ્મણનું પોપણ કરવું. તેમ વળી દેવતાદેવ ત્રિપણ્યે મારી પાસે કહેલ છે “ મને અને રૂક્મણીને રથની સાથે જોડીને ચલાવ્યા ” એવા બ્રાહ્મણના અપરાધથી દાણ છવી શકે ? વળી બળભદ્રે કૃષ્ણ ભગવાનની પાસે એમ કહેલ છે કે “ બ્રાહ્મણ કોઈ આપ દીયે અથવા કોઈ વચન બોલે તોપણ બ્રાહ્મણને નમસ્કાર કરવા. જે નમસ્કાર કરતા નથી તે પાપ કરનાર બ્રાહ્મણના વચનસ્થા અગ્નિથી દગ્ધ થઈ થમ દાંડને ભોગવે છે, એમાં કાંઈ વિરમય કરવો નહિ. જે મને પરમ ભક્તિથી આરાધના કરવાની ઇચ્છા કરેછે તેણે બ્રાહ્મણની પૂજા કરવી. બ્રાહ્મણના પૂજનથી હું પ્રસન્ન થાઉં છઉં.”

વૈશંપાયન કહેછે—હે જન્મેજય ! એવાં વચન કહિ નહુપ રાજા સ્વર્ગમાં ગયા. યુધિષ્ઠિર રાજા પણ ભીમસેન સહિત પોતાના આશ્રમાં આવી. સુતિઓની સમીપે પોતાના ભાઈ અર્જુન, નકુળ અને સહદેવ સાંભળતાં ભીમસેનની વાત કહિ બતાવી. હે જન્મેજય ! મહામલીષ ભીમસેનને મહાવનમાં જવી રીતે અજગરે ઘસ્ટ કરેલ અને ધર્મરાજાએ મુંડાવ્યા તે વાત મેં તમને કહિ બતાવી. આ ઉત્તમ નહુપ રાજાના આખ્યાનને જે કોઈ સાંભળે અથવા દ્વિજાતિને સંભળાવે તે બ્રહ્મલોકમાં જાય છે.

यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं नहुषाख्यानमुत्तमम् ॥

શ્રાવયેદ્રા દ્વિજાતિભ્યો વિષ્ણુલોકં સ ગચ્છતિ ॥૧॥
 इति श्री इतिहाससमुच्चये वेशंपार्यन जन्मेजयसंवादे गुर्जरमा-
 पायां नहुषयुधिष्ठिर संवादो नामैकोविंशोऽध्यायः ॥२९॥

અધ્યાય ૩૦ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

भगन् श्रोतुमिच्छामि सप्तवाक्यमनुत्तमम् ॥

यत्प्राग्वहुलया प्रोक्तं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછે છે-હે ભગવન્ ! ઉત્તમ અને સત્ય જે બહુલા નામની ગાયે વચનો કહેનાં છે તે તમારી પાસેથી સાંભળવા ઇચ્છા કરું છું તે મને કહેવા લાયક છે ?

ભીષ્મ કહેછે હે સૌમ્ય ! સત્ય અને આર્જવ ગુણ યુક્ત ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધારણ કરનાર એક વ્યાધ્ર અને ગાયના સંવાદરૂપ આખ્યાન કહું તે તમે સાંભળો. નાના પ્રકારના દેશથી ભરપૂર, અને યજ્ઞોના ઉત્સવયુક્ત, તેમજ ધન-ધાન્યથી વ્યાપ્ત માથુર નામનો દેશ છે. જે દેશમાં યમુનાના કાંઠા ઉપર આશ્રય કરેલી, અર્ધચંદ્રાકાર, વિદ્રવ્યજને સેવન કરેલી, ઇન્દ્રધ્વજથી આકાર્ણ, દગ્ધાન્તઓથી શોભિત, ધણાં દ્વિજેથી ભરપૂર, ધણાં ત્રાંસણોથી શોભિત, વિસ્તારવાળી, રમણીક, આકાશમઃ સ્વાતીનક્ષત્ર સરખી, દાદ્યો દુર્ગમ, ખોયોથી દુર્જય, દેવતાઓનાં મંદિરોથી શોભિત, કેળના સ્તંભોથી મડોત, રાજહંસ સગમ્યાં ગૃહોથી ચળકતી, પનસ, બોલશ્રી, લાલ, પ્રવાલ, તાળીયેર, આંબાઓ,

કોંઠ, દેવદાસ, તેમજ માલતી, મોગરા, જાંઘ, પદ્મન, ઉત્પલ,
કુરંટક, સુવર્ણકમળ, જીંઘ, કંકરૂત, કુંપાઓ, કરેણ, પા-
ટલા, અશોક, ચંપા, નાગદસર અને બપોરીયા વગેરે પુ-
ષ્પની જાતિયુક્ત વાડીઓથી શોભિત, રત્નથી જડીત, ઇન્દ્ર
પુરી સરખી, ઘણાક ધન-ધાન્ય અને ગોધનથી અલંકૃત,
વેદની ધ્વનીથી પવિત્ર, લાંબી અગાંશીઓ, શેરીઓ અને
ચોટાઓથી શોભિત, નિરંતર ઉત્સવથી આનંદયુક્ત,
વાંસળીઆદિ અનેક પ્રકારનાં વાંદિત્રથી શબ્દિત, ઉત્તમ
ગાયન ગાનારાઓથી સમાકુળ, વેપારીનાં હાટાની પંક્તી-
થી ચારે દિશામાં વિભાગ પડેલા રસ્તાઓથી રમણીક,
કુવા, વાવ, તળાવ, સભાસ્થાન, યજ્ઞસ્થાન અને પરળતા
સ્થાનથી શોભિત, વિવાહના ઉત્સવમાં મંગળીક વેશ ધારણ
કરનારાં સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોથી વિટાએડી, લંકાપુરી સરખી
ચદ્રાવતી નામેનગરી છે જેમાં ઋષિઓથી વિટાયેલો, ધર્મિ-
ષ્ઠ, દેવતા અને અતિથીનું પૂજન કરનાર, સાક્ષાત્ ધર્મ અ-
ને પ્રજાપતિનો મૂર્તિ હોય એવા ચંદ્રસેન નામે રાજા રાજ્ય
કરેછે. હે રાજા ! તે પુરીમાં જે પૂર્વે વૃત્તાંત થયેલ છે તે
સાંભળો. દાઘ એક ઉત્તમ પ્રાણીની શરીરથી હૃષ્ટ-પુષ્ટ,
વર્ણે ઘોળી, ઢાંટે ઘંટ બોધેલ, મ્હોટા નાકવાળી, સુજ
રૂપાળી, સૂક્ષ્મ ચાંબડી, પગ મ્હોટા અને આંચળ લાંબા,
સમગ્ર ઉત્તમ લક્ષણ યુક્ત, સર્વ અવયવથી સુંદર અને
મધુર-સ્વરવાળી બહુલા નામે ગાયે હતી. તે ગાય પોતાના
યુગમાં નિર્ભયપણે આંગળ વિચરનારી હતી. તે ગાયોત્રી
સાથે વનમાં વૃણ ચરે છે એમ અરતાં દાઘક દિવસે યસુનાને

કાંઠે અનેક પ્રકારનાં ઢાતરો, ગુફાઓ અને ઝરણાઓથી સુશોભિત રોહિત નામે પર્વત છે. તે પર્વતની મહાભયાનક, તૃણ અને કાંટાથી ભરપૂર, જોવાથી રોમાંચ કરનાર, ભૂગ, સિંહ અને સર્પોથી સેવન કરેલી, વેલાંઓ અને વૃક્ષોથી અતિગહન અને સેંકડો શૃંગાળાદિક પશુના નાદથી નાદીત તળાટી છે. તે તળાટીમાં ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપધારણ કરનાર, માંસ અને શ્રોણિતનો આહાર કરનાર, મ્હોટી ડાઢ, મહા બલિષ્ઠ, શરીરે પર્વત સરખો, નાદથી મેઘ સરખો, ગુફા તુલ્ય મુખવાળો અને તીક્ષ્ણડાઢ અને નખરૂપ આયુધથી વિકાળ સિંહ કામરૂપ નામે રહે છે તેને જોઈ સર્વ ગાયોતું હિત આહનાર સોમીલ નામે ગોવાળ તૃણના લોભથી આગળ ગમન કરતાં ગાયોના ટોળાને રોકી ઉભો છે; તેટલામાં બહુલા નામની ગાય તૃણના લોભને લીધે પોતાના યુથમાંથી બ્રષ્ઠ થઈ સિંહની પાસે જઈ, ઉભી તેવામાં તે વ્યાધે દોટ મુકી આવું વચન કહ્યું.

વ્યાધ કહેછે—હે ધેતું! આજ તું મને લક્ષ્ય પ્રાપ્ત થઈ છો, માટે લયને ત્યાગ કરી ઉભી રહેહવે તું શું કરનારી છો તે મને કહે !

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજા ! તે પછે વ્યાધનાં કઠોર અને રૂવાડા ઉભાં થાય એવાં વચન સાંભળી વાયુના વેગથી ઢળની પેઠે કંપતી, સુખદાયક અને શરીરે ચંદ્રસરખા ઉજ્જળ પુત્રતું સ્મરણ કરી પુત્રના દર્શનમાં નિરાશ થઈ વીલાપ કરવા માંડી. એવી રીતે દુઃખીત થાતી ધેતુંને જોઈ વ્યાધે ધોર વચન કહ્યું. હે બહુલે ! હવે ઢમ રૂદન

સંદેશો દધ, પાછી તરત તમારી પાસે હું આવીશ, તે પછે તમે ઇચ્છા પ્રમાણે ભક્ષણ કરજો. એવાં બહુલાના વચન સાંભળી વ્યાધ્રે ફરીથી જવાણ દોધો.

‘વ્યાધ્ર કહેછે—હે ધેનું! હવે તારે દીકરાથી શું પ્રયોજન છે? આ તારા મૃત્યુને દેખતી નથી? મને જોઈ પ્રાણીમાત્ર ત્રાસ પામે છે અને ઠંડલાક મરણ પામે છે. તું આ ટોણું રનેહથી વ્યાધ્ર થઈ હે પુત્ર! હે પુત્ર! એમ કેમ બોલેછે? મને (વ્યાધ્રને) જે વશ થાય છે તેને મંત્ર, તપ, દાન અને માત-પિતા રક્ષા કરવાને સમર્થ થાતાં નથી. અને તું ગાયોના ટોળાવાળું, ગોપીઓને આનંદ દેનારું, મહોટા બેળદારી નાદિત થયેલું, મનોહર, બાળક વાછડાંઓથી ભૂષિત, પવિત્રમાં પવિત્ર, મંગળમાં મંગળરૂપ, તીર્થના તીર્થભૂત, રમણીકમાં રમણીક, સમગ્ર સદ્ગુણથી સંપૂર્ણ, પ્રાણીમાત્રને સ્વર્ગભૂમિ સરખું, જેમાં ગોપીઓના દધિ-મથનના શબ્દથી, બાળક વાછડાના ભાંભરાટથી, ગાયોના હિસોરાથી, અલક્ષ્મીનો નાશ થાય છે. બાહુબુધ્ધમાં ચતુર ગોવાળીયાનાં પડકારાથી, ગાયન, અને નૃત્યથી મનોહર, મનુષ્યોના શબ્દથી, બાળકોના ખંભીના પડકારથી, આમનાં તેમનાં હિલેલાં ગોત્રાળથી ભરપૂર, અને પ્રકૃતિન પુષ્પોથી સુશોભિત જે જગ છે તેને જોઈ અને તેમજ તારા માબાપ, પુત્ર અને સખીજનને જોઈ પાછી તું કેમ આવીશ? હે ભદ્રે! આ મારાં પંચભૂત તારા રૂધોરતું પાત કડો, હું તેને વાણીમાત્રથી નિરાશ કરીશ નહિ.

બહુલા કહેછે—હે મૃગેન્દ્ર! હું બાળવત્સા છજી, માટે

મારું વચન સાંભળો. સખીજનને અમારા પરિપાળન કં-
રનાર ગોવાળિયાઓને જોઈ તેમજ મારાં સખીજનની આ-
જ્ઞા લેઈ તરત પાછી આવીશ, જે વિશ્વાસ ન આવતો હોય
તો તમારી પાસે સમ ખાંડો તે પછે મને મુક્ત કરજો.

વ્યાધ કહેછે—હે ભદ્રે ! સમ ખાંડો તે શું ? એ મારા
મનમાં કૌતુહલ લાગે છે તો તે હું સાંભળવા ઇચ્છું કરું છું.

બહુલા કહેછે—હે વ્યાધ ! બ્રહ્મહત્યા કરવાથી, માતા-પિ-
તાના વધથી જે પાપ થાય તે પાપથી હું લેપાયમાન થાઈ
જે પાછી આવું નહિ તો. જે સ્ત્રીવાળો પુરૂષ એક સ્ત્રીના
દ્વેષથી એકનો ત્યાગ કરે, ગાયોને પગવતી સ્પર્શ કરે પણ
નમસ્કાર ન કરે અને અવસ્થાહિન બાળક બળદોને ભાર
વહન કરાવે તેના પાપથી હું લેપાયમાન થાઈ જે પા-
છી આવું નહિ તો. જે પારાધીપણું કરે, દાઇને ઝેર આ-
પે, એક ઠેકાણે કન્યા આપીને બીજા ઠેકાણે આપે અને જે
સલામાં કથા થાતી હોય તેને વિદ્ય કરે તેને જે પાપ-
થાય તેના પાપથી હું લેપાયમાન થાઈ જે પાછી આવું ન-
હિ તો. જેના ઘર આગળથી વિદ્વાન બ્રાહ્મણ નિરાશ થાય,
બ્રાહ્મણની અને વેદની નીંદા કરે તેના પાપથી લેપા-
ય માન થા જેણે હું પાછી આવું નહિ તો, સૂતકાન્ત
જમવાથી, પારકું દ્રવ્ય હરણ કરવાથી, વિદ્યાદાતા શુરની
અને મા-બાપની સેવા કરતો નથી તેના પાપથી લેપાય-
માન થાઈ જે હું પાછી નહિ આવું તો. જે અંધમ પુરૂષ
પોતે એકાએક મિથ્યાન્ત ખાય અને બીજાને અર્પણ કરતો
નથી, અને જે સાક્ષીમાં નીમેલો પુરૂષ ખોટી સાક્ષી પૂરે

તેને જ પાપ થાય તે પાપથી હું લેપાયમાન થાઉં જો પાછી આઈ નહિ તો. જ વાસુદેવ ભગવાનનો ત્યાગ કરી અન્ય દેવતાની ઉપાસના કરે તેને જ પાપ થાય તે પાપથી લેપાયમાન થાવું જો હું પાછી આવું નહિ તો. એવી રીતે ઘોર પાતકના સમ ખાધા ત્યારે મનમાં પ્રસન્ન થઈ વ્યાધ કરીથી આવું વચન કહે છે.

વ્યાધ કહેછે—હે ખહેલે ! આવા તારા સમથી મારા મનમાં વિશ્વાસ આવ્યો તો પણ દાઢ મને કહે શેઠ “ આ વ્યાધ મૂર્ખ છે કેમકે સમ ખાધોથી છેતરાણો અને વળી લોકમાં એ કહેવત છે કે પ્રાણના ત્યાગના સમયમાં સમખાવા તેનું પાતક થાતું નથી ” માટે એમાં શ્રદ્ધા રાખતી નહિ. આ લોકમાં કેટલાક નાસ્તિક, મૂર્ખ અને પંડિતાભિમાની તેમજ અજ્ઞાનથી વીટાએલા કેટલાક લુચ્છ પુરૂષો ચાકડા ઉપર ફરતા માટીના પિંડની પેઠે હેતુ દૃષ્ટાંત કલ્પિત શ્રુતિથી અને કલ્પિત શાસ્ત્રથી ભ્રમણ કરાવે છે. જેમ ચિત્રકાર વસ્તુતાયે ચિત્ર સાચાં નથી, તેમપણ તેના અવયવોથી સાચાં હોય એવાં બનાવે છે. આ જગતમાં સ્વાર્થ થયો કે ઉપકાર કરનારને માનતો નથી અને ઘણુંકરી સ્વાર્થી પુરૂષો દેખાય છે પણ દાઢનો પ્રત્યુપકાર કરનારા દેખાતા નથી. જેમ વાછડું દુધના ક્ષયને જોઈ માતાનો ત્યાગ કરે છે, તેમ સ્વાર્થ થયો કે તેનો મતિ અન્યથા રીતે વર્તે છે. પૂર્વે ઋષિઓ, દેવતાઓ અને મનુષ્યોયે સ્વાર્થ સારૂ સમ ખાધા છે; માટે તે સમને હું કેમ સાચા માનું ! ! જો દેવના સાનિધ્ય સમ ખાય છે તો તેના ધર્મના અર્થ ભાગને યમ-

રાજ કાપી નાંખે છે, એટલા વાસ્તે સમખાવાની મુશ્કિલ દે-
રવી નહિ, હવે તમે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરો.

બહુલા કહેછે—હે વ્યાધ ! જમ તમે કહો છો તેમ છે, તો-
પણ તમને છેતરવાને દાણ સમર્થ થાય ? જણે પરને છેતર્યો
તેણે આત્માને છેતર્યો કહેવાય છે. પૃથ્વીદાન સમાન દાન
નથી, દાન સમાન વિધિ નથી, સત્ય સમાન પરમ ધર્મ ન-
થી અને જોડા બોલવા સમાન પાતક નથી. જે કર્મથી
અપવાદ (નિંદા) થાય, જેનાથી પાપ થાય અને જેનાથી
નરક પ્રાપ્ત થાય છે, તે કર્મ કરવું નહિ.

વ્યાધ કહેછે—હે બહુલે ! હે પુત્ર વત્સલે ! જાઓ ! ત-
મે તમારા પુત્રને જુઓ, પુત્રને ધરત્રાવી, તેના મસ્તકને ચા-
ટો, મા, ભાઈ, સખીજન અને બાંધવ જનની સાથે હળી
મળી સત્યતાને મુખ્ય કરી પાછું તરત ગમન કરજો.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે સત્ય વચન બો-
લનાર બહુલાને વ્યાધે જ્યારે આજ્ઞા આપી ત્યારે આંખ-
માં આંસુ આવવાથી દીનવદવાળા, શરીરથી કંપતા, દયા
આવે એવી રીતે નિઃશ્વાસ સુકતાં, જન રહિત વનમાં કીચ-
કમાં દુઃખિત થાતી હાથણીની પેઠે દુઃખ પામતાં, પોતાના
શરીરને રક્ષણ કરવામાં સમર્થ ન હોવાથી વારંવાર વિલાપ
કરતી, અને જેની સર્વ ઈન્દ્રિયોની ક્રિયાશિથળ છે તોપણ
ઉતાવળથી ગોકુળમાં આવેછે, તેટલામાં બાંધવડાં નાંખતો
પોતાના પુત્રને જોઈ વિહ્વળ થઈ ગયાં. પુત્ર પણ માતાને
વ્યાકુળ જોઈ મ્તમાં શંકિત થઈ આવું વચન પુછે છે.

વત્સ પુછેછે—હે માત ! તમે દીન અને ઉદાસી કેમ દે-

માગ્યા - હો ? તમારી દૃષ્ટિ ઉદ્વેગ અને ભયાર્ત દેખાય છે.

બહુશ્રી કહેછે—પુત્ર ! જો તું કારણ પુછ તો 'હો તો' પ્રથમ ઇચ્છા પ્રમાણે સ્તનપાન કર્યું હું સ્નેહથી 'તારી' સમીપ આવી છઞિ. હવે પછે માઈ દર્શન તારે દુર્લ્ભ થાશે, માટે ઇચ્છા પ્રમાણે સ્તનપાન કરી લે. સવારે કાણુ જાણુ કાણુ પીશે ? હે પુત્ર ! હમણાં જ જાણું છે કેમકે કામરૂપ વ્યાધની પાસે સમપ્રાપ્ત હું આંહી આવી છઞિ, માટે માઈ જીવત તેને અર્પણ કરવાનું છે. એવાં માતાનાં વચન સાંભળી વંત્ર આણું વચન કહે છે. હે માત ! જો એમ હોય તો હું પણ તમારી સાથે આવીશ. જો વ્યાધ તમ સહિત માઈ ભક્ષણ કરશે તો માતૃભક્તને જે ગતિ થાય છે તે ગતિ મને મળશે. હે માત ! એમ નહિ તો તમે આંહી રહો અને હું જાણું છઞિ એ વાત તમારા સમપ્રાપ્તને સત્ય કહું છઞિ એમાં કાંઈ સંશય નથી. મા વિતાના પુત્રનું જીવવું વૃથા છે અને વળી અનાથનો વનમાં કાણુ ધણી થાશે ? દુધના પાનથી જીવનારાં બાળકોને કષ્ટાવસ્થામાં માતા વિના કાંઈ બંધુ દે રક્ષક નથી, ત્રિકળ થયેલા બાળકને આ લોક અને પરલોકમાં માતા સમાન કાંઈ સ્નેહ કે, દેવ નથી. સેંકડો પિતાનો ત્યાગ કરે તો પણ માતા વિના બાળકો જીવતાં નથી. આ પુત્રને પરમ ધર્મ પ્રજ્ઞાએ નિર્માણ કરેલો છે “ દસ માસે પર્યંત આ સ્થૂળ દેહને પોતાના ઉદરમાં રક્ષણ કરે છે અને પ્રસવકાળનાં નાનાં પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવી, પોતે મૂર્છા વત્ત થઈ પ્રસવ કરે છે, અમૃત સરખા સ્તનપાનથી પુત્રનો રક્ષા કરે છે, મળ અને મૂત્રના કીચડમાં પોતે રહી સ્નેહથી

પુત્રની મળાદિકથી રક્ષા કરી વૃદ્ધિ પમાડે છે અને પ્રાણ-
થી પણ પોતાના પુત્રને અધિક માને છે. એવી રીતે રક્ષા
કરનાર માતાના રણને સંકટો વર્ષથી પણ છુટતો નથી,
એવાં માતને અનુસરી જ ચાલે છે; તે પરમ ગતિ પામે છે "

બહુલા કહેછે-હે પુત્ર ! માઈજ મૃત્યુ કહેણ છે, તું જા-
વાને લાયક નથી કેમજે અન્યના મૃત્યુથી અન્યનું મૃત્યુ થા-
તું નથી. હે પુત્ર ! માતાની આજ્ઞા પાળવી એ સમાન ડા-
ઘ મિત્ર નથી માટે માઈ વચન માનવું તે પરમ સેવા છે.
હે પુત્ર તું જળમાં અને સ્થળમાં પ્રમાદ કરીશમાં, પ્રમાદથી
સર્વ પ્રાણી નાશ પામે છે એમાં સંદેહ નથી. વિષમસ્થાન-
માં રહેલા તૃણમાં લોભ કરવો નહિ, જ લોભ કરેછે તે
આ લોક અને પરલોકથી બ્રષ્ઠ થાય છે. સમુદ્રમાં, વનમાં અ-
ને વિષમ જગ્યોમાં લોભને લીધે પ્રવેશ કરવો નહિ. આ
લોકમાં વિદ્વાન પણ લોભના વશથી અકાર્ય [નિંદિત] કર્મ
કરેછે. હે પુત્ર આત્માનું નિરંતર સર્પથી, પશુઓથી મ્લે-
ચ્છથી, ચોરાદિના સંકટથી, એક સ્થાનમાં નિવાસ કરનારાં
જ પેટે ચાલનારાં પ્રાણીઓ છે તેની પણ વિપરીત વૃત્તિ
જાણો તેનાથી દૂર રહેવું. નદીઓનો, નખવાળા પશુઓનો,
શિંગડા વાળાનો, હથિયાર વાળાનો, સ્ત્રીઓનો, અને
ચાકરનો પણ વિશ્વાસ કરવો નહિ. અવિશ્વાસુનો
વિશ્વાસ કરવો નહિ અને વિશ્વાસુનો પણ વિશ્વાસ
કરવો નહિ કેમકે, વિશ્વાસુ-જે કોપે તો સમૂળ નાશ
કરેછે. અપણ અને જડ જ દેહ છે, તેનો પણ વિશ્વા-
સ કરવો નહિ, જે તેનો વિશ્વાસ કરેછે તો પોતાની હાનિ

થાયછે. ગો અતિ ગંધથી, રાજાઓ આસ્થા ચક્ષુથી, પંડિતો શાસ્ત્રથી અને યોગિયો જ્ઞાનથી જુએ છે. એકાએક ઘોર વૃનમાં ઉછું રહેવું નહિ અને એક ધર્મનો જ વિચાર કરવો. હે પુત્ર તારે ઉદ્વેગ કરવો નહિ. મરણ તો સર્વનું થાયછે. જમ લોકો રસ્તામાં રહેલા વૃક્ષોની છાયાનો આશ્રય લઈ પાછા ચાલ્યા જાયછે, તેમ પ્રાણીમાત્રનો સમાગમ છે. જ્યારે જગત્ સર્વ અનિત્ય છે; ત્યારે કાનો શોક કરવો? હે વત્સ! શોકનો ત્યાગ કરી મારા વચનનું પાળન કરવું. વિધાવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધની સેવા કરી આર્જવદિક ગુણોની સેવા કરજે. હે પુત્ર! તારે પ્રયોજન વગર ઉભવું નહિ, બોલવું નહિ અને જાવું નહિ. એ ત્રણ પ્રકાર નિષ્પ્રયોજન છે. એવી રીતે પુત્રને શિખામણ આપી, વારંવાર સુધી, ચાટી, શોકમાં વ્યામ થઈ, આંસુથી આકુલ વ્યાકુલ થઈ, અને વારંવાર લાંબો નિઃશ્વાસ મુકી આવું વચન કહે છે. " અરે દૈવ! પુત્ર વગરનું જગત્ સૂન્ય દેખાય છે. પુત્ર વિના ધરતું કાંઈ પ્રયોજન નથી, પુલ્કથી આ લોક જ્વળાય છે એમ માણસોની આલ્સલી કહેવત છે, પુત્ર સમાન સ્નેહ, સુહૃદ્, પ્રીતિ, અને ગતિ નથી. લોકમાં ચંદનને જ શિતળ કહે છે તે મિથ્યા છે કમજ પુત્રનો જ પરિવ્રજ છે તે ચંદનથી અતિ શિતળ છે "

લીઘમ કહેછે-હે યુધિષ્ઠિર! એવી રીતે પુત્રને વચન કહિ, પુત્રના ગુણનું વર્ણન કરી, અને વારંવાર તેની સામું બેઠ, પોતાની માતા, સખીઓ અને ગોપીજનને પુછે છે.

બહુલા પુછેછે-હે માતા! હું સર્વ યુધની આગળ તુણને

ચરતી બુદ્ધી પડી સિંહની પાસે ગઇ, તેવામાં મૃગાધિપે
મને પકડી લીધી. તે પછે મેં સમ ખાધને જ્યારે પ્રા-
ર્થના કરી, ત્યારે કુટુંબને જોવાની રજા આપી તો હવે હું
સર્વને જોઇ પાછી રજા માગું છઞી, અને જ માફ અપરાધ
હોય તે તમે ક્ષમા કરજો. આ તમારો દૈહિક છે તે તમને જ
વાત કહે તે તમે સાંભળજો હે વિપુલે ! હે ચંપકદામનિ !
હે ભદ્રે ! હે વસુધરે ! હે શ્રિયે ! હે નંદે ! હે મહાનંદે !
હે ધટશ્રવે ! મેં જાણ્યી અને અજાણ્યી જ કાંઇ અપ્રિય
વચન કહ્યું હોય તે ક્ષમા કરજો. હે બેનો ! અનાથ, વિકલ,
દીન, ગરીબ અને માતાના શોકથી પરિતાપ પામેલા
મારા પુત્રની પરિપાળના કરજો. આ તમારો ભાણેજ છે
તેને પોતાના પુત્રની પેઠે પાળન કરવું. હે સખ્યો ! ઠાઠ
વિષમસ્થાનમાં ચરતો હોય, ખીજ ગાયોના ટોળામાં પ્રવેશ
કરવાની ઇચ્છા કરતો હોય અને નકરવાના કામમાં પ્રવર્ત
યાતો હોય ત્યાંથી નિવૃત્ત કરજો. જ સ્ત્રીઓ પારકા દીકરા-
રાએને પોતાના દીકરાની બરોબર દેખે છે, તેમજ અનાથ
પરકાપુત્રની પોતાના દીકરાની પેઠે પાલન કરે છે, તે સ્ત્રીઓ
આ લોકમાં ધન્ય અને કૃતાર્થ થઈ અંતે પૂણ્યકરનારના લોકમાં
આનંદ પામે છે. હે મહાભાગા ! માફ અપરાધ ક્ષમા કરજો.
હું વનમાં જઈ છઞી. હે સખ્યો ! તમારે મારી પાતીનું
કાંઇ ઓછું માનવું નહિ કેમજે સમગ્ર જગતનું મરણ તો
સમીપજ રહેલ છે. એવાં બહુલાનાં વચન સાંભળી તેની
માતા, અને સખ્યો જોવાતુર થઇ આવું વચન કહે છે.

માતા અને સખીઓ કહે છે— હે બહુલે ! અહો ! મહો-

હું આશ્ચર્ય છે કેમકે, તું ઘણાક ચત્રધી આંહી આવી છો અને વળી પાછી ભયાનક વ્યાઘ્રના વેદનમાં સત્ય વાક્ય-થી પ્રવેશ કરવાનો ઉવમ કરે છે ? આ ઠેકાણે પૂર્વે સત્ય વેત્તા ઋષિઓએ વાર્તા કહેલ છે તે સાંભળ. “ પ્રાણનો ત્યાગ જીવાના સમયમાં, પ્રાણીના પ્રાણના રક્ષણમાં, સ્ત્રીની પાસે, ડાઘના વિવાહ મેળવવામાં, ગાયના ખંચાવવામાં, ડાઘ જાતિના કષ્ટમાં બ્રાહ્મણને વિપત્તિથી છુટાં કરવામાં સર્વસ્વ હરણમાં, હાસ્ય કરવામાં અને વેશ્યાની આગળ સમ ખાવા અને ખોટું બોલવું તેનું પાનક થાતું નથી કેમજે અનૃત છે તે સત્ય થાય છે અને સત્ય છે તે અનૃત થાય છે; જેમાંથી પ્રાણીનું હિત થાય તે સત્ય અને અહિત થાય તે અનૃત કહેવાય છે ” હવે તુંને જે હિત ભાસે તેમ તું કંસ્ય.

ખહુલા કહેછે—હે માતાદિ સખિઓ ! પારકાના પ્રાણની રક્ષા વાસ્તે ખોટું બોલવું તે અનૃત નથી, પણ મોરા પોતાના પ્રાણ ખચાવવા સારૂ કેમ મિથ્યા બોલું ? તેમ વળી કહ્યું છે કે, “ જન્મ અને મરણના સમયમાં એકાંએક પોતે જન્મે છે અને મરે છે, તેમજ સુકૃત દુષ્કૃત પણ પોતે એક જ ભોગવે છે. સત્ય સંમાન પૂણ્ય નથી અને ખોટું બોલવાં ખરાબર પાતક નથી; માટે હું સાચુ બોલું છું. સત્યને આધારે લોક અને ધર્મ રહેલ છે, સંમુદ્ર પણ પોતાની મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરતો નથી ” ખજિરાંજ પણ પોતાનું રાજ્ય હરણ કરવા આવેલા સાક્ષાત્ વિષ્ણુને જાણતાં છતાં પોતાના સત્યતાથી અજાયમાન ન થઈ છેવરાણા પણ છેવટમાં ભગવાને કૃપા કરી અનેક જન્મથી સિધ્ધ થયેલા

તપથી હુસ્તર સ્વર્ગસ્થ પાતાળમાં પ્રાપ્ત કર્યો. સેંકડો શિ-
ખરવાળો વિંધ્યાચળ પર્વત વૃદ્ધિ પામતો હતો, તે પણ
સત્યતાથી અંધ પડ્યો. સ્વર્ગ, અપ્સર્ગ અને સર્વ નરકસ્થાન
સત્યના આધારથી સ્થિતિ પામી રહ્યાં છે. જણે સત્યત્વનો
લોપ કર્યો તેણે અશેષ સાધનનો લોપ કર્યો એમ સમજવું.
કાંઈ મનુષ્ય સત્યરૂપ આત્માનો લોપ કરતો નથી અને ક-
રે છે તો તે પોતાના આત્માને હરણ કરવામાં ચોર થાય છે.
માટે મારા આત્માનો લોપ કરીશ નહિ જે કહું તો ધોર
નરકમાં પડું. પાપ રહિત, નિર્મળ અને શુદ્ધ સત્યરૂપ મ-
હાદેવમાં સ્નાન કરી પાપરૂપ મળતો ત્યાગ કરી પરમ
ગતિને પામીશ. પૂર્વે બ્રહ્માએ એક મેરના ત્રાંજવામાં એક
સહસ્ર અશ્વમેધ યજ્ઞ અને બીજા ત્રાંજવાનાં સત્ય મુકીને
તોળ્યું તો જની મેર સત્ય હતું તે ત્રાંજવું અધિક થયું; માટે
જે સત્ય છે તેજ સાધુતા, તપ, શૌચ, શ્રવણ, ક્વેશાદિથી
બ્રહ્મપાત્રું, સ્વાધીનતા અને તે જગતનું પરમ ધરણું છે.
સાધુઓને કસોટીરૂપ અને સત્પુરૂષોનાં કુળને જણાવનાર
ઉત્તમ દ્રવ્ય સત્ય છે. સર્વ આશ્રમવાળા અને નિચ પણ જે
સત્યને અતુસરી આવે તો સ્વર્ગ લોકમાં જાય છે.

સખ્યો કહેછે—હે બહુલે ! તમે દેવ અને અસુરને નમસ્કાર
ર કરવા લાયક છો કેમકે, તમે સત્યતાથી હુસ્ત્યજ પ્રાણનો
ત્યાગ કરવા તત્પર થયાં છો. હે કલ્યાણિ ! હવે તમને અમે
શું કહિયે, તમે તો ધર્મધુરંધર છો, આ અનન્ય ત્યાગથી
ત્રણ લોકમાં શું અપ્રાપ્ય છે ? આ તમારા ત્યાગથી પુત્રનો
આવયોગજ દેખિએ છંછં. કેમજે કલ્યાણ કરનારને

ઢાઢ ઢેકાણે આપત્તિ થાતી નથી.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં સખીઓનાં વચન સાંભળી બહુલા ગોપીજનને જોઈ, ગાયોના સમૂહને પરિક્રમ કરી, વિરહથી ઉદ્વિગ્ન થિત થઈ દેવતાઓને અને વૃક્ષોને પ્રાર્થના કરતાં આવું વચન કહેછે.

બહુલા કહેછે—હે પૃથિવિ ! અગ્નિ ! સૂર્ય ! વરુણ ! ચંદ્ર હે દિશાના દેવતાઓ ! હે નક્ષત્રસહિત તારાગણો ! તમને હું નમસ્કાર કરી વિનયથી પ્રાર્થના કરું છું કે, તમે સર્વ પ્રતાપવાળા છો અને દયાથી વ્યાપ્ત થયેલાંને પારકું પ્રયોજન હોતું નથી; માટે મારા અનાથ બાળકની રક્ષા કરજો. હે વનના સિંધ દેવતાઓ ! વનમાં રહેતો મારો જ બાળ છે તેની નિરંતર રક્ષા કરજો. હે ચંપક ! અશોક ! પુન્નાગ ! સાલ ! અર્ક ! કિંશુક ! હે સર્વ વૃક્ષો ! તમે મારું વચન સાંભળો. મારા વગરનો, અનાથ, દીનતાથી વનમાં ફરતો, માતાના શોકથી દુઃખિત, ભૂખ તરસથી વ્યાકુળ થયેલો, એકાએક ફરતો અને જગતને શૂન્ય દેખતો મારા પુત્રની રક્ષા કરજો.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે બહુલા પુત્રના શોકમાં વશ થઈ સર્વની આજ્ઞા લઈ પુત્રના દર્શનથી નિરાશ થઈ જન્મ પતિના વિયોગથી ચકવી હોય, વૃક્ષથી હેઠી પડેલી વેલ હોય, અને લાકડી વગર અંધ હોય તેમ રસ્તામાં લથડીયાં ખાતી ખાતી માંસ ખાનારો, તીક્ષણ દાઢવાળો, અને મોટા નખવાળો જ્યાં સિંહ છે, ત્યાં આવીને ઉભા અને સિંહને જાઈ આવું વચન કહે છે.

બહુલા કહેછે—હે મહાભાગ ! સત્યતાથી હું આવી છું,

મારા માંસથી અને રૂધીરથી ઇચ્છા પ્રમાણે તમારી અને તમારા પંચભૂતની તૃપ્તી કરો.

‘વ્યાધ કહેછે-હે કલ્યાણિ ! હે બહુલે ! હે સત્યવાદિનિ ! તું ભલે આવીં સંત્યવેત્તાને દ્વૈધ દિવસ અશુભ થાતું નથી. હે બહુલે ! તમે જે સત્ય વચન બોલ્યાં તેજ વચન પાળ્યું. તું આંહીથી જઘને પાછી આવી છા-તેથી મને કૌતુક થાય છે, કેમજે મને પ્રાપ્ત થઇ ડાણ પાછી જીવતી જાય ? હે નિષ્પાપે ! મેં સત્યની પરિક્ષા લેતા તમને મોકલ્યાં તો તમે સત્યતાને પાળન કરી પાછાં આવ્યાં છો. આ તમારી સત્યતાથી હું તમને હમણાં છોડી દઉં છઉં. સત્યને આધારે લોકની, ધર્મની અને જ્ઞાનની સ્થિતિ છે. સત્યથી દેવતાઓ, પિત્રિઓ અને ઋષિઓ સંતોષ પામે છે. ગાયો અને આ પૃથ્વીને ધન્ય છે. હે સુવ્રતે ! તું ધન્ય છે અને જના રાજ્યમાં સત્યવાદી તમે રહો છો તે રાજ્યને ધન્ય છે. જે દેશમાં રહો છો તે દેશ, તૃણ, જળ, વૃક્ષ અને કૃણાદિકને ધન્ય છે. હે બહુલે ! પાપને નાશકારક તમે જ્યાં વસો છો અને તમ સરખાં ગાયોતું જે દુધપાન કરેછે તેને ધન્ય છે. ભીષ્મ કહેછે-હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં વચન કહિ ફરીથી મનમાં ત્રિચાર કરી આવું વચન કહે છે.

વ્યાધ કહેછે-હે બહુલે ! જે સત્યનો પાશ છે તે ઇશ્વરે નિર્માણ કરેલો છે; જો એમ ન હોય તો તું પાછો કેમ આવ ? હે બહુલે ! ગાયોની સત્યતાને જાઇ હવે હું માફ જીવિત રક્ષા નહિં કરું, અને જીવી રીતે પાપથી મુક્ત થાઉં, તેમ કરીશ ? મેં તો સેંકડો જીવોને માર્યા અને નેનું ભક્ષ-

ણુ પણુ કર્યું છે, તો હવે એ દારણુ કર્મથી કેવા લોકને પામી-
શ? કયા પવિત્ર તીર્થોમાં જઈ પાપનું શોધન કરીશ અથવા
ભેરવજપ કે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી ઉશ્નકાલમાં જળનો પેઠે
મારા દેહનું શોષણ કરીશ, એટલા વાસ્તે હે બહુલે ! વિ-
લંબ કયા વગર મને ઉપદેશ આપ.

બહુલા કહેછે-હે વ્યાઘ્ર ! સત્ય યુગમાં તપ, ત્રેતા યુગમાં
જ્ઞાન, દ્વાપરમાં યજ્ઞ અને કલિયુગમાં દાનની પ્રશંસા કરેછે.
એટલા વાસ્તે કાયા, વાણી અને મનથી પ્રાણીમાત્રને તમા-
રે અભયદાન દેવું તે ઉત્તમ દાન છે. જે ચરાચર જગતને
અભય દાન આપે છે, તે સર્વ ભય રહિત થઈ બ્રહ્મપદને
પામેછે. હે વ્યાઘ્ર ! હિંસા સમાન પાપ નથી અને અ-
હિંસા સમાન પરમ ધર્મ, તપ, વિદ્યા, શ્રવણ, જ્ઞાન અને
દમ[ધન્દ્રિય નિગ્રહ] નથી. હે વ્યાઘ્ર ! જેમ હાથીના પ-
ગમાં સમગ્ર પ્રાણીના પગનો સમાવેશ થાય છે, તેમ અહિં-
સામાં સર્વ ધર્મનો પ્રવેશ થાય છે. ધર્મ અને જ્ઞાન પુષ્પ,
સ્વર્ગ અને મોક્ષ ફળને દેનાર યોગ (ચિત્તની એકાગ્રતા)
રૂપ વૃક્ષનો આશ્રય કર્યાથી ત્રણ પ્રકારના તાપ [શરીરનો
રાજદિક પ્રાણીનો અને ઇશ્વરકૃત] ની શાંતિ થાય છે
અને તેનેજ મોક્ષ સુખ થાયછે. હે વ્યાઘ્ર ! તમે જે જ્ઞાન
સંબંધી વાત પુછી તે મેં પરમ શુદ્ધ કહિ બતાવી.
હે વ્યાઘ્ર ! હું માનું છું કે, તમને કાઠએ શાપ દીધો હ-
શે કેમજે તમે કેવળ જ્ઞાનની વાત મને પુછો છો.

વ્યાઘ્ર કહેછે-હે બહુલે ! મને પૂર્વે દેવતાઓએ શાપથી
વ્યાઘ્ર નિર્માણ કર્યો છે અને પ્રાણીના વધથી મારી પૂર્વ

નન્મની સ્મૃતિ ભૂલિ ગયો પણ તમારા સ્પર્શથી અને ઉપદેશથી પાછું સ્મરણ થયું છે. હવે પછે મારો શાપ નિવૃત્ત થયો છે. હે બહુલે ! તમને હું પ્રસન્ન થયો છું, તમે તમારી સત્યતાથી પુત્ર સહિત પરમ ગતિને પામશો.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં વચન કહિ પરમેશ્વર-માં મનની વૃત્તિ રાખી યોગાભ્યાસ કરી, પ્રાણને રૂંધી દે-હનો ત્યાગ કરી, સર્વ પાપથી રહિત થઈ અને યોગના ઐશ્વર્યયુક્ત અને અપ્સરાના ગણ સહિત વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં ગયો. બહુલા પણ સ્વર્ગમાં ગયેલા વ્યાઘ્રને જોઈ વિસ્મય પામી અને હૃષ્ટ પુષ્ટ થઈને ગોકુળમાં પાછી આવી. પોતાની સખીઓ અને પુત્રની પાસે વ્યાઘ્રની સાથે જ સંવાદ થયો તેની વાત યથાર્થ કહિ બતાવી. તે પછે બહુલા પોતાના પુત્ર સહિત પ્રસન્ન થઈ ગોધન, વૃષભ, ગોપ, અને ગોપીજનની સાથે હળીમળી ચાલતાં ઢેઢલોડ કાળ નિર્ભયપણે નિગમન કરી છેવટમાં ગોપ, ગોપોજન અને સખિયો સહિત વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગલોકના ઉપર ગોલોકમાં જઈ પ્રજ્ઞપર્યંત સુખનો ભોગ ભોગવ્યો.

ભીષ્મ કહેછે—હે રાજ ! એવી રીતે સત્ય વચનનો મહિ-મા મેં તમને કહિ બતાવ્યો. આ મહિમાને સવારના પો-હોરમાં ઉઠીનેજ મનુષ્ય પાઠ કરશે અથવા સાંમળશે તો તે સ્વર્ગ લોકમાં જશે. આ આખ્યાનને ગાયોના ટોળામાં જ પાઠ કરશે તેને ગાયોની વૃદ્ધિ થાય, ખેતરમાં પાઠ કરે તો ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય, ઘરમાં પાઠ કરે તો બાળકની વૃદ્ધિ થાય, ડાઘ કષ્ટાવસ્થામાં પાઠ કરે તો કષ્ટને તરેછે અને

આયુષ્ય, આરોગ્ય, ઔશ્વર્ય અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. પુત્ર વગરની સ્ત્રી અથવા પુરુષ જે પાઠ કરે તો સર્વ પાપ રહિત થઈ પુત્રની સંપત્તિવાળા થાય છે. જે કોઈ વહુલા અને વ્યાઘ્રતા સંવાદનું આપ્ત્યાનનો પાઠ કરે અથવા એક ચિત્તથી સાંભળે તો પરમગતિને પામે છે.

વહુલાવ્યાઘ્રસંવાદં યઃ પઠેત્સતતં નરઃ ॥

શુણ્યાદેકચિત્તથ પ્રાપ્નોતિ પરમાંગતિ ॥ ૧ ॥

इतिश्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभा-
पायां वहुलाव्याघ्रसंवादोनाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

અધ્યાય ૩૧ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

पितामह महाप्राज्ञ सर्वेषां च हितरत ॥

विद्वत्સंરक्षणे यत् स्यात् फलं तद्वद सुव्रत ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછેછે-હે પિતામહ ! હે મહાપ્રાજ્ઞ ! હે સુવ્રત ! તમે સર્વના હિત કરનાર છો. મારે વિદ્વાનની રક્ષા કરવાથી જે ફળ મળે છે તો તમે મને કહો કે

ભીષ્મ કહેછે હેયુધિષ્ઠિર ! વિદ્વાનના રક્ષણનો મહિમા કહું તે સાંભળો. સુવ્રતા નામે કન્યા હતી તે કર્મના પ્રાધ-
નથી છુટી થઈ. આ ઠેકાણે સુવ્રતા અને યમ રાજાનો સં-
વાદરૂપ પુરાતન ઇતિહાસ છે તે સાંભળો. પૂર્વે સુવ્રતા નામે ઉત્તમ અંગવાળી, શીશસંપન્ન, સારા ગુણથી શોભિત અને સૌંદર્યવાળી યુક્ત કન્યા હતી, જેના પિતા મહાયુધિ સંપન્ન,

સર્વશાસ્ત્ર વેત્તા, વ્યાખ્યાન, જપ અને વેદાધ્યયનમાં આ-
સ્થાવાળા હતા. હે રાજ ! તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રી પતિવ્રતા અને
રૂપ લક્ષણવાળી હતી, તે એકજ દીકરીને બાળપણમાં
મુકી અદૃષ્ટને લીધે મરણ પામી. તે પછે તે બ્રાહ્મણ ગૃહ-
સ્થાશ્રમથી નિરપૃથક થઈ મુનિઓને આનંદ દેનારું જેમાં
શાક, મૂળ ફળાદિકથી આજીવિકા કારક, અને ઋષિઓ-
એ સેવન કરેલાં તળાવ અને વૃક્ષોથી અલંકૃત વનમાં જઈ
ધ્યાનયોગમાં આસ્થા રાખી તપ તપવા લાગ્યા. પોતાની
બાળક જે દીકરી છે તે અદૃષ્ટને લીધે મા વગરની થઈ પડી
તેને નાના પ્રકારનાં રમકડાં આપી લાડ લડાવે છે. એમ
પુત્રીની પાળના કરતાં તે પુત્રી જ્યારે મ્હોટી થઈ ત્યારે
તેના વીવાહ કરવા સાડ વિચાર કરવા લાગ્યા. અને
દીકરીના સ્નેહને લીધે સન્યાસ પણ લીધો નહિ, તેવા સ-
મયમાં ડાળની પ્રેરણાથી માતા વગરની પુત્રીને ત્યાગ કરી
સ્વર્ગ લોકમાં ગયા. તે પછે મા-આપ વગરની તે પુત્રી શો-
કતા દરિયામાં પડી દુઃખથી નિસાપ કરવા માંડી.

સુપ્રતા કહેછે—અહો ! હે તાત ! સર્વ મકારે મારું હિત
કરનારા તમે મારો ત્યાગ કરી પરલોકમાં કેમ જાઓ છો !
અરે ! હે પિતા ! તમે દયાળુ છતાં દુઃખથી જીવતી અને
તમારો બાળ પુત્રીને નિરાશ કરી કેમ એકાએક આલ્યા જા-
ઓ છો ! હે તાત ! દુઃખથી પીડા પામનારી હું શરીર
ધારણ નહિ કરું કેમકે મારું જીવિત વૃથા છે. તમે બ્રહ્મજ્ઞા-
ની, બુદ્ધિમાન, પરમાર્થમાંજ દૃષ્ટિવાળા અને આ મા વગ-
રની છે એમ જાણી પાળન કરવામાં તત્પર હતા, એ દયા

શિવાય બીજું કાંઇ હેતુ નથી. જુએ બાહ્યાવસ્થામાં રક્ષણ કરી મ્હોટી કરો તેના વિયોગથી હવે હું કેમ જીવું ? પિતા વગરની અને આશ્રય વિનાની નદીમાં, પ્રજ્વળીત અગ્નિમાં અથવા પર્વત ઉપરથી પડીને પણ પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ એમાં કાંઇ સંશય નથી.

ભીષ્મ કહેછે— હે રાજા ! એવી રીતે શોક અને પરિતાપ પામતી વિલાપ કરે છે, તેવા સમયમાં આસપાસ રહેનારા ઋષિઓ વિલાપ સાંભળી ઓંઓ સહિત આવીને કન્યાને સમજાવે છે; તોપણ ન સમજી પિતાના શરીરને મળી વિલાપ કરે છે તેવામાં સર્વ જગતું હિત ચાહનાર યમ રાજાને મનમાં દયા આવવાથી વૃધ્ધ બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણ કરી ત્યાં આવી ફિતકારક વચન કહેછે.

વૃધ્ધ બ્રાહ્મણ કહેછે—હે બાલે ! હે વિશાળાક્ષિ ! રૌદ્ર ન કરવાથી નિવૃત્તિ પામ, કેમજે રૌદ્ર ન કરવાથી તારા પિતાને દેખાશ નહિ. હે શૈભને આ જગતમાં યૌવન, સુખ, આયુષ્ય, આરોગ્યતા અને પ્રિયતા સમાગમ અતિત્ય છે; માટે શોક કરવા લાયક નથી. તે પૂર્વ જન્મમાં એવું કર્મ કર્યું હશે કે, જેથી આ અરણ્યમાં પિતાનો સાથે તુંને વિયોગ થયો છે. અરે ! આ તારા તાત દયાળુ મહાયશસ્વીના મનમાં એવો વિચાર હતો કે “ આ પુત્રીનો વિવાહ કરી, રૂડા જમાઈને જોઇ સત્કર્મ કરી તે પછે કર્મસંન્યાસ કરી મૃત્તિકા, પાષાણ અને સૂત્રણમાં સમદૃષ્ટિથી રાખી હું પરમ પદને પામું પણ કાળના વશને લીધે તારા વિવાહનો મનોરથ પૂરો ન કરી સ્વર્ગ લોકમાં

ગયા " હવે તું વિધિના બેળથી પાછા તેને દેખીશ નહિ ; માટે શોક કસ્ય માં. તેમ વળી કહ્યું છે કે, " આ કાર્ય મેં કર્યું, આ કરવા લાયક છે, અને આ થોડુંક અવશેષ કરવાનું છે; એમ વિચાર કરનાર પુરૂષને કાળ વશ કરે છે " માટે હે દુર્મતિ ! તું દુઃખનો ત્યાગ કરી જે કર્મથી તારાં મા-આપનો વિયોગ થયો તે વચન સાંભળવા યોગ છે. પૂર્વ જન્મમાં તું સુંદરી નામે વેશ્યા હતી તે નૃત્ય, ગાયન, તેમજ વીણા અને વાંસળીઆદિ વાદ્યમાં કુશળ હતી. રૂપ અને કાહાપણવાળી તું શાપને ક્ષીણે સ્વર્ગથી નીચે પડેલી ગંધર્વની સ્ત્રી હોય એવી વસ્ત્ર, અને અસંકારથી સુશોભિત હતી. તે પછે ઘણા દિવસે રૂપ અને વેશના ગુણયુક્ત તુંને જોઈ ઘણા ગુણસંપન્ન બ્રાહ્મણ અચાનક કામ મોહિત થઈ ગયો. તું પણ તે બ્રાહ્મણને કામવશ થયેલો અને રૂપ અને દ્રવ્ય સંપન્ન બહુ અને તારા મનમાં વિચાર કરી સખીઓ દ્વારાયે તેને વશ કરી પોતાને ઘેર તેડી લાવી. તે મૂઠમતિ બ્રાહ્મણે પોતાની નવ વર્ષની સ્ત્રીને મુકી દઈ તારી સાથે ચાર વર્ષ પર્યંત કામ સુખ ભોગવ્યું; જેથી એમાં જટલા ગુણ હતા અને જે દ્રવ્ય હતું તે નાશ પામી ગયું. તે પછે ઘણા કામી શૂદ્ર હતો તેણે તારાજ ઘરમાં તે બ્રાહ્મણને મારી નાંખ્યો જેથી તે નરકમાં પડ્યો. તે પછે તેનાં મા-આપ અને દીકરાની વહુ વિલાપ કરતાં તારી પાસે આવ્યાં તેમાં તેની મા મ્હોટા ક્રોધથી બ્યામ થઈ આવું વચન કહે છે. માતા કહે છે-હે દુષ્ટચારિણિ ! તેં મારાં પુત્રને આપધન યોગથી વશ કરી અમારો વિયોગ સાડ્યો છે ત્યે તેવી રીતે

તારી માતાનો વિયોગ તુંને થાશે.

પિતા કહેછે— હે બાલે ! તારી બાલ્યાવસ્થામાંજ પિ-
તાના વિયોગને પામી કુટુંબજનથીં પ્રણ દૂર થાઈશ.

“દીકગતી બહુ કહેછે—હે ચંદિ ! તું તારી વિવાહથી
બહિષ્કાર પામી કન્યારૂપે રહિશ શોક અને પરિતાપ પા-
મી કુખણી થાઈશ.

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ કહેછે—એવી રીતે તેનાં મા બાપ અને પ-
તિવ્રતા સ્ત્રીયે ક્રોધથી શાપ દીધો; તે કારણથી હે અબલા !
આ જન્મમાં કુખ પામીને કન્યા રહિ છો.

સુવ્રતા કહેછે—હે ભગવન્ ! તમે મારા પૂર્વ જન્મનું કૃત્ય
કહ્યું. હવે હું તમને પ્રુછું. જાણ કે, એવી રીતે ઘોર કર્મ કર-
નારો અને પાપાયરણ કરનારી હું બ્રાહ્મણના કુળમાં કેમ
જન્મ ધારણ કરનારી થઈ ? દશ સૂતા (જીવતા વધનું
સ્થાન) તે એક સૂતા કહેવાય એવા દશ સૂતા બરોબર
એક ચક્રી [કુંભાર] એવા દશ ચક્રી સમાન એક ધ્વજ
(ઢેઢ) દશ ધ્વજ સમાન એક વેશ્યા છે એમ ધર્મશાસ્ત્ર
બ્રહ્મનારા બ્રાહ્મણો કહેછે. તો મારો ઉત્તમ કુળથી જન્મ
કેમ થયો તે મને કહિ બતાવો ?

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ કહેછે—હે શુચિસ્મિતે ! તું પાપનું આચરણ
કરનારી હતી તોપણ ઉત્તમ બ્રાહ્મણના કુળમાં તારો જન્મ
થયો તેનું કારણ કહું તે તું સંભળ. હે મહાપ્રાણે ! બ્રાહ્મણ-
ના કુળમાં જન્મ થવાનો હેતુ એટલો છે કે, ક્રોધ એક પ્રભ
વેત્તા, જ્ઞાનસપત્ર, સત્યબોલનાર, નિંદા રહિત, પ્રાણીમાત્ર-
માં સમ જોનાર, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી પાપ રહિત, જ્ઞાનસંપ-

જાં બ્રહ્મણ, મૂર્ખ, ગાય, હાથણી, કુતરી, અને ચાંડાળમાં પણ આત્મા સરખો છે એમ જોનાર, જિતેન્દ્રિય, પ્રાણી-માત્રમાં એકજ ધર્મ છે અને જેની સત્તાથી સ્થાવર જંગમ આખું જગત વ્યાપ્ત થઈ રહ્યું છે એમ જાણનાર, બ્રહ્મને વિશે સ્થિતિ હોવાથી આખા જગતને બ્રહ્મરૂપ દેખે છે, પ્રિય વસ્તુ અને અપ્રિય વસ્તુમાં જેનું ચિત્ત ઉદ્વિગ્ન નથી, સ્થિર બુદ્ધિ, વિવેકી, ખહારની ઇન્દ્રિયોના વિષયથી નિવૃત્ત થઈ અને વિષયના ભોગની ઉત્પાત્તને દુઃખરૂપ જાણી, જગતનાં સુખને અનિત્ય માની, કામ, ક્રોધ, અને અંતઃકરણનાં સુખનો ત્યાગ કરી દેવળ સુખની સ્પૃહાવાળા, ભય અને ગર્વથી રહિત, દુષ્ટના સંગથી અજગા થઈ, પ્રાણ અને અપાનની ગતીને સમ કરી, વિધિપ્રમાણે ચક્ષુની દૃષ્ટિને બ્રહ્મરંધ્રમાં રાખી નિર્દોષ પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું ધ્યાન ધરી આ પૃથ્વીમાં ઘેઝાની પેઠે ગ્રામમાં એક રાત્રી અને શેઠેરમાં પાંચ રાત્રી નિવાસ કરતા વિચરે છે. તે બ્રહ્મણ પૃથ્વીમાં ફરતા ઢાઈ દિવસે જે નગરમાં તું રહેતી તે નગરમાં ફરતા ફરતા તારા ઘરની બાહારના પડકાર ઉપર આવી સુતા. અને જ્યારે મધ્ય રાત્રી થઈ ત્યારે હથિયાર ધારણ કરેલા અને ગખતર ભીડેલા રાજના દૂતો ત્યાંડાં આવ્યા અને બાહર સુનેલ, મલીન વસ્ત્ર, શરીરથી દુર્બળ અને ભસ્મથી લીપ્ત પુરૂષને બોધ આ ચોર છે એમ જાણી તેની પાસે આવીને પુછે છે તું કાણ છો ? કેમ સુતો છો ? કેનો છો ? ક્યાંથી આવ્યો છો ? એમ તેને પુછીને દુર્ઘચિત્તવાળા પાપીયાઓએ મંહાબુધ્ધિવાન બ્રહ્મણને

ઢોરડાવતી ખાંધી લીધા. ત્યારે તે બ્રાહ્મણે રાજના દૂતને
સારૂ અથવા નરસું વચન બોલ્યા શિવાય મુંગાની પેઠે બેઠા
રહ્યા કેમજે પોતે પોતાનાં પૂર્વ જન્મના કર્મને જાણે છે. ને પ-
છે ખહાર થાતો કળકળાટ અને મહાત્માની સ્થિતિ સાંભળી
પોતાના અદૃષ્ટને લીધે પોતાના આકરને ભેગો લઇ ધરમાંથી
ખહાર નીકળી દીવાવતી તે મહાત્માને જોઇ કહ્યું કે, હે રા-
જપુત્રો ઉભારહો ઉભારહો ! આ ધર્માત્મા છે ચોર નથી; આ-
ણે જો ચોરી કરી હોય તો મેં કરી છે, એમ માની આને
છુટો કરી તમે પાછા ચાલ્યા જાઓ. એમ પાશથી છોડાવો
તેને પોતાના ધરમાં લઇ આવી. તે પછે તેનું ધૂપ, દીપ અને
નૈવેદ્યાદિક ઉપચારથી યથા વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરી. કરીથી
નમસ્કાર કરી હાથ જોડી ધર્મરૂપ આણું વચન કહ્યું. હે
બ્રહ્મન્ ! આપના મનમાં જે કાંઇ ભોજન, આચ્છાદનાદિક
ની ઇચ્છા હોય તો માગી લ્યો તે હું તમને આપીશ.
હે પ્રભો ! તમે દુર્ગમ દેખાઓ છો અને મક્કીન વસ્ત્રવા-
ળા છો; માટે મારી ઉપર અનુગ્રહ કરી આપની ઇચ્છા-
પ્રમાણે આંડી નિવાસ કરી જ્યારે આપનું શરીર સ્વસ્થ
ધાય ત્યારે પધારજો. એમ જ્યારે ધર્માત્માને નિર્મળ મનથી
કહ્યું; ત્યારે સર્વ સ્વાર્થથી નિસ્પૃહ બ્રાહ્મણે આણું વચન કહ્યું.

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ કહેછે—હે ખાલે ! એમ જ્યારે ધર્માત્માને
શુદ્ધ અંતઃકરણથી પુછ્યું ત્યારે સર્વકામના રહિત બ્રાહ્મણે
કહ્યું કે, હે સુંદરિ ! હું ક્ષુધાને લીધે કે, તરશને લીધે આ-
વ્યો નથી, કેવળ અદૃષ્ટને લીધે આવ્યો છું. હવે મારે
કાંઈ આકાંક્ષિત નથી, માટે તમે તમારા મંદિરમાં જઈ પ-

તિને યોગ્ય શ્યાનો આશ્રય લઈ, પતિની સેવા કરી સુખેથી સુધ રહો. હે દ્યાર્દ્રમાનસે ! મારે કાંઈ કૃત્ય નથી. તમે-પરમ ભક્તિથી મારી સેવા કરી છે, જેથી તારૂં સુકૃત થાયે. હે સુદરિ ! તેં જે મારૂં પાલન કર્યું છે, એવું બીજે દાણ પાલન કરશે ? આધુ પુરૂષો તો અંદનની પેઠે પોતે કુઃખિત-થઈ પારકાનો ઉપકાર કરે છે. જેવી રીતે પોતાનું મન પોતાના દેહની રક્ષા કરવામાં તત્પર રહે છે તેવી રીતે તિર્યગાદિ જાતિ (પશ્ચાદિક) ને રક્ષણ કરે છે, તેમાં પોતાનું હિત રહ્યું છે. જેની દ્રવ્યની સંપત્તિ પારકા ઉપકાર સાડ થાય છે અને દયાથી જેનું મન આર્દ્ર હોય છે તેને ધન્ય છે. જેના ઘરમાં પૂર્વનાં કરેલાં કર્મથી ધન, ધાન્ય અને ગોધનથી ભરપૂર, છતાં દાઈ અતિથિનો આદરસત્કાર કરતો નથી, તેનું જીવવું આ લોકમાં વૃથા છે અને જીવે છે તો નિંદિત છે. આશ્ચર્ય છે કે, જે પુરૂષ દ્રવ્યાદિકથી હીન છે તોપણ પારકાનો ઉપકાર કરવાને તત્પર રહે છે તેને ધન્ય છે. દેમજે રસ્તામાં રહેલું સ્વાદિષ્ટફળનાળુ વૃક્ષ કૃષ્ણ છે; તોપણ પારકાનો ઉપકારરૂપ થઈ પડે છે. જેનો સ્નેહ પ્રાણી ઉપર હમેશાં વૃદ્ધિ પામે છે, સંપત્તિ ધર્મને અર્થે હોય છે, દ્રવ્ય પણ ધર્મને અર્થે થાય છે; તેના સમગ્ર પદાર્થો વૃદ્ધિ પામે છે. શુભ-કરનારની સંપત્તિ, ભોગવવાથી નાશ પામતી નથી, ઉલટી વૃદ્ધિ પામે છે. જે તુચ્છ મનવાળો છે તે એમ માને છે કે, લેલવ ભોગવવાથી મારૂં દ્રવ્ય નાશ પામશે. જે લોભી છે તેનું નાંછુ જળમાં રહેલાં જલજંતુને કાંઠે રહેલા ખગલા દિ પક્ષિઓ હરણ કરે છે તેમ તેનું નાંછુ અન્ય હરણકરી

લઘુ જાય છે. જે ધર્મ કરતો નથી અને અધર્મથી વર્તે છે, તે યમના સ્થાનમાં જાય છે. એમ છે તો પણ ધર્મથી વિમુખ વરતનાર પુરૂષોત્તમ ધન, શરીર, સ્વજન, જીવિત, પ્રિય અને મિત્ર એ બધાં તેનાં વૃથા જાય છે. જે મૂઠ પુરૂષ પદાર્થને ચિરકાળ સ્થાયી દેખે છે તે સમાન. ખીજે કાંઈ દુર્મતિ નથી. આ બધું ચરાચર જગત્ આનંદ છે અને ઉત્પત્તિ સ્થિતિવાળું છે. હે સુદંરિ ! હવે આજું કહેવાથી કાંઈ લાભ નથી, જે આ સંસારને ત્યાગ કરે છે તેનેજ પંડિત કહેવો. જે કૃપાની ઇચ્છા હોય તો પોતાનાં કરેલાં કર્મજ તેને કૃપા આપે છે. જે નિષ્કામનાથી આચરણ કરેલો ધર્મ છે તે સંસારસમુદ્રનું શોષણ કરે છે. હે સુદંરિ ! તારા આત્માની શુદ્ધિ કારક અને હિતરૂપ વચન કહું તે તું સાંભળ. આ જગતમાં ઠેઠલાક પુરૂષો સ્પૃહા વગરના છે તો પણ ભાવિ કર્મમાં પક્ષપાત રાખી મઝીન, સેંકડો દુઃખને વહન કરનાર, માયાજન્ય, અને મઝીન શરીરના સંસ્કારમાં પરાયણ થઈ વૃથા કલેશ પામે છે. અર્હર્નિશ પુણ્યકર્મમાં પ્રવેશ થયેલા અને શુદ્ધ કર્મવૃજા માહાત્માને દુઃખો ઉત્પન્ન થાય છે તો પણ તેમાં બંધાતા નથી. જે દુર્મતિ છે તે તો શરીરના બંધકારકતા ત્યાગની ઇચ્છા કરતો નથી, તેજ તેને અપાર અને જન્મ મૃત્યુઆદિ દુઃખ દેનારું સંસારનું ખીજ યાય છે. વળી શરીર અત્યંત દુઃખનું ઠેકાણું છે અને આટલા ક્ષણ સુધી રહેશે એવો નિશ્ચય થઈ શકતો નથી, એવું પરિણામી છે એમ જાણી, શરીરો વૈરાગ્ય પામેવો. જે શરીર છે તે આત્માના બોધનું સાધન છે, એમ જાણી આત્મતત્વનો વિચાર કરવો.

દેમકે, જોનાથી તત્ત્વવેત્તા પુરૂષો પરમગતિને પામ્યાછે અને
 વિપરીત બુદ્ધિવાળા નાશ પામ્યા છે. શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનરૂપ
 વિવેક ચક્ષુને, જોઈ આ છે, આ નથી, એવા વિવાદરૂપ અં-
 ધકારનો યથાર્થ જ્ઞાનરૂપસૂર્યના ઉદય વિના નાશ થાતો નથી.
 સૂર્યનો ઉદય થયો કે દોઢ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિવાળો હોય અથવા મં-
 દદૃષ્ટિવાળો હોય તોપણ અંધારું તેની પાસે રહેતું નથી. તેમ
 તત્ત્વ વસ્તુમાં પુરૂષને આસ્થા થઈ કે, વિપર્યય અજ્ઞાન નાશ
 થાય છે. હે સુંદરિ ! જ્યારે ઉત્તમ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાવા સા-
 રૂ વિવેકરૂપ લોચનનો ઉદય થાય ત્યારે, જેટલા દોષ છે,
 તે બધા નાશ પામે છે. જ્યારે માયાના દોષથી મુક્ત થયો
 કે, તરત યોગમાં [ધ્યાનમાં] પ્રવૃત્ત થાય છે. તે પછે દે-
 હધારિને આહારાદિજન્ય જે દોષ છે તે નાશ પામે છે. દુઃ-
 ખનો નાશ થયો કે, તેને મુક્તિ દૂર રહેતી નથી. જ્યારે ય-
 મ દિક યોગસાધનમાં મનને પ્રવેશ કરે છે ત્યારે યોગના
 આશ્રયથી સિદ્ધિને પામે છે એમાં સંશય નથી. યોગાભ્યા-
 સી જ્યારે આત્મતત્ત્વમાં મનને પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે તેના
 મનમાં વેદવાક્ય પ્રમાણભૂત છે કે, અમાણભૂત છે, તેમાં વળી
 ત્રિકલ્પ અને અજ્ઞાન થાય છે. ક્યારેક પૂર્વના અનુભવથી તે
 યોગરૂપ થાય છે. કુત્સિતવૃત્તિવાળું મન, જ્યારે પંચકોશ-
 ના વિવેકથી ત્યાગ કરશે, ત્યારે તેનું મન આત્મનિષ્ઠ થઈ
 સ્થિરતા પામશે. હે શોભને ! જોવી રીતે આત્મનિષ્ઠ થયેલાં
 મનને હૃદયમાં ધારણ કરી એકાંતમાં બેસી, સર્વથી નિ-
 સ્પૃહ કરી અને બહારની ઇન્દ્રિયના વિષયોનો ત્યાગ કરી
 સંવસ્ત્રરૂપમાં નિષ્ઠા થાય ત્યારે અમૃતભાવને પામે છે.

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ કહેછે, હે સુપ્રતે ! એવી રીતે પરમાર્થ જાણનાર બ્રાહ્મણે જ્યારે વચન કહ્યું ત્યારે તમે ફરીથી પુછ્યું.

સુપ્રતા કહેછે—હે મુનીન્દ્ર ! હું સરખા ભૂત્યજનને તમ સરખા દયાળુ પુરૂષ દયાના પાત્રરૂપ જાણી ભક્તજનનું આચિંત્ય દુઃખને નાશ કરવા કૃપા કરો છો, અને વળી એકાગ્રચિત્તથી પુરૂષાર્થના સાધનભૂત પરમાર્થની સિદ્ધિ કહિ બતાવવા યોગ્ય છો. હું સરખી દુષ્કૃત કર્મ કરનાર શ્રમવિના સંસારસમુદ્રને કેમ તરું ? માટે હે મહારાજ ! ભક્તજનને પ્રસન્ન થાઓ. તમ સરખા પુરૂષો પ્રાણીમત્રના ઉદ્ધાર કરવા સાડા ઉઘમ કરો છો, એવી રીતે બોલતી સુપ્રતાનાં વચન સાંભળી દયાથી આવું વચન કહે છે.

બ્રાહ્મણ કહેછે—હે સુંદરિ ! જે તારું ઇચ્છિત હોય તે, હું કહું છું; માટે એકાગ્ર મનથી સાંભળ ? પ્રથમ મેં પુરૂષાર્થનું સાધન કહ્યું છે, તે સંક્ષેપથી સાંભળો. પ્રથમ શુરુ જે કહે તેજ વચન પ્રમાણુ રૂપ છે એમ જાણી ચિત્તની વૃત્તિ તેમાં રાખવી. તે પછે શાસ્ત્ર [વેદ] કહે તેજ સત્ય માનવું. જે માન વગરના અને દંભ વગરના છે તે સંસાર સમુદ્રને મેહેનત વગર તરે છે. જે ઠાઠની હિંસા કરતા નથી, સહનશીળ, સુખ દુઃખમંસિમતા, સરલ-સ્વભાવ અને વિષદમાં ઇચ્છા રહિત છે, તે સંસાર સમુદ્રને મેહેનત વગર તરે છે. સ્થિર સ્વભાવવાળા, પવિત્ર, સદાચરણી, શુરુની સેવામાં પ્રીતિવાળા, નિરંતર એકાંત સેવન કરનારા અને ઇશ્વર સંબંધી વાર્તામાં પ્રીતિવાળા હોય તે સંસાર સમુદ્રને મેહેનત વગર તરે છે. અહર્નિશ ચિત્તને રોકવામાં

તત્પર રહે, સ્ત્રી પુત્રાદિમાં મમતા રહિત અને પવિત્રશુદ્ધિ-
વાળા છે તે સંસાર સમુદ્રને મેહેનત વગર તરે છે. જે ના-
શ' અને ઉત્પત્તિવાળા પદાર્થની સ્થિતિને, દુઃખોને, શરીર-
ની અસ્થિરતા અને જે જન્માદિક થાય છે તેનો જે વિ-
ચાર કરે છે તે સંસાર સમુદ્રને મેહેનત વગર તરે છે. જે
ગર્ભમાં પ્રવેશનાં, જન્મ નીકળવાનાં, ખાલ્ય, ચૌવન અને
વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુઃખને જાણે છે, તે સંસાર સમુદ્રને મેહેનત
વગર તરે છે. જે અખંડિત જ્ઞાનમાં પ્રીતિવાળા અને નિ-
રંતર પોતાના સ્વરૂપને જોનારા છે તે સંસાર સમુદ્રને મેહે-
નત વગર તરે છે. જે મનુષ્ય હે વિશ્વેશ્વર ! હે ત્રણલોકના સા-
ક્ષિ ! હે વિષ્ણુ ! હે ત્રિવિક્રમ ! હું નિરંતર નમસ્કાર કરું છું
એમ પ્રાર્થના કરે છે, તે સંસાર સમુદ્રને મેહેનત વગર તરે છે.
જે એક ચિત્તથી વિષ્ણુને ભજે, કર્મ પણ તેને અર્થે કરે અ-
ને રાગાદિક શુભૃચી રહિત થઈ વર્તે છે, તે સંસારસમુદ્રને
મેહેનત વગર તરે છે. જે લોભ, મત્સર, વૃદ્ધા, અને વિષ-
યની ઇચ્છાને ત્યાગ કરી ધર્મને ઉપાર્જન કરવામાં તત્પર
છે, તે સંસારસમુદ્રને મેહેનત વગર તરે છે. જે નિરંતર અ-
ભેડાથી યજ્ઞરૂપ, કમળ-નેત્ર, વર દેતાર, અને જે સના-
તન દેવ છે તેને જે ભજે તે સંસાર સમુદ્રને તરે છે.

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ કહે છે—હે સુંદરિ ! એવી રીતે ધર્મોત્તમા બ્રા-
હ્મણે અતુલહૃદી દુઃખરૂપ સંસારને તરવાનો ઉપાય બતા-
વી સવારજ્ઞા પોહારમાં જેમ આગ્યા તેમ આલ્યા ગયા. તે
પછે તે દિવસજ્ઞા હે સુંદરિ ! તું સંસારના સુખનો અને
સર્વ વૈભવનો ત્યાગ કરી ધર્મમાં પ્રીતિવાળી થઈ. હે સુમતે !

તે પછે ધરનો જે પદાર્થ છે તે બધો બ્રાહ્મણ, ગાય અને દેવતાને અર્થે ત્યાગ કરીને મહાત્માએ કહેલા વાક્ય પ્રમાણે સર્વ કામનાનો ત્યાગ કરી, સુવર્ણ અને મૃત્તિકાને સમ બાંધી, શરીરની નીંદા અને ધિકારીને તેં પોતાના પાપના નિવારણ સાડ કૃત્ય્યાંદ્રાયણાદિક વ્રતો કરી દેહનો ત્યાગ કરી દીધો. તે માટે હે સુંદરિ ! પૂર્વજન્મના કર્મથી અને માહાત્માના ઉપદેશથી બ્રહ્મવેત્તા બ્રાહ્મણના કુળમાં તારો જન્મ થયો. તું સત્યવક્તા બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણની સ્ત્રી તેમજ તેના દીકરાની વહુના શાપરૂપ વચનથી તેનું કુળ ભોગવછ, તોપણ તે બ્રાહ્મણના અનુગ્રહથી બ્રાહ્મણના કુળમાં તારો જન્મ થયો અને જ્યારે શરીરનો કાળ આવશે; તારે કર્મબંધનથી મુક્ત થઈ બ્રહ્મપદને પામીશ.

લીળમ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળી મહાભાગ્યવાળી સુવ્રતા વિસ્મય પામી, આણું વચન પુછે છે.

સુવ્રતા પુછેછે—હે ભગવન્ ! હે સર્વ ધર્મ જાણનાર ! તમે મારા જન્માંતરને જાણનારા અતિ તેજસ્વી કોણ છો ? ક્રમજ થઈ ગયેલું, થાયછે અને થાશે તેમજ સ્થૂત, સૂક્ષ્મ, પાસે રહેલા અને અંતરાયવાળા પદાર્થને યોગિયો જાણેછ; માટે વેદવેત્તા નિર્મળ અંતઃકરણવાળા કોણ છો ? એ વાત મારી ઉપર અનુગ્રહ કરી મને કહો ?

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ કહેછે—હે સુંદરિ ! હું યમ રાજ તારો અનુગ્રહ કરવા સાડ આવ્યો છું, તારું કંઠ્યાણ થાઓ. જે તારા મનમાં હોય તે માગી લે.

સુવ્રતા કહેછે હે ભગવન્ ! જો તમે મને પ્રસન્ન થયા હો તો મારાં માતા, પિતા, ખાંધિવો અને કુટુંબજન તમારી પુરીમાં આવ્યાં હોય અને હવે પછે જ આવે તે સ્વર્ગ-લોકમાં પ્રાપ્ત થઈ પ્રત્યયપર્યંત સુખ પામીને રહો.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં તેનાં વચન સાંભળી પરના હિતચાહનાર યમરાજયે ' તેમ થાઓ ' એમ કહિ અને તેનાથી વિધિપ્રમાણે પૂજા પામી અંતર્ધાન થઈ ચાલ્યા ગયા. તે પછે મ્હોટા ભાગ્યવાળી સુવ્રતા સર્વ કામનાનો ત્યાગ કરી તેજ વનમાં તપ તપત્તા બેઠાં. કર્મના કૃણની તૃપ્તિને ત્યાગ કરી, મહાત્માની સેવામાં તત્પર થઈ, શાક-પત્ર અને મૂળનો આહાર કરી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો, વ્રતોપવાસ અને દેવતાના પૂજનમાં તત્પર રહિ, થોડાક કાળમાં જ્ઞાનવાન થઈ, બ્રહ્મવેત્તાઓના ઉપદેશ પ્રમાણે વૃત્તિ રાખી, તેમજ પૂર્વજન્મમાં બ્રહ્મવેત્તા બ્રાહ્મણે કહેલા માર્ગથી, વિવિધ પ્રકારનાં દાનથી અને યથાવિધ પૂજન કરવાથી વિષ્ણુપદને પામી. હે રાજા ! તમે પણ સાત્ત્વિક બુદ્ધિને આશ્રય કરી ક્રોધ અને લોભથી રહિત થઈ ' પારકાનું હિતકરનાર, સત્યરૂપ ધર્મને જાણનાર અને જગત નિયંતા ભગવાન વાસુદેવની પરમ ભક્તિયુક્ત થઈ યથાશક્તિ બ્રાહ્મણોને દાન, માન અને અર્ચનથી સેવા કરો. જેને બ્રાહ્મણો પ્રસન્ન થાયછે તેને વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાયછે; માટે બ્રાહ્મણોની સેવા કરવાથી પરબ્રહ્મને પામે છે. હે રાજા ! તમે જુઓ કે આ સુંદરી જામે વેશ્યા પાપનું આચરણ કરનારી, અને ' પારકાના દ્રવ્યને હરણ કરનારી હતી, તોપણ બ્રાહ્મણની

આરાધના કરી કર્મના બંધનથી છુટી થઈ. જે પારકાનું હિત કરનારા, ધર્મના કામમાં પ્રીતિવાળા અને શુભશુભસંપન્ન છે તેને કમથી મુક્તિ મળે છે એમ બ્રહ્મવેત્તા કહે છે. હે નૃપ ! જે અપરતી રક્ષા કરે છે તે મુક્તિ પામે છે. ત્રણભુવનનાં ગુરુ, ઇશ્વર, ઈશન, ઈશીદૈત્યના શત્રુ, કમળ સરખાં નેત્ર, યોગિ-ઓને ધ્યાનથી જણાયેલ, રાજાઓના શુભગુણથી ભરપૂર, વસ્તુતાથી નિર્ગુણ અને જે આઘ પુરૂષ છે તેનો જન્મમરણનાં દુઃખ મટાડવા સારૂ આશ્રય કરો.

ત્રિભુવનગુરુમીશં કેશવં કેશિશત્રું । સરસિજાવિયજ્ઞાક્ષં યો-
ગિભિર્ધ્યાનિગમ્યં ॥ જનનમરણદુઃખસ્યાપહસ્યૈ વરેણ્યં ।
ક્ષિતિપગુણગુણાદ્યં નિર્ગુણં સંશ્રયાત્યં ॥ ૧ ॥

इतिश्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जर-
भाषायां सुव्रता यमसंवादोनाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥

અધ્યાય ૩૨ મો.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ.

केचिदाहुः परं धर्मं केचिदाहुः परं धनं ॥

केचिदाहुः परं ज्ञानं केचिन्मोक्षं प्रशंसते ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પુછે છે હે પિતામહ ! કેટલાક ધર્મ, કેટલાક ધન, કેટલાક કામને ઉત્તમ કહે છે અને કેટલાક મોક્ષને વખાણે છે. કેટલાક સત્ય, કેટલાક તપ, કેટલાક સાંખ્ય, કેટલાક દયા અને કોમળતા, કેટલાક દાન, કેટલાક શ્રવણ, કેટલાક જ્ઞાન, કેટલાક વૈરાગ્ય, કેટલાક અગ્નિસ્ટોમાદિક યજ્ઞ, કે-

ટાકાકઆત્મજ્ઞાન, ઢેટાક સાંખ્ય, ઢેટલાક ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થના વખાણ કરે છે. લોકમાં આ કરવું અને આ ન કરવું એવી રીતે દેવળ મોહજ પામે છે. તેા મહાત્મા પુરૂષોએ એ બધા કૃત્યમાંથી શું કરવું એ બધી વાત સર્વ ધર્મ જાણનાર તમે મને કહેવા લાયક છો, જ-થી હું તમારા અનુગ્રહવાળો થાઉં. તેમ તમે મને કહેવા યોગ્ય છો.

ભીષ્મ કહેછે—હે વિશંપને ! છાતું અને સંસારને મુ-કાવનારું, સાંભળવા લાયક, અને જાણવા લાયક કથાનક સાંભળો. આ ઠેકાણે પુંડરીક અને મહર્ષિ નારદનો સંવાદ રૂપ પુરાતન ઇતિહાસ છે તે કહું છું. એક મહામતિ, વે-દ સંપન્ન પુંડરીક નામે બ્રાહ્મણ હતા, તે બ્રહ્મચર્ય અવસ્થા-માં રહિને તેનો ધર્મ પાત્રન કરવા લાગ્યા. તે એવી રીતે કે, ગુરૂની સેવા, જીતેન્દ્રિય, ક્રોધરહિત, સંધ્યોપાસન, વેદ અને વેદના અંગનો પાઠ, શાસ્ત્રનો વિચાર, સમિધથી સાયંકા-ળ પ્રાતઃકાળનો હોમ, યજ્ઞપતિ વિષ્ણુની આરાધના અને વેદાધ્યયનમાં બ્રહ્માના પુત્ર હોય, એવાં કર્મથી ગુરૂને તૃપ્ત કરે છે અને જહમેશાં ભિક્ષાવૃત્તથી મા-આપની સેવા કરી અને બ્રહ્મવિદ્યાના અભ્યાસમાં તત્પર પુંડરીક બ્રાહ્મણને સંસાર-સમુદ્રને તારનારી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ. તે પછે ખિતા, માતા ભાઈઓ, કાકાઓ, મામાઓ, મિત્રો, સંબંધીઓ, ધન, ધા-ધાન્ય, સમૃદ્ધિ, ધર, અન્નની પેદાશવાળાં અને વંશ પરંપ-રાથી આદ્યાં આવતાં ક્ષેત્રને તૃણની પેઠે ત્યાગ કરી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે શાક, મૂળ અને ફળનું અન્ન કરી આ

પૃથ્વીમાં ફરવા લાગ્યા. યૌવન, રૂપ, આયુષ્ય અને દ્રવ્યતા સંચયને મત્તિકાની પેઠે ત્યાગ કરી પુરાણમાં કહેલા માર્ગ પ્રમાણે તીર્થારત્ન કરવા જઈ એવો મનમાં નિશ્ચય કરી ચાલ્યા. પ્રથમ ગંગાજી તે પછે ગોમતી, ગલ્લકી, શતયન્દ્રા, પયોબ્હૂતી, સરયૂ, સરસ્વતી, પ્રયાગ, નર્મદા, શોણનદ અને મહાનદ તીર્થ પ્રત્યે ગયા. તે પછે ત્રિંધ્યાચળ પર્વતનાં તીર્થોમાં જઈ અને હિમાલય પર્વતનાં તીર્થો પ્રત્યે ગયા. તે પછે આશ્રમ તીર્થોમાનાં નૈમિષારણ્ય આદિ ક્ષેત્રમાં અને ગોવર્ધનાદિ પર્વતોનાં તીર્થમાં મહાતેજસ્વી પુંડરીક યથાવિધિ પ્રમાણે જમ ઘટે તેમ ફરવા લાગ્યા. એમ ફરતાં કાંઈ દિવસ પોતાના પુણ્યને લીધે પવિત્ર શાલિગ્રામ ક્ષેત્રમાં આવ્યા. જે ક્ષેત્રને સત્યવેત્તા મુનિઓ સેવન કરે છે એજ ક્ષેત્રમાં પુરાણ પ્રસિધ્ધ ચક્રનદો વહન કરે છે. જે નદીમાં રમ્ય અને મનોહર શાલિગ્રામના શીલાઓ દેખાય છે, તે ક્ષેત્રમાં મહામતિ પુંડરીક મનમાં પ્રસન્ન થઈ તેજ તીર્થમાં અંતર્ગત તીર્થો જે કે દેવહદ, સરસ્વતી, જાતિસ્મર્ય કુંડમાં, વ્યાસતીર્થમાં, અને મિશ્રકુંડ આદિ તીર્થોમાં ફરવાથી, ક્ષેત્રના પ્રતાપથી અને તીર્થોના મહિમાથી મહાત્મા પુંડરીકનુ મન નિર્મળ થયું. તે પછે તેજ ક્ષેત્રમાં શાસ્ત્રે કહેલા ત્રિધિ પ્રમાણે પરમભક્તિથી, એકાંતસ્થાનમાં નિવાસ કરી સુખ-દુઃખ રહિત, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી, શાક, મૂળ અને ફળમાં સંતોષ પામી, યોગાભ્યાસ કરવા માંડ્યો, જેમાનાં યમ અને નિયમ, આસન, [સ્વસ્તીકાંદક] પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ અષ્ટાંગ

યૌગથી અને વૈદિક, (વેદનાં વાક્ય) તાંત્રિક [ડામરાદિ-
કનાં વાક્ય] અને પુરાણના વાક્યને અનુસરીને ચાલે છે,
તેમજ આધાર અને આધેય ભાવથી, એટલે કાર્ય અને કાર-
ણથી જન્મ-સૌનું અને તેના ઘાટની પેઠે એકતા બણી શુ-
દ્ધિને પામ્યા. તે પછે રાગ, દ્વેષને ત્યાગ કરી, શાંત મન
રાખી, દેવના દેવ વિષ્ણુની આરાધના કરતા શાસ્ત્રિઆમ
ક્ષેત્રમાં નિવાસ કરી વસતાં, મહાનુ કાળ આદ્યો ગયો. તે પ-
છે દાઘક કાળે પરમાર્થ બળુનાર, મહાતેજસ્વી, સૂર્ય સરખા
તપના નિધિ, બ્રહ્મર્ષિ નારદ-મુનિ પુંડરીકને જોવા આવ્યા.
તેવામાં મહાબુદ્ધિશાળી પુંડરીકે મહાબુદ્ધિવાનું, સર્વ વિ-
દ્યાના પાત્રભૂત, નારદ મુનિની યથાવિધિ અર્ધદાન આ-
પી, પ્રણામ કરી મનમાં વિચાર કર્યો કે, [અદ્ભૂત આકૃ-
તિવાળા, તેજસ્વી જટા ધારણ કરનાર અને વિણાથી ગા-
નાર આ દાણ હશે ? શું આ સૂર્ય, અગ્નિ, ઇન્દ્ર કે, વરુણ
હશે ?] એવો વિચાર કરી વિસ્મયથી પુછે છે.

પુંડરીક પુછેછે—હે નિષ્પાપ ! તમે દાણ છો ? ક્યાંથી
આવો છો ? પાપી પુરૂષને તમારું દર્શન હર્ષ છે. આ શું મ-
ને સ્વપ્ન થયું ? હે પ્રભો ! માટે તે તમે કહેવા લાયક છો.

નારદ કહેછે—હે દ્વિજસત્તમ ! હું નારદ નામે ઋષિ તારાં
દર્શનનો ઇચ્છાથી આવ્યો છું. કેમજે ઘણું કરીતમસરખા
ભગવદ્ભક્તનું સ્મરણ, સંભાષણ અને પૂજનથી આંડાળ
પણ પવિત્ર થાયછે. શંખ, ચક્ર અને ગદાને ધારણ કરનાર,
લણલોકના જોનાર ભગવાન વાસુદેવનો હું દાસ છું. એમ
જ્યારે નારદે કહ્યું, ત્યારે ભક્તિથી વ્યાકુળ અંતઃકરણ થઇ

અને નારદના દર્શનથી આનંદ પામી મધુર વચન કહેછે.

પુંડરીક કહેછે—હે નારદ ! આજ હું દેહધારિની અંદર ધન્ય થયો, દેવતાઓથી પૂજવા લાયક થયો, મારા પિત્રિ-ઓ કૃતાર્થ થયા અને મારો જન્મ સફળ થયો છે. હે દેવ-ર્ષિ ! મારા કર્મથી સંસારમાં ભ્રમણ કરનાર અને વિશેષથી તમારો હું ભક્ત છું માટે, અનુગ્રહ કરી જે મારે કરવાનું હોય તે મને કહો; કેમજે તમે ત્રિભુવનભક્તમાં મુખી છો અને પ્રાણી માત્રની ગતિ છો.

નારદ કહેછે—હે દ્વિજ ! શાસ્ત્ર, કર્મ અને પ્રાણીમાત્રના ધર્મમાર્ગ અનેક પ્રકારનાં છે. જે એમ ન હોય તો પ્રાણીમાત્રનાં સુખ અને દુઃખ એ બધાં વિજ્ઞાનવાદિના મત પ્રમાણે ક્ષણિક અને નિરાત્મક થાયછે. એમ બ્રહ્મસ્વરૂપના અર્થની નિર્ણેક્ષવાળા કહેછે. ખીજ એમ કહેછે કે, આ જગત્ અવ્યક્તથી [માયાથી] ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે અવ્યક્તરૂપ છે. વળી કેટલાક વાદિયો આત્માને ધણાક માને છે, તે વળી સર્વગત અને નિત્ય માને છે, કેટલાક શરીર તુલ્ય આત્માને માને છે; જેમ કે હાથીમાં હાથી જવડો અને કીડીમાં કીડી જવડો. કેટલાકનો તો એવો આગ્રહ છે કે, જેમ જળનો પ્રવાહ તેમ આ જગત્ ત્રણ કાળમાં પ્રવાહરૂપે ચાલ્યું જાયછે. કેટલાક પ્રત્યક્ષવાદિઓ એમ કહે છે કે, જે વસ્તુ પ્રત્યક્ષ છે તે સત્ય છે, માટે સ્વર્ગાદિક પદાર્થ નથી. કેટલાક નિશ્ચિત મનવાળા સ્વર્ગાદિક છે એમ માને છે, અત્યંત હિન મતિવાળા અને પરમાર્થથી વિમુખ થયેલા પુરૂષો સેશ્વર જગતને માનેછે અને તેમાના કેટલાક નિરાશ્વર માને છે.

એવી રીતના મતવાદિઓ છે તેમાં જમ જણે સાંભળ્યું અને સિંતવન કર્યું તેમ તેણે અહણ કર્યું છે. દટલાક તર્કવાદિઓ તો જ્ઞેમ કહેછે કે, ક્રુતિયો બુદ્ધી બુદ્ધી છે અને ક્રુ-પિઓનાં બનાવેલાં શાસ્ત્રો પણ બુદ્ધાં બુદ્ધાં છે, માટે ધર્મના તત્ત્વને ઢાંકીને મહાજનો જે રસ્તે ચાલે તે માર્ગ સમજવો.

નારદ કહેછે-હે બ્રહ્મન્ ! હે નિષ્પાપ ! આવધાન મનર્થો સાંભળો હું તમને ધોરસંસારથી મુકાવનારું, છાતું અને પર-માર્થનું વચન કહું છું. જૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ-થી કહિ શકાય નહિ અને વર્તમાન દૃષ્ટિથી દેવળ મુનિયો અનુમાન કરી શકે છે, ત્યારે પ્રમાણમાં મોહ પામેલા કેમ જણી શકે? જે ક્રુતિયે કહેલા અનુમાનને લઈ જે શાસ્ત્રે કહેલાં તેજ પ્રમાણ છે, અને જે ગુરૂની પરંપરાથી બ્રહ્મને જાણેછે, તેજ પરમાર્થ વસ્તુના પ્રકાશક થાયછે. તે પરમાર્થ સ્વરૂપ, સત્, આનંદ, નિર્ગુણ, પરમ, અવ્યય, પ્રાણણાદિ બળિયો ભિન્ન, દ્વૈતપણાથી રહિત, લક્ષણથી અલક્ષ્ય, આત્મરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ, નિત્ય, સનાતન, ઈન્દ્રિયોથી રહિત ચિન્માત્ર, અમૃત, સ્થિતિરૂપ, અનંત, , વ્યક્ત અને અવ્યક્તથી રહિત, ચલનરહિત, વ્યાપક અને અભિન્ન છે તોપણ ભિન્ન હોય એવા જણાય છે. યોગિયો જેનું ધ્યાન ધરે છે અને પરમાર્થથી જે ભેદદૃષ્ટિવાળા છે, તેને તે સ્વ-રૂપ દુઃસાધ્ય છે. હે પુંડરીક ! મેં પરમાર્થ સ્વરૂપની વાત કહિ બતાવી. હવે જે મેં બ્રહ્માને પુછેલ અને બ્રહ્માયેં મને જે જવાબ દીધો છે તે સાંભળો. ઠાઠ દિવસ ફરતો ફરતો હું બ્રહ્મલોકમાં ગયો અને ત્યાંહાં બેઠેલા પ્રજાપતિને નમસ્કાર

કરી, જે તમે મને પુછો છો તેજ મેં પુછ્યું.

નારદ કહેછે-હે પિતામહ ! પરમ જ્ઞાન અને યોગ દાને કહેછે તે તમે મને યથાર્થ કહેવા લાયક છો ?

બ્રહ્મા કહેછે-હે તાત ! અદ્વૈત વાક્યથી ધણુંક અર્થવાણું અને સુખ ઉત્પન્ન કરનાર જે ઉત્તમ જ્ઞાન છે તે સાવધાન મનથી સાંભળો. જે માયાથી પરઃ પુરુષઃ કહેવાય છે તે ચોવીશ તત્ત્વથી પચીશમા કહેવાય છે, તેજ સર્વપ્રાણીના આત્મા નર કહેવાય છે. નરથી ઉત્પન્ન થયેલાં તત્ત્વને નારાયણી કહેછે. તેજ જેનું આયતન એટલે રહેવાનું સ્થાન છે, તેથી નારાયણઃ કહેવાય છે. જ્યારે સૃષ્ટિકાળ આવેછે, ત્યારે નારાયણથી સર્વ જગત્ ઉત્પન્ન થાયછે, પ્રલય અવસ્થામાં લય પણ તેમાંજ થાયછે; માટે નારાયણ પરબ્રહ્મ છે. બ્રહ્મ તત્ત્વ, પરમજ્યોતિ, અને આત્મા નારાયણ કહેવાય છે. ચરથી પણ તે પર છે, જેનામાં પર અને અપર એટલે કાર્ય કારણ ભાવ નથી, એજ પર અને અપર અક્ષર છે. પર, અવ્યક્ત, પરમપુરુષ અને પરમગતિ તેજ છે. આ જગતમાં જે કાંઈ દેખાય છે અને સંભળાય છે અને અંતર અને મા-લ્લ જે વસ્તુ છે, તે બધામાં વ્યાપીને નારાયણ રહ્યા છે. માટે હે નારદ ! તે દેવને જાણી હું પૂર્વમાં નમોનારાયણાય એ મંત્ર જાણી અનન્ય મન થઈ ધ્યાન ધરો. કહ્યા પ્રમાણે અનન્ય બુદ્ધિથી જ નારાયણનું ધ્યાન ધરે છે, તેને દાન, તીર્થ, તપ અને યજ્ઞ કરવાથી કાંઈ પ્રયોજન નથી, કેમકે તેને પરમ જ્ઞાન અને પરમ યોગ એજ છે; માટે પરસ્પર વિશ્વધવાળાં અન્ય શાસ્ત્રનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. જેમ ધણુંક

રસ્તાઓથી એક શેહેરમાં પ્રવેશ થાયછે, તેમ જોડણા જ્ઞાનના માર્ગ છે, તે બધાથી ઇશ્વરમાં પ્રવેશ કરાય છે. તે ઇશ્વર સર્વગત, દેવ, સૂક્ષ્મ, અવ્યક્ત, સનાતન, જગતના આદિ, આદિઅંત રહિત, સ્વયંભૂ, પ્રાણીને ઉત્પન્ન કરનાર, વિષ્ણુ, વિભુ, અચિંત્ય, નિત્ય, સદ્ અસદ્રૂપ, જગન્નાથ, પુરાણ, કાવ, અને અવ્યય છે; જનાથી ચરાચર જગતની સ્થિતિ છે, માટે તેનું નામ વિષ્ણુ કહેવાય છે. જ્યારે આ જગતની પ્રજાયાવસ્થામાં સર્વપ્રાણીનો વાસ થાયછે અને તેનો સંબંધ છે, માટે વાસુદેવ કહેવાય છે. ઠેટલાક પુરૂષ, ઠેટલાક પરબ્રહ્મ, ઠેટલાક કાળ, ઠેટલાક અનાદિ અનંત, ઠેટલાક જીવ, ઠેટલાક પરમાત્મા, ઠેટલાક શિવ, ઠેટલાક ક્ષેત્રજ્ઞ, ઠેટલાક છવિશમાં, ઠેટલાક અંગુષ્ઠરૂપ, ઠેટલાક કમળની રજ સરખા છે, એવા ભેદ છે અને વળી બીજા ઠેટલાક ભેદ-વાદિઓ શાસ્ત્રમાં મોહપામી બુદ્ધ બુદ્ધ આત્માને કહે છે, જો જ્ઞાની એમાં સંશય કરે તો તે જ્ઞાનતત્ત્વથી વિરુદ્ધ થાયછે; માટે સર્વશાસ્ત્રનું આલોડન કરી અને વારંવાર વિચાર-કરી, જ્યારે ધ્યાન ધરે ત્યારે સર્વશાસ્ત્રનું પ્રયોજન પ્રાપ્ત થાય અને ધ્યાન કરવાથી સાયુજ્ય મુક્તિ પામે છે. માટે હે પુંડરીક ! તમે અર્થથી વિસ્તાર પામેલાં સર્વશાસ્ત્રનો ત્યાગ કરી, અનન્ય ચિત્તથી દેવળ અજન્મા નારાયણનું ધ્યાન ધરો. જે આળસનો ત્યાગ કરો જે ઘડી નારાયણનું ધ્યાન ધરે છે તે સ્વર્ગને પામે છે; ત્યારે અકુર્નિશ જે ધ્યાન ધરે તે કેમ ન પામે ? હે વિપ્રેન્દ્ર ! દેવના દેવ નારાયણને જાણુશો તો તાત્કાલ સાયુજ્ય મુક્તિને પામશો એમાં સંશ-

આહનારાં કરે છે. જના આશ્રમમાં નદીઓ અને તળાવો-
નાં જળ નિર્મળ દેખાય છે, દિશાઓ ઉજ્જવળ લાસે છે,
નિર્મળ તારાગણયુક્ત આકાશ મંડળ રાત્રીયેં શોભે છે, સુ-
ખદાયક વાયુ વહત કરે છે અને વૃક્ષો ફળ પુષ્પયુક્ત દે-
ખાય છે, એવા આશ્રમમાં પુંડરીક ભજન કરે છે તેવામાં
ઘાઘ દિવસે ભગવાન્ શંખ, ચક્ર, અને ગદાધારણ કરના-
ર, પીલાં વસ્ત્ર અને વતની માળાથી ઉજ્જવળ, કમળનેત્ર,
અંદ્રિયિય સરખું મુખ, હૃદયમાં ભૃગુ લાંછન અને લક્ષ્મીના
ચિન્હયુક્ત, કૌસ્તુભમણીયો અત્રંગ્મત, મકરાકાર કુંડલથી
સુશોભિત, જનોઘથી ઉજ્જવળ અને ખીજ ઠેટલાક અત્રંગ-
કારથી રમણીક, મેરૂના શિખર ઉપર પ્રલયના મેઘની પેઠે
ગરૂડની ઉપર શોભે છે, મોતીની આસરયુક્ત છત્રથી શોભિત
અને જની આસપાસ આ મર અને વ્યંજન શોભિત, જેતું
ધન્દ્રાદિક દેવતાઓ, ગંધર્વ, સિદ્ધ, મુનિઓ, અપ્સરા-
ઓ અને ખીજ પરમાર્થદર્શિ માહાત્માઓએ સેવત કરેલ
એવા દેવતાદેવ નારાયણ પ્રગટ થઈ પુંડરીકને દર્શન
દિધું. તે પછે પુંડરીક આલણ નારાયણનાં દર્શન કરી નેત્ર-
થી પાન કરતા હોય, બાહુથી મળતા હોય, નાસિકાથી
સુંઘતા હોય, જીભથી ચાટતા હોય, અને વચનથી કાંઈ
કહેતા હોય એવા આનંદથી જોઈને અંતરમાં હર્ષ પામો
સાષ્ટાંગ દંડવત્પૂ કરી, હાથ જોડી, પરમ ભક્તિથી વ્યાપ્ર
થઈ આવું વચન કહે છે.

પુંડરીક કહેછે—હે વિષ્ણો ! તમે સર્વલોકના સાક્ષી, માયાથી
રહિત, નિત્ય, નિર્ગુણ, ગુણરૂપ છો તેને હું નમસ્કાર કરું-

છઞ્ઠી. જે આ જગતના આધાર, વસ્તુતાથી આધાર વગર, ઇન્દ્રિયોથી રહિત, જાત્યાદિથી વર્જિત, ચૈતન્યમાત્ર, અને જેને અવ્યય કહેછે. વાસુદેવ પુરાણ પુરૂષ, વિધાતા, જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહાર કરનાર તમને હું નમસ્કાર કરું છઞ્ઠી. ઝોંકાર, વપટ્કાર, સર્વ લોકના નિયંતા, પારકાની પીડાને નાશ કરનાર જે ગોવિંદ છે તેને હું નમસ્કાર કરું છઞ્ઠી. ભક્તના અનુગ્રહ કરનાર, અનેક પ્રકારના પદાર્થોને રચનાર છે તેને નમસ્કાર કરું છઞ્ઠી. આ જગત તમમાં, તમરૂપ, તમથી અભિન્ન, ભિન્ન કહેવાતું નથી, જેની નાભિકમળથી ઉત્પન્ન થયેલું કમળના આશ્રયરૂપ, સમસ્ત વેદ અને વેદાંતના વિસ્તારથી પામેલી વિભૂતિ છે જેની, તેને નમસ્કાર કરું છઞ્ઠી. તમે દેવનાદેવ, શરણ લેવાલાયક છો. હે હૃદય નિવાસિ ! હે જગતના આધાર રૂપ ! સમસ્ત પ્રાણીના આદિભૂત, અનેક પ્રકારનાં રૂપધારણ કરનાર અને જગતને ઉત્પન્ન કરનાર, વાણીથી અગોચર છો. હે આનંદ ! હે અચ્યુત ! જાત્યાદિકથી જે ભેદ દૃષ્ટિ છે, તેથી તમે જણાતા નથી; તોપણ ભક્તની ઉપર અનુકંપાથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રાણાદિ રૂપે દેખાઓ તેને નમસ્કાર કરું છઞ્ઠી. એ રીતે દિવ્ય-વચનોથી સ્તુતિ કરતા પુંડરીકને જોઈ ત્રિવિક્રમ ભગવાન મેઘ સરખી ગંભીર વાણીથી પુંડરીકને આવું વચન કહેછે.

ભગવાન કહેછે—હે મહામતે ! તારું કંઠ્યાણ થાઓ, હું તમને પ્રસન્ન થયો છઞ્ઠી. જે તારા મનમાં હોય તે માગી લે. ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એવાં ભગવાનનાં વચન સાંભળી મહામતિ પુંડરીક વિનયથી આવું વચન કહે છે.

પુંડરીક કહેછે—હે દેવેશ ! હે માધવ ! અત્યંત મંદ્યુ-
દિધવાળો હું ક્યાં અને સર્વનું હિત કરનારા તમે ક્યાં,
તોફાણ તમે માડું જમ હિત થાય તેમ આજ્ઞા આપો. 'એવાં
જ્યારે વચન કહ્યાં, ત્યારે ભગવાન પ્રસન્ન થઇ હાથ જોડી
ઉભેલા પુંડરીકને આવું વચન કહેછે. હે સુવ્રત ! તારું
કલ્યાણ થાઓ, માડું સુખ ધારણ કરી ભારી સાથે આવ
અને નિરંતર નિત્યસુખ ભોગવ.

ભીષ્મ કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર ! એમ શ્રીધર ભગવાને પ્રસન્ન-
તાથી જ્યારે કહ્યું ત્યારે આકાશમાં દુંદુભિ નગારાં વાગ્યાં
અને પુષ્પવૃષ્ટિ થઇ. ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ, સિદ્ધ, ગંધર્વ,
અને કિન્નર ગણો બહુ સાડું બહુ સાડું એમ વખાણ
કરવા લાગ્યા. તે પછે સર્વ દેવગણોયેં નમસ્કાર કરેલ
જગત્પતિ વાસુદેવ પુંડરીકને ભેગા લઇ ગરુડ ઉપર
ગેશીને પોતાના લોકમાં ગયા. માટે હે રાજા ! તમે પણ
વિષ્ણુની ભક્તિપુક્ત થઇ તેમાંજ મન અને ઇન્દ્રિયોની
વૃત્તિ રાખી પુરુષોત્તમ ભગવાનનું ભજન કરો. હે રાજા !
સર્વ પાપને હરણ કરનાર પવિત્ર વિષ્ણુની કથાને તમે સાં-
ભળો જ સાંભળનાથી સર્વેશ્વર વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાય છે. અને
જમ વિશ્વાત્મા પ્રસન્ન થાય તેમ કરો. ઠાઠએક સો અશ્વમેધ
અને એક સો વાજપેય યજ્ઞ કરે, તોપણ નારાયણથી જ
બહિર્મુખ છે તેને તેનું કળ મળતું નથી. જણે એકજ વ-
ખત હરિઃ એ બે અક્ષર નું ઉચ્ચારણ કર્યું તેણે મોક્ષ વા-
સ્તે કટિબંધન ખાંધીને તૈયારી કરી એમ સમજવું. હે વિ-
ષ્ણુ ! જરા સહિત, દેવતાઓ સેવન કરેલ, ધ્યાન કરવા

લાગેક, આદિઅંત રહિત, સગુણ, ગુણરહિત, આદિપુર-
પ, મ્હોટામાં મ્હોટા, અત્યંત સુક્રમનાં સુક્રમ, ઉપમા વ-
ગરના, યોગિયોને યોગથી જાણ્યેલ, તણુ છુતનના ગુરુ
અને જે નિયંતા છે તેને હું શરણે છું. આ ઇતિહાસસમુ-
ચ્ચયને જે સાંભળશે તે સર્વપાપથી રહિત થઈ વિશુદ્ધોક્તમાં
જશે. પુત્રની ઇચ્છાથી સાંભળે તો તેને પુત્ર પ્રાપ્ત થાય છે,
ધનની ઇચ્છાથી પાઠ કરે તો ધન મળે અને જો કન્યા પ-
તિની ઇચ્છાથી પાઠ કરે તો ગુણયુક્ત પતિ પ્રાપ્ત થાય છે.
પવિત્ર અને પુણ્યને વધારનારાં આ ૩૨ ખત્રીશ ઉત્તમ
આખ્યાનથી ઇતિહાસસમુચ્ચય સમાપ્ત થાય છે.

દ્વાત્રિંશદ્વિંશરાખ્યાનૈઃ સુપુણ્યૈઃ પુણ્યવર્જનૈઃ ॥

• સમાપ્તશ્ચાનુત્તમોયમિતિહાસઃ પુરાતનઃ ॥ ૧ ॥

इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभा-
षायां नारद पुंडरीक संवादोनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

અધ્યાય ૩૩ મો.

भीष्म उवाच.

श्वः प्रभाते मया तात कर्त्तव्यं देहमोक्षणं ॥

त्तरयंतीव मे प्राणा गमनाय मुरालयं ॥ ૧ ॥

ભીષ્મ કહેછે—હે તાત ! કાલ સવારના પોહારમાં મારે
દેહનો ત્યાગ કરવો છે, દેમજી મારાં પ્રાણ સ્વર્ગમાં જવા
સારૂ ઉતાવળાં થાતાં હોય એમ ભાસે છે. શાંતિપર્વમાં
જેટલા ધર્મ છે તે બધા વિસ્તારથી મેં કહી બતાવ્યા. હે

અમિત પરાક્રમ ! હવે ધર્મરૂપી સમુદ્રના મધ્યમાંથી માંખ-
 ભુરૂપ જે સાર છે તે હું તમને કહું તે સાંભળો. એક ઢાઢ
 પુરૂષ હતો તેણે વગડામાં પ્રવેશ કર્યો, તેટલામાં તે દિશામાં
 એક હાથીને જોયો, તે હાથીના મારથી ભય પામી મહા-
 વનમાં પ્રવેશ કર્યો, તે વનમાં જાય છે તો ત્યાંહા આવતા
 સિંહના ટોળાને જોઈ ત્યાંહાથી પાછો વળીને ત્રીજી દિશા-
 માં જવા દેડ્યો. જે દિશામાં આવેરો જાય છે, તે દિશા-
 માં અતિ ભય દેનારી હાથમાં તરવાર લઈને દોડી આવતી
 સ્ત્રીને જોઈ, અને તે સ્ત્રીએ સામા આવતા પુરૂષને જોઈ ઉ-
 ભો રહે ! ઉભો રહે ! એમ કહી સામા દોડી, તેવામાં તે
 પુરૂષ તે સ્ત્રીને જોઈ ત્યાંથી ચોથી દિશામાં દોડ્યો. તે દિ-
 શામાં જાય છે તેટલામાં મહાન્ અગ્નિથી સળગતા વનને
 જોઈ મનમાં વિચાર કરી આવું કહે છે. અહે ! આ કષ્ટ
 આવી પડ્યું. “ આમની ઢાર હાથી, આમની ઢાર કન્યા,
 આમની ઢાર સિંહો, અને આમની ઢાર અનળ ” એમ
 કહી પોતાના જીવિતમાં નિરાશ થઈ ઉભો, તેટલામાં
 ધ્રોથી વિટાયેલ, પાણી વગરનો અંધારો એક કુવો દીઠો.
 તે પછે ભયથી પીડા પામી વિચાર કર્યા વગર તે કુવામાં
 પડ્યો. અને તે કુવામાં જોએ છે તો કુવાના તળીયામાં
 મોં ફાડી ખગાસાં ખાતા, ઘોર મુખત્રાણ અને ઘોઘી પી-
 વાનો ઘચ્છા કરતા સર્પને જોઈ ભય પામી એક વેડાને પ-
 કડો ઉંધે માથે લટકી રહ્યો. તેટલામાં તે વેડાના મૂળને
 વનના ઉંદરો કાપવા લાગ્યા. તેમજ તે કુવામાં મચ્છર,
 દશ આદિ દુઃખ દેનારાં ઘણાંક જંતુઓ વસે છે. ત્યાં-

હા એક ખીનું એક આશ્ચર્ય છે કે, એક ભ્રમર તે વેલામાં-
થી રસને ગ્રહણ કરે છે તે ભ્રમરના મુખથી રસ, લટકતા
પુરૂષના મુખમાં પડ્યો. તે રસને ભૂખ તરશથી વ્યાપ્ત થ-
યેલો પુરૂષ પાન કરવા લાગ્યો. હે વત્સ ! જીવી રીતે તે પુ-
રૂષ ઘોર સંકટમાં પડ્યો છે, તેમ આ ઘોર સંસારમાં જ હા-
થી છે તે મહાપરાક્રમી 'સંવત્સર' જાણે, જે સિંહનાં ટો-
ળાં છે તે આહાર વિહારથી ઉત્પન્ન થયેલા 'રાગો' જા-
ણે. હાથમાં તરવાર લઈ સામી આવતી જે કન્યા છે, તે
સાક્ષાત્ 'જરા' જાણવી. જે ધાવાનળ હોતો તે, 'શોક,
લોભ, મોહ અને ભય આદિ કુખો' જાણવાં. જે કુવો
છે, તે 'મનુષ્ય દેહ' જાણવો. જે સર્પ છે, તે 'કાળ' સમ-
જવો. જે વક્ત્રી છે તે 'આયુષ્ય' જાણવી. જે ઉંદરો છે
તે, 'દિવસો' જાણવા. જે મચ્છર આદિ ઉપદ્રવો છે તે,
'ભૂખ આદિ' સમજવા. જે ભ્રમર છે, તે 'કામદેવ' જા-
ણવો. જે મધુ છે, તે સ્ત્રી આદિકનાં મુખ જાણવાં. સંસાર-
માં રહેવું તેજ કામરવાદ કહેવાય છે. હે વત્સ ! એવી
રીતે સંસારના ગુણને શ્રવણ કરી ધર્મમાં મતિ કરો. સં-
સારમાં રહેલા આત્માને ક્રમ પ્રમાણે મોક્ષ કરો. હે યુધિ-
ષ્ઠિર ! આ સંસારરૂપ કુવાનો ધર્મ મેં તમને કહ્યો.

સંસારે સ્થિતમાત્માનં મોક્ષયસ્વ યથાક્રમં ॥

एवं संसाररूपस्य धर्मएव उदाहृतः ॥ ૧ ॥

इति श्री इतिहाससमुच्चये भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे गुर्जरभा-
षायां संसाररूप वर्णनं नाम त्रयत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ૩૩ ॥

આશીર્વચનસ્.

ઉપનયતુ મંગલં વઃ સકલજગન્મંગલાલયતનઃ॥ શ્રીમાન્દિ-
નકરકિરણવિવોદિતનવનાલિનનિરીક્ષણો વ્યાસઃ ॥ ૧ ॥

સર્વે કુશલિનઃ સંતુ સર્વે સંતુ નિરામયાઃ ॥

સર્વે ભદ્રાણિ પશ્યંતુ મા કશ્ચિત્ દુઃસ્વભાગ્ભવેત્ ॥ ૧ ॥

સર્વ જગતના મંગલતુ સ્થાન, સૂર્યકિરણોથી પ્રકૃષ્ટિ
થયેલાં નવાં કમળ સરખાં નેત્રવાળા શ્રીમાતૃ વ્યાસજી ત-
મારું કલ્યાણ કરે.

સર્વ પ્રજાઓ કુશલ રહો, નિરોગી થાઓ, કલ્યાણને-
જુઓ અને ઠાઠ દુઃખના ભોગને ભોગવનારા થાઓ માં.

ઉપદેશ વચનમ્.

યદીચ્છસિ વશીકર્તું જગદેકેન કર્મણા ॥

પરોપવાદશસેભ્યો ગાં ચરંતીં નિવારય ॥ ૧ ॥

જો એકજ કર્મથી જગતને વશ કરવાની ઇચ્છા હોય
તો, પારકાનો અપવાદ (નિંદા) રૂપ તૃણમાં ચરતિ પો-
તાંની વાણીરૂપી ગાયને નિવારણ કરે.